

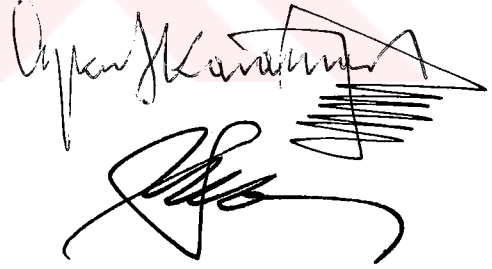
İnci Şahin tarafından hazırlanan “Kentsel Biçimbilim Çözümlemesinde Göstergebilimsel Yaklaşım: ‘Kayaköy’ Örneğinde İrdeleme” adlı araştırmanın Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

97659

Prof.Dr. Aykut KARAMAN

Bu çalışma Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Kentsel Tasarım Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Prof.Dr. Aykut Karaman (M.S.Ü.)
Jüri Üyesi : Prof.Dr. Mehmet ÇUBUK (M.S.Ü.)
Jüri Üyesi : Prof.Dr. Mete ÜNAL (M.S.Ü.)

T.C. YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANLASYON MERKEZİ

**T.C.
MİMAR SİNAN ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ŞEHİR ve BÖLGE PLANLAMA ANABİLİM DALI
KENTSEL TASARIM PROGRAMI YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**KENTSEL BİÇİMBİLİM ÇÖZÜMLEMESİNDE
GÖSTERGEBİLİMSEL YAKLAŞIM:
“KAYAKÖY” ÖRNEĞİNDE İRDELEME**

İnci ŞAHİN (Mimar)

DANIŞMAN: Prof.Dr. Aykut KARAMAN

İSTANBUL – HAZİRAN 2000

ÖNSÖZ ve TEŞEKKÜRLER

Toplumsal çevremiz gibi, davranışlarımızın ve eğilimlerimizin sonucu olan fiziksel çevremiz, doğayla ilişkilerimize bağlı olarak sürekli değişen yönlere sahiptir. Bu nedenle sadece araştırmacıların değil, çevre tasarımcıları, toplum bilimciler ve çevresine duyarlı diğer insanların dikkatle incelemesi ve araştırması gereken bir bilgi hazinesi içerir. Çoğunlukla arka planda saklı olan bu hazineyi ortaya çıkarmak içinse, geçmiş kültürel biçimlerin anısıyla, bugünün deneyimleri arasındaki diyalektiğe dayalı mekansal dilin çözümlenmesine çalışılır.

Bu kabulün üzerine kurulan tez çalışmasının içeriğini belirleyen asıl çerçeve, mekansal algılamaya dayalı analiz yaklaşımlarıdır. Seçilen örneklem bölgesiyle beraber, farklı ölçek ve mekanlar arasında dolaşarak çok sayıda verinin sunulduğu fenomenolojik bir kesit oluşturulan çalışmada, kentsel biçimlenişin, programın mekanik bir sonucu değil, kültürel değerlerle bağlaşıklık yorumu ya da ifadesi olarak ortaya çıktığı, dolayısıyla algılamayı etkileyecek sembolik ve estetik boyutlar içerdiği üzerinde durulmaktadır.

İçeriği belirleyen bu bağlam doğrultusunda, öğretici olduğu kadar güç bir araştırma süreci yaşanmıştır. Türkçe’de benzer çalışmaların yaygın olmaması, kaynakların azlığı araştırmaları güçleştiren en önemli etkidir. Yurt dışı yayınlarda ise bilinen birkaç kaynak dışında, ilgili metinlere tam anlamıyla ulaşamamıştır. Bu durum, konu akışında bir takım takipsizliklere neden olmuştur. Her şeyden önce iyi olmasına çaba gösterilen bu çalışmada, başlığın ilk anda oluşturduğu kapsam genişliği izlenimini, karşılayacak bilginin derlendiği iddiası taşınmadığı gibi, hiç kuşkusuz eksikler de olacaktır. Dikkatli bir okuyucu titizliğiyle ele alınan metinler de bu durum gözardı edilmemelidir.

Çalışmanın her anında, yol gösterici yaklaşımıyla bana destek veren ve konuya gösterebilim açısından yaklaşmamı öneren danışmanım Sayın Prof.Dr.Aykut Karaman’a,

Lisansüstü eğitimim süresince, benden alaka ve hoşgörüsünü esirgemeyen hocalarım
Sayın Prof.Dr.Mehmet Çubuk ve Prof.Dr.Güzin Konuk'a,

Ayrıca çalışmalarım sırasında verdikleri destek ve gösterdikleri sabır için annem
Servet Şahin ve babam Sami Şahin'e; meslektaşım Münire Şoltoğlu'na,

Saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum.

İnci ŞAHİN

Haziran 2000 / İstanbul

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	IV
SUMMARY	VI
ŞEKİL LİSTESİ	VIII
TABLO LİSTESİ	IX
HARİTA LİSTESİ	IX
FOTOĞRAF LİSTESİ	X
GİRİŞ	1
Çalışmanın Amacı	1
Çalışmanın Yöntemi	2
Sonuç Beklentileri	3
BÖLÜM 1 : ANLAM	6
1.1. ANLAM ÜZERİNE	6
1.2. GÖSTERGEBİLİM (SEMİYOLOJİ)	7
1.2.1. Göstergibilimin Alanı	9
1.2.2. Göstergibilimin İlkeleri	12
1.2.2.1. Dil ve Söz	12
1.2.2.2. Gösterge	14
1.2.2.3. Gösterilen ve Gösteren	21
1.2.2.4. Dizim ve Dizge	22
1.2.2.5. Anlamlama	25
1.2.2.6. Düzanlam ve Yananlam	26
BÖLÜM 2 : MEKANIN DİLBİLİMSEL YAPISI ve ÇEVRESEL ANLAM	28
2.1. TOPLUMSAL DÜZGÜ İÇİNDE MEKANIN YERİ	28
2.1.1. Kültür ve Mekan İlişkisi	29
2.1.2. Mekansal Biçimleniş	32

2.2. MEKANIN DİL BİLİMSEL YAPISI	35
2.3. İLETİŞİM	38
2.3.1. Çevresel Anlam : Göstergesel İletişim	41
2.3.2. Mekana Dayalı İletişim Sürecinin İşlevleri	44
2.3.2.1. Göndergesel İşlev	45
2.3.2.2. Estetik İşlev	46
2.3.2.3. Bölgesel İşlev	46
2.3.2.4. Uyarı İşlevi	46
2.3.2.5. Anlatımsal İşlev	47
BÖLÜM 3 : MİMARLIK GÖSTERGEBİLİMİ –	48
KENTSEL MEKANA GÖSTERGEBİLİMSEL YAKLAŞIM	
3.1. MİMARLIK GÖSTERGEBİLİMİ	48
3.1.1. Kuramsal Yaklaşımlar	50
3.1.2. Kentsel Göstergebilim	52
3.2. KENTSEL METNİN ANLAMLANDIRILMASI	55
3.2.1. Metnin Birimlere Ayrılması	57
3.2.1.1. Biçimbilimsel Çözümleme	58
3.2.1.2. Kentsel Biçimin Yapısal Bileşenleri	61
3.2.2. Birimlerin Biçimsel Sınıflandırması – Göstergebilimsel Kodlama ...	66
3.2.3. Bütünün Birleşim ve Değişim Kurallarının Belirlenmesi	70
3.2.3.1. İlişkiler	71
3.2.3.2. İlkeler	74
3.2.3.3. Kurallar	75
BÖLÜM 4 : ÖRNEKLEM ALANI: “KAYAKÖY” YERLEŞİMİ	78
4.1. ÖRNEKLEM BÖLGESİNİN SEÇİLME NEDENİ ve KONUMU	78
4.2. GENEL ÖZELLİKLERİ	79
4.2.1. Tarihçe	79
4.2.2. Sosyo-Kültürel Yapı	83
4.2.3. Ekonomik Yapı	85

4.3. YERLEŞİMİN YAPISAL BİLEŞENLERİ	88
4.3.1. Topolojik Yapı	88
4.3.2. Morfolojik Yapı	91
4.3.3. Tipolojik Yapı	99
4.4. BİÇİMSEL SINIFLANDIRMA ve GÖSTERGESEL KODLAMA	105
4.5. YERLEŞİMİN MEKANSAL BİRLEŞİM VE DEĞİŞİM	109
KURALLARININ BELİRLENMESİ	
BÖLÜM 5 : SONUÇ	120
TERİMLER	126
KAYNAKLAR	132

“Kentsel Biçimbilim Çözümlemesinde Göstergebilimsel Yaklaşım: Kayaköy Örneğinde İrdeleme”

İnci Şahin

Danışman Prof. Dr. Aykut Karaman

ÖZET :

Bir kentsel mekânın diğerlerinden ayırt edilebilirliğine ilişkin en temel özelliği, mekânın kimliğini ve barındırdığı canlılığı ifade eden görüntüleridir. Üç boyutlu cansız hacimlerin, aralarına insanı katarak oluşturduğu bu farklı kompozisyonlarda kent, onu deneyimleyene seslendiği özel bir dille, mekânın kendi varlığına dair söylem oluşturmasını sağlar ve çoğu zaman da dikkatli bir okuyucunun çözümlemesiyle anlamlandırılır. Bu açıdan dili, her kentsel mekânın kendi içinde gözettiği, çıplak gözle görülemeyen, bütün içinde malzemeye karışıp kendini eritebilen teknik bir çizim olarak da değerlendirebiliriz. Çalışmanın da hedefini belirleyen bu nitelendirme, kentsel biçimleniş biçimbilimsel analiz çerçevesinde ele alabileceğimiz, özgün bir yaklaşımı benimsememize neden olmuştur; göstergebilimsel yaklaşım.

Göstergebilimsel yaklaşım mekansal metnin çözümlenmesinde bir yöntem denemesinden çok, sistemli bir algılamayla toplumsal yapının sınırlarını taşıyan “kentsel üst-dil”in anlaşılabilirliğine yöneliktir.

Metnin anlamlandırılmasına dair oluşturulan bu araştırma sürecinde, mekânın sentaktik yapısı üç kademede ele alınır. Bunlar; metni birimlere ayırma, daha sonra bu birimleri biçimsel sınıflandırmalara sokma ve üçüncü olarak da bu biçimlerin ve modellerin birleşme ve değişme kurallarını bulma.

İlk aşamada kentsel mekânın, birimlere ayrılabilmesi için öncelikle mekânı kendi öğeleri arasındaki bağıntılardan oluşan bir “dizge” olarak ele almak; ve söz konusu

dizge içinde, her zaman işlevi göz önünde bulundurarak, her olguyu bağlı olduğu dizgeye dayandırmak gerekir. Bu nedenle belli sıra ilişkilerinin anlam niteliklerine dair, kavrayış sağlayacak biçimbilimsel analiz sürecinden yararlanır. 2. aşamada ilk kademedeki dökümü yapılmış olguların dizim ve dizge eksenine göre dağılımı gerçekleştirilerek kodlanır ve birimlerin biçimsel sınıflandırması yapılır. Biçimlendirici öğelerin ilişki, ilke ve kural kavramlarına dayandırılarak birleşim ve değişim şartlarının incelendiği süreç ise son aşamayı oluşturur.

Bu kademeli yaklaşımın uyarlanacağı örneklem bölgesi olarak, “Kayaköy” yerleşimi seçilmiştir. Günümüz kent ölçeğine uymamakla beraber, yine de bir dönem hizmet ettiği toplumun kültürel değerlerinden kaynaklanan kurgusunun zenginliğiyle, analiz çalışmalarına ilginç veriler sunan “Kayaköy”, her anlamda özel bir konumlanışa sahiptir. Yapılan araştırmalarda, civarda ki Türk yerleşimleriyle karşılaştırmalı olarak ele alınan “mekansal biçimleşme”yi, aile tipi, sosyal yapı ve insanın doğal çevreye karşı tutumuna dair taşıdığı izlerle, tipoloji ve kültürel tercihler arasındaki uyumu sergiler niteliktedir.

Doğru, açık uçlu, belirgin yapısıyla, mekanlarının kısa süreli paylaşımcılarının belleklerine, algısal açıdan bir çok farklı mesaj yükleyen yerleşim, bütünde anlamlandırılması gereken pek çok göstereyle doludur. Çalışma, bu göstereelerin genel anlamda incelenerek, duyumsattıklarını ifadelendirilmesi, ve sonuçta bellek-mekan arasındaki ilişkiye bağlanması üzerine kurulmuştur.

Birinci bölüm, “göstergebilim”in kavram olarak açıklamasının ve ilgili başka terimlerin tanımlarının yapıldığı, ana konuya ön hazırlığı oluşturmaktadır. İkinci bölümde, mekanın dilsel yapısını biçimleyen kültür olgusu ve iletişim sürecine bağlı olarak “çevresel anlam” ele alınmıştır; “kentsel göstergebilim”in devamında, “kentsel metnin anlamlandırılması”nın, “biçimbilimsel analiz” kapsamı içinde tartışıldığı üçüncü bölümde anlatılmaya çalışılan göstergebilimsel yaklaşım ise dördüncü bölümde “Kayaköy” örneklem bölgesi üzerinde uygulanmaya çalışılmıştır. Ve sonuç; elde edilen veriler doğrultusunda mekansal oluşumun, algıya etkisi üzerine yoğunlaştırılmıştır.

“Semiologic Approach To The Analysis of Urban Morphology: Case Study on Kayaköy”

by İnci Şahin

Supervisor Prof. Dr. Aykut Karaman

SUMMARY :

The basic features of an urban space which distinguish it from others, are images which define identities and liveliness of the space. The city, in different compositions formed by three-dimensional lifeless volumes adding man within them, by a special language with which call out the one experiencing it makes possible to form meaning about its presence and mostly defines with analyzing of a careful reader. From this point of view, we can evaluate the language, as a technical drawing which can dissolve himself by meddling in the material, intended or not by its creator like the art of writing, considered in each urban space, invisible to the eye. This definition which marks the basic goal of the research, caused us to adopt an original approach which we can consider in the context of morphological analysis to urban forming: semiological approach.

Semiological approach, regards to understanding of the “urban superior-language” which carry secrets of social stucture, with systematic perception more than a method experiment, in analyzing spatial text.

In this research process which formed in order to give the text meaning, sentactical structure of the space is studied in three levels: dividing the text into units, after this making formal classification of these units and third finding rules of uniting and changing of these forms and models.

In the first phase urban space, has to be taken as a “system” which formed by relationships between objects of the space; and in this system, always the function

has to be taken into consideration and each phenomenon has to be based to the related system. Because of this, morphological analysis process is used to provide a comprehension about the meaning qualities of certain order relations. In the second phase enumerated phenomena are coded realizing the dispersion according to composition and system axis and formal classification of the units is made. The process of analyzing of the conditions uniting and changing of shaping objects by relating to relation, principle and rule concepts is the last phase.

For the adaption of this leveled approach, “Kayaköy” settlement is chosen as a key study area. Although it is not quite appropriate to the current urban scale, with richness of its installation depending on the cultural values of the society it served once, “Kayaköy” offering interesting data to analytical studies, has special location in every meaning. Its “spatial shaping”, family type, social structure considered comparatively with other Turkish settlements around, and with marks of the manner of man towards nature, it shows the harmony between typology and cultural preferences.

With its straight, open ended, determined structure, putting on many different messages from the perceptual view to the minds of the ones sharing it for a short time the settlement, is full of many indicators to which meaning has to be given. The research, analyzes these indicators, and defines what sensations they have; and finally relating to the relation between mind-space.

First part of the research is composed of conceptual explaining of the term “semiology” and defining related other terms in order to create a basis for the main subject; in the second part, the phenomenon of culture which forms the language structure of the space and “environmental meaning” according to the communication process is considered; following “urban semiology”, with the discussion about “giving meaning to the urban text” in the context of “morphological analysis” the explanation of the semiological approach in the third part, in the fourth part applied to the “Kayaköy” settlement. And conclusion: with the lightening of the data gained, the affect of the spatial formation on the perception.

ŞEKİL LİSTESİ :

Şekil 1.1.	Anne Hénault'nun göstergebilim şeması	Sayfa 10
Şekil 1.2.	Üç öğeli gösterge ilişkisinin şematik anlatımı	Sayfa 15
Şekil 1.3.	Göstergenin ilişki şeması	Sayfa 16
Şekil 1.4.	Gösterge bütünü içinde gösteren ve gösterilen ilişkisi	Sayfa 18
Şekil 1.5.	Göstergebilimde en çok kullanılan gösterge şeması	Sayfa 19
Şekil 1.6.	Anlatım ve içerik düzlemlerinin katmanlarını gösteren şema	Sayfa 19
Şekil 1.7.	Anlamsal iletişim şeması	Sayfa 20
Şekil 1.8.	Dizim-dizge ilişkisi	Sayfa 22
Şekil 1.9.	Göstergenin aşamaları	Sayfa 26
Şekil 1.10.	Metafor örnekleme	Sayfa 27
Şekil 1.11.	Üst-dil örnekleme	Sayfa 27
Şekil 2.1.	Biçimlendirici-biçim-kullanıcı arasındaki ilişki	Sayfa 33
Şekil 2.2.	İletişimin gerçekleşmesi	Sayfa 39
Şekil 2.3.	Gönderici ve alıcı arasındaki bilgi iletimi	Sayfa 41
Şekil 2.4.	İletişim sürecine dair şema	Sayfa 44
Şekil 2.5.	Anlatımsal işleve dair iletişim şeması	Sayfa 47
Şekil 3.1.	Hjelmslev Modeli'ne ait şema	Sayfa 50
Şekil 3.2.	Hjelmslev Modeli'nin mimarlıkla ilişkilendirilmesi	Sayfa 51
Şekil 3.3.	Bororo Köyü	Sayfa 54
Şekil 3.4.	Kentsel coğrafyanın kapsadığı alanları gösteren diyagram	Sayfa 58
Şekil 3.5.	Fiziksel strüktürü oluşturan koşullar	Sayfa 59
Şekil 3.6.	Biçimlendirmede eğimli arazi kullanım şekli	Sayfa 62
Şekil 3.7.	Yerleşim süreci içinde, konut örüntüsü strüktürel analizi	Sayfa 63
Şekil 3.8.	Kentsel mikro ortamların taşıdıkları anlamların notasyonla ifadesi	Sayfa 68
Şekil 3.9.	Farklı mesafelerde aynı elemanların birbirini izlemesi	Sayfa 69
Şekil 3.10.	Ayrı tip elemanların birbirini izlemesi	Sayfa 69
Şekil 3.11.	Mekansal düzen	Sayfa 75
Şekil 4.1.	Rüzgar etkisi	Sayfa 90

Şekil 4.2.	Yapının arazi eğimine yerleşimi	Sayfa 94
Şekil 4.3.	Meydan çevresindeki konut tiplerine dair bir görünüş	Sayfa 101
Şekil 4.4.	Rudolf Naumann'ın "Eski Anadolu Uygarlığı" başlıklı kitabından alıntılar	Sayfa 105

TABLO LİSTESİ :

Tablo 1.1.	Bazı görsel göstergelerde dizim ve dizge açılımları	Sayfa 24
Tablo 2.1.	Söylem parçaları ve mekan öğeleri arasındaki ilişki	Sayfa 38
Tablo 4.1.	Bölgedeki yaş ortalaması (grafik)	Sayfa 84
Tablo 4.2.	Bölgedeki aile yapısı (grafik)	Sayfa 84
Tablo 4.3.	Tipoloji tablosu	Sayfa 106
Tablo 5.1.	Metaforik analiz tablosu	Sayfa 125

HARİTA LİSTESİ :

Harita 4.1.	Kayaköy'ün Konumu	Sayfa 78
Harita 4.2.	1: 40.000 Fethiye Çevre Düzeni Nazım İmar Planı	Sayfa 86
Harita 4.3.	1: 10.000 Fethiye – Kaya Çukuru Haritası	Sayfa 87
Harita 4.4.	1: 2000 Fethiye – Kayaköy Haritası	Sayfa 95
Harita 4.5.	1: 750 Kayaköy-Batı Bölgesi	Sayfa 100
Harita 4.6.	1: 2000 Yerleşimin İmaj Paftası	Sayfa 108
Harita 4.7.	1: 750 Kayaköy-Batı Bölgesi (Kişisel-Kamusal Alan Bağlantısı)	Sayfa 113
Harita 4.8.	1: 750 Keçiler Köyü	Sayfa 116
Harita 4.9.	1: 750 Kayaköy-Doğu Bölgesi (Taksiarkhis Kilisesi ve Etrafi)	Sayfa 117

FOTOĞRAF LİSTESİ :

Fotoğraf 4.1.	Arazi yerleşimi	Sayfa 88
Fotoğraf 4.2.	Turizme yönelik plansız yapılaşma	Sayfa 89
Fotoğraf 4.3.	“Kayaköy” yerleşimi ve “Kythera Adası”ndan benzer bir yerleşim	Sayfa 93
Fotoğraf 4.4.	Arazi eğiminin kullanımı	Sayfa 94
Fotoğraf 4.5.	“Kayaköy” yerleşiminin üst kısımları	Sayfa 96
Fotoğraf 4.6.	Taksiarkhis Kilisesi	Sayfa 97
Fotoğraf 4.7.	Katopanaya Kilisesi	Sayfa 97
Fotoğraf 4.8.	Meydan	Sayfa 98
Fotoğraf 4.9.	Sarmıç	Sayfa 102
Fotoğraf 4.10.	Ocak	Sayfa 102
Fotoğraf 4.11.	Merdivenli yol	Sayfa 105
Fotoğraf 4.12	Kayaköy ve Kınalı yerleşimi	Sayfa 109
Fotoğraf 4.13	Kayaköy peyzajından bir bölüm	Sayfa 110
Fotoğraf 4.14	Meydandan, tepeye çıkarken gözlemlenen yerleşim	Sayfa 112
Fotoğraf 4.15	Batı bölgesindeki merdivenli yol	Sayfa 115

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı

Dönemler boyunca pek çok biçimlendirme arayışının kobayı haline getirilmiş, bugünse yitik boyutta yapılanmış kaos olarak tanımlayabileceğimiz “kent” kavramı, sahip olduğu sınırlarla ifade edilen figüründen artık iyice uzaklaşmıştır. Yakın geçmişe kadar kendi ahalisini, sınırlarının dışında yaşayan nüfustan ayıran, merkeziyle uzak tarihe referans teşkil eden bu figür, yerini birbirlerinden zaman dilimlerine göre ayrılmış insanların barındığı nötr mekan anlayışına bırakmıştır.

Şimdilerde ise yeni bir dönemine girdiğimiz kentler, bireyselliğin hiçbir rengini taşımayan kalabalığıyla, Atina örneğinden edinilen tüm izlenimleri geri dönüşümsüz olarak hafızalardan silmekte ve bizi, farklılıklarıyla göze çarpmaktan korkan kentlilerle tanıştırmaktadır. İlerlemeyi, rasyonel tutumuyla kentsel ölçüğe aktardığını düşünen 20.yüzyıl mimari anlayışının, gücünün bir bölümünü aldığı bu tedirginlik Richard Sennett’e¹ göre tüm kentleri soluk bir renge bezemektedir. Gelişmenin özünün gitgide daha çeşitli ya da zor deneyimleri kavrama yeteneği olduğundan bahseden Sennett, kent kültürünün kendini sergilemeye ihtiyaç duyduğunu belirtirken, farklılıkların zenginliğinden korkulmaması gerektiğini açıklamaktadır.

Sanattan, felsefeye kadar sahip oldukları değerlerin bütünü simgeleyen yaşam tarzlarıyla insan çeşitliliğinin, en güzel örneklerini veren kentlerin kendi kimliğiyle yüzleşmesi bu nedenle önem taşır. Hiçbir takvimsel olayla veya kolektif bellekle ilişkisi olmayan “Yeni Kent” imajına karşı, teknolojik bir sürecin dayatıldığı, sonsuz, sınırsız ve zamansız bir yoğunluğa hapsedilmiş kent kimliğinin, tüm renklerini ortaya çıkarmak ise hakikatin saklı olduğu geçmişine ait pek çok çizik ve çentikle şekillenen yapısını inceleyerek mümkün kılınabilir.

¹ Müzisyen, romancı, 1943 doğumlu Richard Sennett daha çok toplumbilimci ve kentsel “durum”ların, kentli “mentelite”lerin ve “gelenek”lerin tarihçisi olarak tanımlanıyor.

Bu açıdan bakıldığında, gücünü yitirse de ayakta kalmaya çalışan kısımlarıyla, sayısız genetik şifreyi yapısında taşıyan kentler, bir yandan kimlik arayışında sorulan sorulara öznel deneyim alanı sağlarken, diğer yandan mekansal dokusuyla bilimsel incelemeler için önemli veri tabanları oluşturur. Ölçeğin büyüklüğünden dolayı sistematik bir yaklaşımı lüzumlu kılan çalışmaların, sonuca ulaştırılması ise doğru yöntem seçimini gerektirir.

Mekansal örgüsünde biçimlenişinin somut nedenlerini aradığımız süreç boyunca, kenti kent yapan bütün fiziksel ve sosyal olguların parçalarına ayrılarak incelendiği morfolojik analiz yöntemi bu anlamda başarılı bir yapısal çözümleme sağlar.

Peki algılanamayacak kadar çok göstergenin yanyana gelişiyi tanımlayabileceğimiz kenti, genel dilbilimden türetilen bir yöntemle inceleyebilir miyiz; ve onu belli bir toplumda, yapısı diğer kültürel sistemlerin yapısıyla bağlantılı, anlamlı öğelerin sözsöz olmayan bir sistemi olarak kabul edebilir miyiz?

Çalışmanın Yöntemi

30 yıl önce Boston'da yaptığı anketlerle, insan hayatında "kentsel imgenin" önemini gözlemleyen Lynch araştırmalarının, yerini kapsamı geniş analitik çözümlere bıraktığı günümüzde, ruh biliminden ekonomiye, sosyolojiden coğrafyaya kadar bir çok dalın içeriğine girdiği şehircilik, kentsel çevrenin tıpkı diğer insani ürünler gibi, "semboller"le ilişkili gösterebilimsel bir sistem olarak kabul edilip edilemeyeceğinin sınındığı çalışmaları kapsama dahil etmiştir.

Yunanca'da bir nesnenin birbiri ile sıkı bağlar içeren iki parçaya bölünmesi ve her biri ayrı ayrı kimseler tarafından saklanan bu parçaların tekrar bir araya getirilerek nesnenin yeniden kurulması olgusunu ifade eden sembol, kavram olarak biçim-içerik arasındaki uzlaşımaya dayalı ilişkiyi niteler.²

² H.İ. Faşkıran, a.g.k., 1997, s:60

Bir fikri belirtmekle kalmayan, cisimleştirerek onun canlı modelini oluşturan semboller, insan için görülebilir her şeydir. İnsanın, hiyerarjik düzen içinde birbirine bağlı göstergesel öğelerle, mekansal oluşumlarını kurguladığı “fiziksel çevre” de bunlardan biridir. Genel olarak çok karmaşık bir yapıya sahip bu kurguda, gizli olanı keşfetmekse çoğunlukla perdeyi aralamayı gerektirir.

Bu noktada, kentsel kimliği tanımlayan öğelerin gösteren-gösterilen ilişkisi çerçevesinde okunabilirliğine yardımcı olacak göstergebilimden (semyolojiden) faydalanabilir. Ancak çalışma yöntemi olarak da sunulan “Göstergebilimsel Yaklaşım”ın, bir metot denemesinden daha çok, “Kentsel Biçimbilim Çözümlemesi”nde mekana dair kullanılan bileşenleri, farklı bir bakış açısından ele alınışıyla alâkalı olduğu, gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.

Dolayısıyla “kent göstergebilimi”yle ilgili çalışma süreci: kentsel metni birimlere ayırma, daha sonra bu birimleri biçimsel sınıflandırmalara sokma ve son olarak da bu biçimlerin ve modellerin birleşme ve değişme kurallarını bulmaktan oluşmaktadır.

Örnekleme bölgesi olarak “Kayaköy”ün seçilme nedeni: el altından kayan gündelik yaşam sürekliliğinin, göstereni ile örtüşme, birebir olma halinin tamamen yitirilmesine rağmen, mekansal organizasyon açısından civardaki Türk yerleşimleriyle kıyaslandığında, kültüre dayalı anlam farklılıklarını daha iyi ortaya koyan bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Burada geçen “yerleşim” kavramı, tezin konu başlığı itibarıyla ve ekümanda ölçek farkına takılmamak için “kent-kasaba-köy” yerine kullanılacak olup, özelinde örnekleme bölgesini işaretler niteliktedir.

Sonuç Beklentileri

Bireysel belleğin, kültürel bir yetenek olarak kabul edildiği toplumbilim araştırmalarından da yararlanan “kentsel analiz” çalışmaları, geçmişin imgeleri ve anımsanan bilgiler kanalıyla, mekan kullanımına yansıyan davranış izlerini sürer çoğu zaman. Yine de, mekanın dilsel yapısının çözümlenmesine yönelik yapılan bu

analiz çalışmalarında, kimi kez hareket noktası, kimi kez de varılmak istenen sonuç, her zaman insan belleğine dayalı mekansal algılama üzerine kurulmuştur.

Arazi şekli, yerleşim örgüleri ve yapısal biçimlenişin, toplumsal değerlerin simgesel kodları olarak kabul edildiği insan yerleşimlerinde, “göstergebilimsel yaklaşım” ise algıya giden yolda birimlerin nasıl anlamlandırıldığını deşifre etmeye çalışır. Karmaşıklık düzeyinin gelişkinliğine göre, yerleşimlerin biçimsel sentezlerinin yapıldığı bu süreçte öncelikli amaç; biçimin, hayatta kalışının koşullarından biri olan mahiyetini ortaya çıkarmaktır.

Ve buna bağlı olarak, çağdaş kent planlamasında hümanist rasyonelleştirmelerden kurtularak işlevselliğin bir çeşit “iyileştirilmesine” ulaşma yolu açılacak, inşa edilmiş yerleşmelerin bir anlam sistemi olarak açıklıkla kavranışı, bizi, yeni anlam kümeleriyle işleyen, yeni sistemler inşa etmeye yöneltebilecektir.³ Bu ise kentsel tasarımcının rolünün belirlendiği noktadır.

³ F.Choay, a.g.k., 1982

“Mimari, yazı gibi başladı. Önce alfabe oldu. Yere konulan bir dikilitaş bir harf, her harf bir hiyeroglifi ve her hiyeroglif üzerindeki kolon başlığını taşıyan bir kolon gibi, bir fikirler grubunu üzerinde taşıyordu. ... İlk insanlar bütün yeryüzünde her yerde (Asya’da, Amerika’da), bu şekilde dikilitaşları kondurdular. Daha sonra taşlar üst üste konup bu granitten oluşan heceler çiftler çiftler kullanılarak sözcükler meydana getirildi.

... Nihayet mimariden kitaplar yazıldı.”

Victor Hugo

BÖLÜM 1 : ANLAM

1.1. ANLAM ÜZERİNE

C.K.Ogden ile I.A.Richards'ın “Anlamın Anlamı” kitabında, “anlam” sözcüğünü tanımlarını sıralıyor. Liste oldukça uzun. “Anlam”ın yirmi iki değişik anlamı var. Bunlardan bazıları şöyle:⁴

Anlam içsel bir özelliktir.

Anlam öz'dür.

Anlam herhangi bir şeyin uyandırdığı duygudur.

Her hangi bir şeyin dizge içindeki yeridir.

Bir simgeyi kullananın gerçekte belirttiği şeydir.

Bir simgeyi kullananın belirtmek zorunda olduğu şeydir.

“Ogden ve Richards bu şekilde anlamın anlamı konusunda uzlaşma varmanın nedeni güç olduğunu vurguluyorlar. Anlamı tanımlamak güç. Sözcüklerin tek anlamlı olmadıklarını biliyoruz. Sözcükler değişik anlamlara açık. Tıpkı dildeki öbür sözcükler gibi bağlamdan bağlama, ortamdaki ortama değişik anlamlara bürünen “anlam” sözcüğünün neden tek ve değişmeyen bir anlamı olsun?”

Geoffrey Leech'e göre bu belirsizlik değişik bilim alanlarının kendi alanlarının özgül gereksinimlerini göz önüne alarak “anlam”ı tanımlamaya çalışmalarından kaynaklanıyor. Bellek, kalıtım gibi konularda değişik bilimlerin gerçekleştireceği gelişmelerin anlam konusunu da açıklık getireceğine inanan Ogden ve Richards, böylece dil ve düşünce ilişkisinin de çok daha iyi anlaşılacağını belirtmektedirler. Anlam konusunun dilden bağımsız olarak ele alınamayacağından bahseden çağdaş dilbilim ise anlamın ancak dil aracılığıyla ortaya çıkacağını vurgular. Öyleyse dil içindeki ilişkilere bakmak gerekir. Anlamı dil dışı nesnelere aramak boş bir çabadır. Dil, anlamın en dolaysız şekilde paylaşılmasını sağlayan iletişim biçimidir. Çünkü

⁴ C.Ogden, I.A.Richards (1956), The Meaning of Meaning, Routledge and Kegan Paul, London.

anlam bir nesnenin bir özelliği ya da niteliği değildir. Nesne dildeki göstergeler arasındaki ilişkiden ötürü anlam kazanır.”⁵

Peki göstergeler arasındaki ilişkileri kim düzenliyor?

Bu ilişkileri kim yeniden kuruyor?

Göstergebilim diğer adıyla semiyoloji nedir?

1.2. GÖSTERGEBİLİM (SEMİYOLOJİ)

Dilimize Fransızca’dan (sémiologie) devşirilen “semiyoloji”, yunanca’da gösterge anlamına gelen “semeiun” (İlk olarak tıpta, hastalık belirtisi anlamında kullanılmıştır) kelimesinden türemiştir.

Ansiklopedik tanımı, “Bireyler ya da toplumlar arasında bildirişimi sağlayan çeşitli gösterge dizgelerinin üretim, işleyiş ve algılama biçimlerine ilişkin bilim dalı” olan semiyolojinin, bizde en çok kullanılan kelime hali ise “göstergebilim”dir.

İlk temellerini, Antikçağ’da ve değişik klasik dönemlerde dilbilgicilerin kural ve kullanım üstüne, retorikçilerin dilin inandırma ya da estetik etkileri üstüne ileri sürdükleri düşünceleri, matematikçilerle mantıkçıların evrensel ve kesin nitelikli biçimsel diller yaratma olanaklarına ilişkin çalışmaları, filozofların dilin kökeni ve düşünceyle ilişkileri konusundaki çabalarının oluşturduğu göstergebilim, ABD’li filozof Charles S.Peirce ve cenevrelî dilbilimci Ferdinand de Saussure’ün çalışmalarıyla ancak yirminci yüzyılda bir bilim dalı haline getirilmiştir.⁶ Bu nedenle, aynı zaman dilimini paylaşmalarına rağmen çalışmalarını birbirinden bağımsız olarak yürüten, göstergebilimin kurucusu bu iki bilim adamının, günümüzde etkisini hala koruyan kuramsal sınıflama ve ilkelerine kısaca bir gözatmak, bilimsel sürecin gelişimini anlamak açısından kanımca faydalı olacaktır.

⁵ S.Büker, a.g.k., 1991, s:7-9

⁶ Büyük Larousse, 1986, Gelişim Yayınları, s:10333

Semiotik araştırmalarının gerçek öncüsü sayılan, felsefeci ve mantıkçı **Charles Sanders Peirce** (1839-1914), terimi de ilk kullananlardan biridir. Hareket noktası dilbilimi yerine, kuramını özdeşleştirdiği mantık olan Peirce, incelemelerinde farklı bir gelenekten yola çıkmıştır. Mantıkla, göstergebilimin soyutlama ve simgeleme edimlerindeki benzerliğini savunan filozof için, göstergenin mantıksal işlevi büyük önem taşır.

Peirce’ın çalışmalarında bir diğer önemli nokta da John Locke’ın etkisidir. Bilginin yalnızca duyumlardan geldiğini, tek kaynağının ise görgül deney olduğunu söyleyen Locke’a göre tasarımlarımızda algıyla başlamaktadır. Göstergeleri sözcükler olan bu tasarımlar zaman içinde kendilerini yaratan nesnelere doğal bir bağ kurarlar. Gerçek nesnenin tam yansıması olmayan zihinsel görüntülerin, kavramsal karşılığı sözcükler vasıtasıyla kurulan bu bağ ise insan yaratımı “gösterge”dir.

Göstergelerin dış dünya ile anlık arasında aracılık görevi yaptığını düşünen Peirce’a göre, “gösterge, herhangi bir kimse için, herhangi bir lde ve herhangi bir amaçla, herhangi bir şeyin yerini tutan herhangi bir şeydir... Göstergenin yerin tuttuğu şey göstergenin nesnesidir”. Bu tanımda  ge vardır; Nesne, gösterge ve yorumlayan. Peirce “nesne”den açıkça söz eder ve gösterge ile nesne arasındaki bağıntıya dayanarak göstergeleri inceler.

Göstergebilimin en çok gönderme yapılan öteki büyük ustası, Peirce’ın çağdaşı, İsviçreli **Ferdinand de Saussure** (1857-1913) ise “nesne” yerine, gösterilen sözcüğünü kullanır ve gösterge ile nesne arasındaki bağıntıyı incelemeyi. Göstergenin bir nesneyle bir adı birleştirmediğini, yalnızca bir gösterenle gösterileni birleştirdiğini vurgulayan ünlü dilbilimci, sözcüklerle gerçek nesnelere arasındaki bağıntı yerine, toplumsal uzlaşım sağlayan sözlü dilin, anlamı ve iletişimi olanaklı kılan yapısı (biçimi) zerinde yoğunlaşır.

“Dil tz değil biçimdir” diyerek, ağdaş dilbilim ilkelerinden birini ortaya koyan Saussure, alışmalarında, Immanuel Kant’ın, nesne-anlık etkileşimine ilişkin fikirlerinin etkisi altında kalmıştır. Dil ve satranç oyununun karşılaştırmasıyla ilgili

yaptığı örnekleme bu etkinin izlerini taşır. Bir ögenin değerini, diğer ögelerin tümüyle kurduğu karşıtıktan alan satrançta olduğu gibi, dilde de benzer bir değerler dizgesi vardır. Satranç taşlarının karşılıklı değerleri satranç tahtasındaki konumlarına bağlıdır. Taşların yapıldığı maddenin oyun açısından önemi yoktur.⁷

Deneylerden ve duyu izlenimlerinden bağımsız olan a priori bilgiyi, deneyle başlayan a posteriori bilgiden üstün tutan Kant için, nesnel anlığı nasıl düşünmesi gerektiği konusunda yönetmez; tam tersine anlık apriori formlarını deneğe aktarır, ve deneğin dağınık bilgilerini formların içinde düzenler.⁸

Dilbilimin, genel göstergeler biliminin ancak bir bölümü olduğunu düşünen Saussure, göstergebilimi en kapsamlı toplumbilim olarak tasarlamıştı. Ne var ki, daha sonraki yıllarda, göstergebilimin bağımsız bir bilim niteliği kazanmasında önemli katkıları olan ve dil dışındaki çeşitli kültür dizgelerini inceleyen Fransız bilim adamı Roland Barthes(1915-1980), dilbiliminin göstergebilimden bağımsız olduğunu ve birincil (asli) gösterge dizgesi olduğu için önder bilim dalı olacağını savunmuştur.

1.2.1. Göstergebilimin Alanı

1916 yılında yayımlanan Cours de Linguistique Générale’inde (Genel Dilbilim Dersleri) genel bir göstergeler biliminin ya da Göstergebilim’in (Fr.Sémiologie) varlığını ilke olarak ileri süren Saussure, dilsel ve dildışı her türlü göstergeyi inceleyen bu bilimle ilgili aşağıdaki açıklamayı yapmıştı.

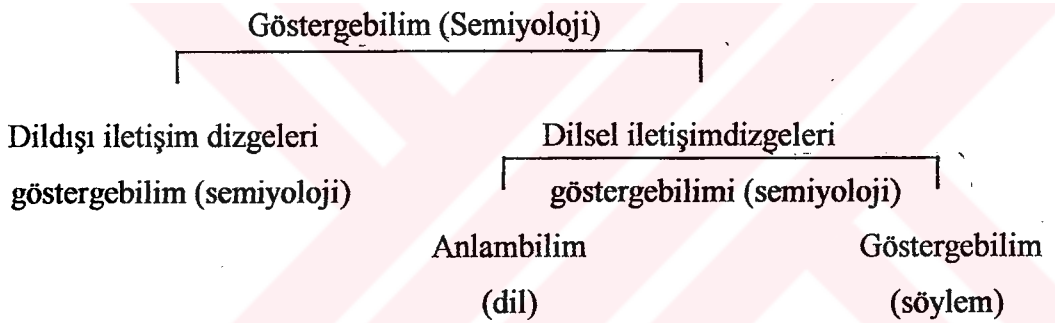
“... göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek bir bilim dalı tasarlanabilir: Toplumsal ruhbilime, bunun sonucu olarak da genel ruhbilime bağlanacak bir bilim. Göstergebilim diye adlandıracağız biz bu bilimi. Göstergebilim, göstergelerin öz niteliğini, hangi yasalara bağlı olduğunu öğretecek bize. Henüz yok böyle bir bilim. Onun için, göstergebilimin nasıl bir şey olacağını söyleyemeyiz. Ama kurulması gerekli; yeri önceden belli. Dilbilim, bu genel nitelikli bilimin bir bölümünden başka

⁷ S.Büker, a.g.k., 1991, s:21

⁸ S.Büker, a.g.k., 1991, s:19

bir şey değil. Onun için, göstergebilimin bulacağı yasalar dilbilime de uygulanabilecek. Böylece, insana ilişkin olgular bütünü içinde dilbilim iyice belirlenmiş bir alana bağlanabilecek.”⁹

Saussure’ün en kestirmeden anlaşılabilir tanımı biraz daha açarsak, doğal dili de içine alan çok sayıda iletişim biçimlerinin genel bir bilimi olarak tasarlanmış semiyoloji, kendi içinde bir bilim değil bilimler arası bir inceleme yöntemidir. Bilgi kuramsal dayanağını aldığı dilbiliminin yapısalcılık ilkesine sıkı sıkıya bağlı semiyolojinin kapsamını belirlemek açısından Anne Hénault’un bölümlenmesi önem taşır (Bkz. Şekil 1.1).

Şekil 1.1. Anne Hénault’nun göstergebilim şeması¹⁰

Çeşitli platformlarda yapılan göstergebilimsel kuram ve uygulamalara ilişkin toplantılar, dilbilim, yazınbilim, insanbilim, budunbilim, toplumbilim, ruhbilim ve diğer alanlarda çalışan araştırmacılara, göstergebilimin sunduğu yöntem ve yaklaşımları daha yakından tanıma olanağı sağlarken, en sıradanından en karmaşığınaya değin, evrensel boyutta insanı çevreleyen ve güdüleyen olgular kaosu derinindeki gizli ortak ilkökültürleri gün ışığına çıkarmaya çalışıyor.

“Genel amaçlı bir bilim olarak semiyolojinin ilk işi inceleme konusunu tanımlamaktır. Bu bilim dalı, insanın bulunduğu yerde toplum vardır, toplumun bulunduğu yerde de bireyler ya da gruplar arası bildirişim her zaman göstergeler

⁹ F.de Saussure, a.g.k., 1916, s:36-37’den alıntılan: S.Büker, a.g.k., 1991, s:24-25

¹⁰ P.Guiraud, a.g.k., 1994, s:13

yardımıyla gerçekleşir varsayımı uyarınca, kültür olgularının bütünüyle mi uğraşacaktır (geniş kapsamlı tanım) ya da yalnızca (dar kapsamlı tanım): a) vericinin niyetiyle ya da bildirişimin karşılıklı olma özelliğiyle yönlendirilen olgular ve tanımlarla mı ilgilenecektir? Bu durumda doğal olaylar ve belirtiler bir yana bırakılır. Bu olgular belli uzmanlık alanlarının inceleme konusudur (tıbbi semiyoloji, çeşitli fizyognomiler); b) bildirişime katılanların öğrenmeleri gereken belli sayıda göstergenin varlığıyla yönlendirilen ve tanımlanan olgularla mı uğraşacaktır? c) gene öğrenilmesi gerekli, göstergelerin aralarında birleşme olanaklarını sınırlayan belli sayıda kuralların varlığıyla yönlendirilen ve tanımlanan olgularla mı ilgilenecektir? d) bildirişime katılanların, değişik somut durumlara uyarlanmış sonsuz sayıda bildiri üretme olanağıyla yönlendirilen ve tanımlanan olgularla mı uğraşacaktır? Sınırlı araçları sonsuz biçimde kullanarak tüm oyunlar ve doğal diller çözümlenebilir.

Buna karşılık, belirli alanlara ilişkin kimi belirtke dizgeleri ya karşılıklı bilgi aktarımı olmadığından, ya kimi dizgelerin bir sözlüğü bulunmasına karşılık sözdizimi olmadığından, yaratıcı üretkenliğin bulunmamasından, ya da tersine yaratıcı üretkenliğin sonsuzluğundan bu ölçütlerin ancak bir bölümüne uyarlar. Genel göstergebilimin amaçlarından biri de, bu tür ölçütlere, özellikle de, bir gösterge, yani anlamlandırma kuramının ölçütlerine dayanarak gösterge dizgelerinin bir tarihini ve tipolojisini yapma, gerektiğinde oluşturumunu kolaylaştırmak ya da kimi dallara inceleme araçları sağlamak ve böylelikle de kültürlerin bir tipolojisini yapmaktır.”¹¹

Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere dilsel ve dil-dışı tüm gösterge dizgelerini inceleyen göstergebilim, bir sıfat ya da tamlayanla mimarlık veya sinema gibi bir bilimin bildirişimin özel bir alanına uygulanabilir. 1960’tan beri, göstergebilim kökenli bakış açısı ve betimleme yöntemini benimseyen birçok toplumbilimi, bu tutumlarıyla kendilerini yenilemiştir.

Öncelikli görevi kültürü, kültürün iletişime, aktarıma dayalı boyutunu, incelemek olan göstergebilim, bu nedenle insanın soyutlama ve simge kullanma yeteneğinin en

¹¹ Büyük Larousse, 1986, Gelişim Yayınları, s:10333

belirgin taşıyıcısı dilin araştırılmasına büyük önem vermektedir. Çünkü kültürün oluşumu ve aktarımında vazgeçilmez öneme sahip dil, iletişimin temel taşıyıcısıdır.

1.2.2. Göstergebilim Kavramları

Son yıllarda sayısı hızla çoğalan göstergebilim ve dilbilim ile ilgili metinler neredeyse sözlükle okumayı gerektirecek nitelikte. Bu metinleri kavrayabilmek, bu alanların (daha çok dilbilim; çünkü göstergebilim, terimlerini dilbilimden ödünç alıyor) özgül kavramlarına sahip olmayı gerektiriyor. Barthes'ın "Göstergebilim İlkeleri" kitabının da iskeletini oluşturan bu kavramlar, Saussure'de olduğu gibi daha çok ikili karşıtlıkları içinde ele alınmakta.

Göstergebilim kavramlarını, yapısal dilbilimden kaynaklanan altı ana başlık altında toplayabiliriz: dil ve söz, gösterge, gösterilen ve gösteren, dizge ve dizim, anlamalama, düzanlam ve yananlam.

"Diğer çağdaş insan bilimlerine benzer olarak göstergebilim, sınıflandırma iyi bilindiği takdirde, çağımızın düşünsel imgeler evreni diye adlandırabileceğimiz şeyin kavranmasını kesinlikle sağlayacaktır."¹²

1.2.2.1. Dil ve Söz

"Bu ünlü ikili kavram için, dilyetisinin "çokbiçimli ve karmakarışık" olma özelliğinden yola çıkan Saussure'e göre, yetinin toplumsal yanını "dil", bireysel yanını ise "söz oluşturmaktadır. Her türlü önceden tasarlamamanın dışında kalan, bireylerüstü kurumsal bir yapıya sahip olan dil, özü bakımından, ortaklaşa bir sözleşmedir. Bildirişim kurmak istenirse kurallarına tümüyle uymak gerekir. Bu açıdan "dil", her biri, hem bir şeye göre geçerliliği olan bir birim, hem de, içinde ayrımsal olarak, başka bağılaşıklık değerlerin yer aldığı daha geniş bir işlevin ögesi,

¹² R.Barthes, a.g.k., 1997, s:25

terimi olan belli sayıda öğeden oluşan ve ancak öğrenildikten sonra kullanılabilir bir oyuna benzer.”¹³

V.Bröndal’ın, sözün sonsuz bir çeşitlilikle gerçekleştirdiği salt soyut bir kendilik, bireylerin üstünde yer alan bir kural, temel türlerin oluşturduğu bir bütün olarak tanımladığı “dil”, onsuz düşünülmemeyen “söz”le karşılıklı bir içerme ilişkisi içindedir.

Fransızca “langage” terimiyle belirtilen anlamdaki dilin bireysel bileşenini gösteren sözün tersine dil, pasif bir edinmeden kaynaklanır, “aynı topluluktan bireylerde, sözü kullanma yoluyla yerleşmiş bulunan bir hazine” ya da “her beyinde bulunan bir izler bütünü”dür.

Kurum ve dizge niteliğinde olan dilin karşısında “söz” ise, özü bakımından, bireysel bir seçme ve gerçekleştirme edimidir; önce “konuşan bireyin kişisel düşüncesini anlatmak için dil kodunu kullanabilmesini sağlayan birleşimler”den (büyük boyutlu olan bu söze söylem diyebiliriz), sonra da bu bileşimleri dışa vurmasını sağlayan zihinsel-fiziksel düzeneklerden oluşur.

Her ne kadar dil ile söz arasında bir ayırım yapıyorsa da gerçekte ancak bireylerin kullanımı ile varolabilen dile, tarih kazandıran sözdür. Bildirişimsel oluş biçiminde kavrandığı an dil olan sözün, seçme ve birleştirme “özgürlüğü” ile sınırlı olduğu gerçeği, kişiselliğini de belli bir noktaya kadar geçerli kılar. Sonuç olarak, iletişimin temel taşıyıcısı dil, sözün hem ürünü, hem aracıdır.¹⁴

Böylece iki sorun hemen ortadan kalkar: Sözün dilden önce incelenmesinin gerekip gerekmediğini düşünmek boşunadır; bunun tersi olanaksızdır. Dilsel özellikleri bakımından ilk elde yalnızca söz incelenebilir; öncelikle, dil ile sözün birbirinden nasıl ayrılacağını araştırmak da boşunadır.¹⁵

¹³ R.Barthes, a.g.k., 1997, s:26

¹⁴ K.Gümüş, a.g.k., 1982

¹⁵ R.Barthes, a.g.k., 1997, s:27

Dilbilimsel incelemenin temelini oluşturan dil ile söz arasındaki ayrımı, anlambilimsel açıdan henüz incelenmemiş nesne, görüntü ya da davranış dizgeleri için hemen önermenin yerinde olmayacağını düşünen Barthes'a göre bu göstergebilimsel geçişte Saussure'ün yaptığı ayrımın değişimlere uyarlanabileceğini de hemen vurgular.

“Saussure'ün kavramı bilindiği gibi insanbilim alanında da büyük bir gelişme göstermiştir. Dil olgularının incelenmesini mekanikçi ve yapısal yoruma, söz olgularının incelenmesini ise olasılıklar hesabına bağlarken bu karşıtlığın verimliliğini toplumsal geleneklere dayalı çalışmalarıyla örneklendiren C.Lévi Strausse'da bütün yapıtlarında Saussure'ün yaklaşımlarını benimsemiştir.

Bu kısa açıklamalar, dil/söz kategorisinin dildışı ya da üst-dilsel gelişmelere ne kadar yatkın olduğunu göstermektedir. Demek ki bütün anlamlama dizgelerini kapsamına alan genel bir dil/söz ulamının var olduğu öne sürülebilir.”¹⁶

1.2.2.2. Gösterge

“Toplumsal yaşam imler alışverişidir, simgelerin okunmasıdır, geniş anlamıyla dildir. Bu dilde bilgi ya doğrudan algılanarak ya da insanlar arasında alış-veriş biçiminde iletilir. Bilginin her türlü aktarımı, bir gösterge iletimidir. Bir özel davranışı çağırان uyarıcı olarak nesnenin yerini burada “gösterge” almaktadır.”¹⁷

Literatürde, kendisi o şey olmadığı halde, o şeyi çağırıştırarak iletişim sağlayan aracı olarak tanımlanan gösterge, ilişkileri açısından incelendiğinde üç sınıf oluşturur:

- a. Yararsalcı (pragmatik) görüşü temel alan,
- b. Yapısalcı (structuralist) bir modele dayanan,
- c. Yalın, salt (naiv) bir ilişki anlayışı güden üç sınıf oluşturur.

¹⁶ R.Barthes, a.g.k., 1997, s:32-33

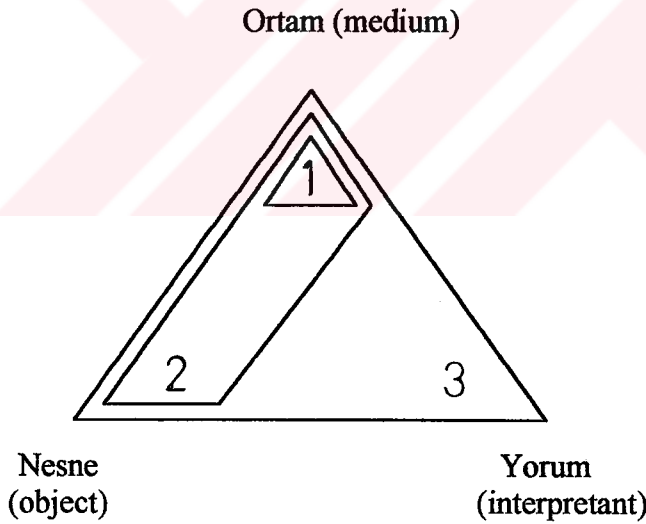
¹⁷ V.Özek, a.g.k. 1980, s:3

a. Yararsalci yaklaşım: üç ögeli gösterge kuramınca “gösterge” nin tanımı:

Daha önceden kurulan toplumsal uzlaşımın temel olarak bir şeyin yerine geçtiği varsayılabilen her şeyi gösterge olarak tanımlamayı öneren Eco, “bir şey bir yorumcu tarafından yalnızca bir şeyin göstergesi olarak yorumladığı için göstergedir” diyen Morris’in önerisini benimsemiştir.

Charles Morris göstergenin üç ilişki düzeyini şöyle tanımlıyor (Bkz. Şekil 1.2) :

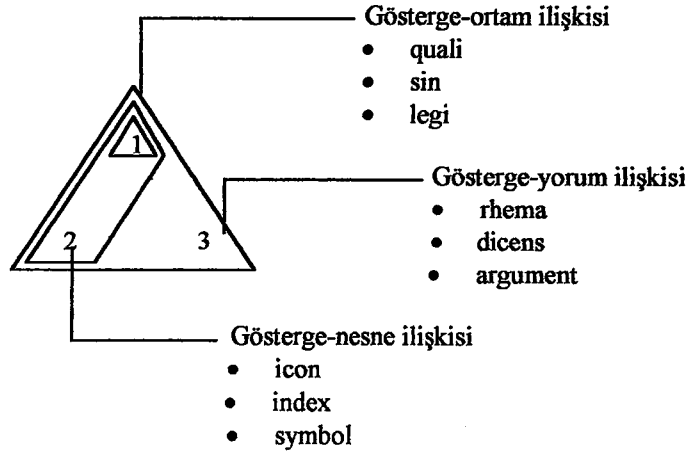
1. Göstergenin tek ögeli ilişkisi-yalnız kendi içinde, kendi biçimsel yapısı ile gerçekleştiği ortam arasındaki ilişki : Dizimsel düzey ya da dizimsel boyut.
2. Göstergenin iki ögeli ilişkisi – kendisi ve temsil ettiği ya da yerine geçtiği nesne arasındaki ilişki : Anlamsal düzey ya da anlamsal boyut.
3. Göstergenin üç ögeli ilişkisi – kendisi, temsil ettiği ya da yerine geçtiği nesne ile kullanıcı/yorum arasındaki ilişki : Yararsal düzey ya da yararsal boyut .

Şekil 1.2. Üç ögeli gösterge ilişkisinin şematik anlatımı¹⁸

Charles S. Peirce’in fizikötesi kuramından hareketle ortam, nesne ve yorum ilişkileri de kendi içlerinde dallanarak, dokuz alt ilişki sınıfı meydana getirmektedir. Bu sınıflamanın ışığında göstergenin ilişki şeması şöyle geliştirilebilir (Bkz. Şekil 1.3).

¹⁸ V.Özek, a.g.k., 1980, s:7

Şekil 1.3. Göstergenin ilişki şeması¹⁹

Göstergenin kendi iç ilişkisi, biçimsel çatkısını ve içinde gerçekleştiği ortamı konu edinir. Bu durum aşağıdaki üç bakış açısında betimlenmektedir:²⁰

1. Göstergenin özdeksel öğelerinin niteliğini belirleyen öz, biçim, renk ve diğer duyumsal algılanan nitel özellikler (quali - nitel gösterge sınıfını tanımlamaktadırlar).
2. Göstergenin öğeleri arasında gerçekleşmiş, tekil göstergenin büyüklüğü (ölçüsü), konumu ve bir nesne ya da varlık olarak nitel gücüne dayanan nitel ilişki özellikleri (sin - tekil gösterge sınıfını tanımlamaktadırlar). Örneğin yapı malzemesi ve biçimleri arasındaki ilişkilerin bireysel özellikleri.
3. Göstergenin daha genel bir dizge içinde tipik biçimsel özellikleri (legi - genelleyci, kural göstergesi sınıfını tanımlamaktadırlar). Örneğin bir mimari nesnenin daha genel özdeksel dizgeler olan yapı fiziği ve statik kurallarına uyum zorunluluğu taşıyıcı düzeninde birtakım biçimsel koşullanmalar getirmektedir. Çağdaş ekonomik koşulların ve üretim teknolojisinin oluşturduğu standartlaştırma yönelimi, yapı bileşenlerinin çok sayıda ve daha ucuza gerçekleştirilmesini amaçlayan dizi üretim endüstrisi eşbiçimliliği getirmiştir.

Göstergenin nesne ilişkisi, temsil ettiği nesne ile kendi arasındaki ilişkiyi konu edinir. Bu durumu betimleyen üç bakış açısı şöyle sıralanırlar :

¹⁹ V.Özek, a.g.k., 1980, s:10

²⁰ V.Özek, a.g.k., 1980, s:10

1. Belirti (indiz): Gösterenle gösterilen arasında nedenli bir bağ olan belirtinin, temelde bir şey aktarma niyeti yoktur. Belirtilerin gösterge kapsamına girmesi için, bunları algılayan kişinin neyin göstergesi olduğunu öğrenmiş olması gerekir; ayrıca göstergelerin nesnelere aralarında neden sonuç ilişkisi olup, iletişim nedeniyle üretilmemiş olmaları gerekir.
2. Görüntüsel Gösterge (ikon): Nesnesine benzemesi açısından nedenlidir ve iletişim amacıyla üretilmiştir. İkon ile nesnesi arasındaki benzerliği yorumcu yaratmaz, yalnızca bu benzerlik ilişkisini kullanır. Yaşamda katıksız ikon örnekleri bulmak kolay değildir. Tablonun bile katıksız ikon olduğu söylenemez. Çünkü tablodaki nesnenin doğadaki nesnesi ile varlıksal bağı onun belirtisel yönünü ortaya çıkarır. Ama tablonun ikonik yönünün güçlü olduğu açıktır.
3. Simge (Symbol): Simgelerde biçimle içerik arasındaki ilişki nedenli değil, uzlaşmaya bağlıdır. Simgeler iletişim niyetiyle üretilir ve kullanılırlar. Peirce'e göre bir dilin sözcükleri simge sınıfına girer. Çünkü sözcükler yalnız uzlaşımından ötürü nesnelere yerini tutarlar. Anlıksal bir çağrışım sonucu ortaya çıkan simge, Peirce için gerçek göstergedir. Oysa anlıksal çağrışımı gerektirmeyen ikonik ve belirtisel göstergeler bozulmuştur.

Göstergenin yorum ilişkisi, kendisiyle temsil ettiği nesne ve yorum arasındaki ilişkiyi konu edinir. Bu durum şu üç bakış açısında betimlenir :²¹

1. Yorum açık kalabilir. Göstergenin uzam ve zaman içinde gelişen olası koşullara göre değişebilir, esnek yorumu (rhema - açık yorum göstergesi sınıfını tanımlar). Örneğin çok yönlü kullanım ve yoruma açık bir mimari ürün, işlev esnekliği amaçlayan çok anlamlı bir mimari örtü.
2. Yorum, bilgiye (information) dayalı olabilir. Bu durumda, açık seçik (sarih) ve bir kuşkuyla yöneltmeyecek, tek anlamlı yorumdan söz edilir (dicent - kapalı, belirli yorum göstergesi tanımlanmaktadır). Örneğin bir binanın nesnel yorumu, onun ölçülebilir, sığınabilen kullanım değerine dayanır.
3. Yorum tam bir bütün olabilir. Çeşitli konuların oluşturduğu karmaşık bir bağlam içinde ulaşılan bileşke yorum (argument - kurallı yorum göstergesini

²¹ V.Özek, a.g.k., 1980, s:12

tanımlamaktadır). Örneğin mekan dizgelerinin işlevsel, teknolojik, bilimsel, ekinsel, tarihsel, siyasal, ekonomik çerçevede bir karmaşık ölküsel (ideolojik) yorum içinde konumu, uygulanabilirlik alanı ve sınırları, mimari ürünün kurallı yorum ilişkisidir.

b. Yapısalcı yaklaşım: iki ögeli gösterge kuramınca “gösterge”nin tanımı:

Belirtke, belirti, görüntüsel gösterge, simge, alegori gibi, yazarların bir dizi benzer terim arasında kullandığı “gösterge”, Tanrıbilim’den hekimliğe uzanan, çok değişik sözcük dağarcıklarında yer almış, tarihi zengin, fakat aynı nedenle de anlamı belirsiz kalmış bir terimdir.²²

Kabuk ve öz, biçim ve düşünce, imge ve kavram arasında duraksadıktan sonra, birleşimleri “gösterge”yi oluşturan gösteren ve gösterilende karar kılan Saussure ise bu belirsizliğe son vermiştir (Bkz. Şekil 1.4).

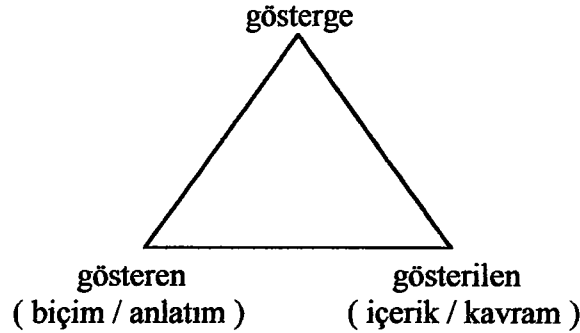

Şekil 1.4. Gösterge bütünü içinde gösteren ve gösterilen ilişkisi

“Göstergelerin bir biçimi, bir de içeriği bulunur. Biçimlerin ayrı bir dizge alanı, içeriklerin de ayrı bir dizge alanı vardır. İçerikle bağlantısı kurulmamış biçim tek başına anlamsız olduğu gibi, biçimle bağlantısı kurulmamış kavram da ifade edilemeyeceğinden iletişimsel niteliğini yitirir ve toplumsal iletişim örgüsü içinde bir değer taşıyamaz. Saussure, biçime gösteren, içeriği de gösterilen demiş, bu ikili yapıyla tanımladığı göstergeyi iki yüzü birbirinden ayıramayan bir kağıda benzetmiştir.”²³ (Bkz. Şekil 1.5)

²² R.Barthes, a.g.k., 1997, s:38

²³ F.Erkman, a.g.k., 1987, s:44-45

Şekil 1.5. Göstergebilimde en çok kullanılan gösterge şeması²⁴

Anlatım ve içerik düzlemine, semiyolojik gösterge incelemesi açısından önemli olabilecek bir ayırım getiren danimarkalı dilbilimci Louis Hjelmslev, her düzlemi iki katmana ayırır: biçim ve töz. Biçim, dilbilim dışı hiçbir öncüle başvurmadan dilbilimin tümü kapsayıcı, yalın ve tutarlı bir biçimde betimleyebileceği olgulardır. Töz ise, dilbilim dışı öncüllere başvurmadan betimlenecek dilsel olguların çeşitli özelliklerinin tümüdür. Bu iki katmanla hem anlatım düzleminde, hem de içerik düzleminde karşılaşıldığından, ortaya şöyle bir düzen çıkar:²⁵ (Bkz. Şekil 1.6)

anlatımın	tözü
	biçimi
içeriğin	tözü
	biçimi

Şekil 1.6. Anlatım ve içerik düzleminin katmanlarını gösteren şema

1. Anlatımın tözü: Sözelimi, işlevsel olmayan ses tözü, seslerin çıkarılmasına ilişkin töz; bununla sesbilim değil de ses bilgisi uğraşır.
2. Anlatımın biçimi: Dizisel ve sözdizimsel kurallardan oluşur (aynı biçimin, biri sessel öbürü yazısal olmak üzere iki değişik tözü bulunabileceği unutulmamalı).
3. İçeriğin tözü: Gösterilenin coşkusal, düşünyapısal ya da yalnızca kavramsal özellikleri, gösterilenin pozitif anlamı.

²⁴ F.Erkman, a.g.k., 1987, s:44

²⁵ R.Barthes, a.g.k., 1997, s:41

4. İçeriğin biçimi: Anlamsal bir belirtinin yokluğu ya da varlığıyla, gösterilenlerin kendi aralarında kurdukları biçimsel düzen.

Biçim /töz alt ayrımı şu gibi durumlarda yarar sağlar: Kendilerine özgü dizgenin içerdiği töz dışında bir töze bürünmüş gösterilenlerden oluşan bir dizge karşısında bulunduğumuzda; bir nesnelere dizgesi dolaysız ve işlevsel bir biçimde anlamlayıcı olmayıp, belli bir düzeyde yalnızca yararçı nitelik taşıyabilen bir töz içerdiğinde.

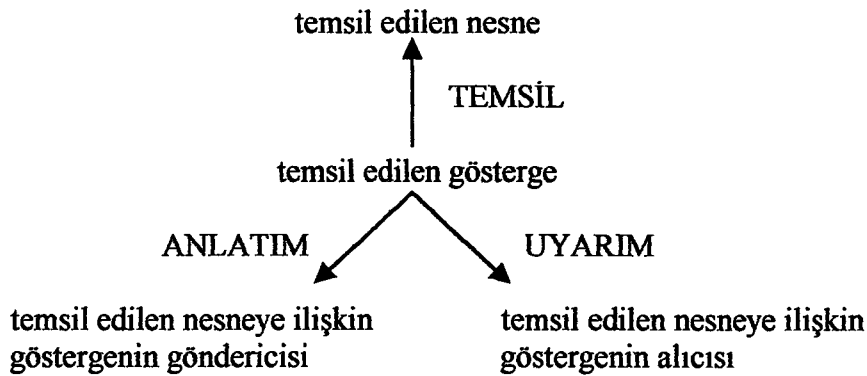
c. Yalın yaklaşım: tek ögeli gösterge kuramınca “gösterge”nin tanımı:

“Gösterge, 1. Bir canlı varlık – belirli bir gönderici kişi – tarafından üretilen ya da kullanılan,

2. duyuşsal algılanabilir,
3. kendine özgü özellikleri nedeniyle, kendi kendine ya da benzer başka nesnelere bağıntılı olarak, bazen özel bir bağlam ya da durumda,
4. bir alıcıda kendinden başka bir nesne hakkında belirli bir düşünce uyandırmayı amaçlayan, bir nesnedir.”²⁶

Temsil edilen göstergenin üç işlevi vardır(Bkz. Şekil 1.7):

1. Temsil işlevi: belirli bir nesneyi temsil eder,
2. Anlatım işlevi: bu nesneye ilişkin “göstegeyi gönderici”nin düşüncesini yansıtır.
3. Uyarım işlevi: bu nesne hakkındaki düşünceyi “göstergeyi alıcı” da uyandırır.

Şekil 1.7. Anlamsal iletişim şeması²⁷

²⁶ V.Özek, a.g.k., 1980, s:25

²⁷ V.Özek, a.g.k., 1980, s:26

1.2.2.3. Gösterilen ve Gösteren

a. Gösterilen:

“Ne bilinç edimi, ne de gerçeklik olan gösterilen, ancak anlamlama sürecinde, neredeyse, eş-sözel olarak tanımlanabilir. Gösterilen, göstergesi kullananın bundan anladığı “şey”dir. Böylece salt işlevsel olan bir tanıma ulaşmış oluyoruz: Gösterilen, göstergenin iki bağlantısal ögesinden biridir. Onu gösterenin karşıtı yapan tek ayırım, gösterenin bir aracı niteliği taşımasıdır.”²⁸

“Her göstergenin bir gösterilene olmalıdır ; bununla birlikte her gösterge aslında gerçekten var olan bir nesneyi göstermez. Gösterilen göstergebilimsel bir terim olduğundan, göstergesel süreç olmaksızın gösterilenler olamaz. Oysa nesnel göstergesel süreç olmadan da var olabilirler. Bir göstergenin gösterilene, o göstergenin uygulandığı nesnel türüdür ; başka bir deyişle yorumlayıcının gösterge taşıyıcının varlığı yoluyla göz önüne aldığı nitelikleri taşıyan nesnelere.”²⁹

Her gösteren dizgesine (sözlükler), gösterilenler düzleminde, bir uygulamalar ve teknikler bütünü denk düşer. Bu gösterilen bütünlüğü dizge tüketicilerinin (bir başka deyişle okurların) değişik bilgileri (kültür ayrımlarına göre) olmasını içerir. Aynı kesitin (ya da büyük okuma biriminin) bireylere göre değişik biçimlerde çözümlenip kavranması, ama yine de belli bir “dil”e bağlanması böyle açıklanır. Aynı bireyde birçok sözlük ve bundan ötürü de bir çok gösterilen bütünü bir arada bulunabilir. Bunlar her bireyde değişik “derinlik”te okumalara olanak sağlar.

b. Gösteren:

“Gösterenin öz niteliği, gösterileninkiyle hemen hemen aynı türden gözlemlere yol açar. Katıksız bir bağlantısal ögedir ve gösterilenin tanımından ayrılmaz. Gösterenlerin sınıflandırılması, sözcüğün tam anlamıyla dizgenin yapılaştırılmasından başka bir şey değildir. İncelenen bildiriye en küçük anlam

²⁸ R.Barthes, a.g.k., 1997, s:43

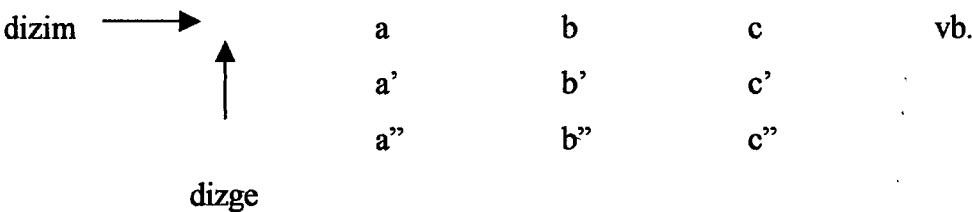
²⁹ Charles W.Morris, “Foundations on the Theory of Signs” / International Encyclopedia of Unified Science I-II (1938 basımı) – Çeviren : Yurdanur Salman İ.Ü.Ed.Fak. Fransız Dili ve Edebiyatı

aktarıcı, anlamlayıcı birimlere bölmek, bu birimleri dizisel sınıflar biçiminde öbekleştirmek ve yine bu birimleri birbirine bağlayan dizimsel ilişkileri sınıflandırmak söz konusudur.³⁰

1.2.2.4. Dizim ve Dizge

Dilsel göstergelerin belli bir yapı içinde bir araya geliş bağıntısı (sentagma / dizim) ve birbirlerinin yerine geçebilme bağıntısı (paradigma / dizge) olarak, dilin iki eksenini (sentagma / paradigma) adını verdiği, iki ayrı ilişkiler düzlemi tanımlayan Saussure, sözlü dili ikili karşıtlıklara başvurarak açıklar.

Saussure'ün iki zihinsel etkinliğin karşılığı olarak sezindiği, dizimsel ve dizgesel olgunun dilbilgisini genişleten kapsamını benimsemiş olan Jakobson (Rus kökenli Amerikalı dilbilimci (Moskova 1896 - Boston 1982)) ise "eğretileme" (dizge düzlemi) ile "düzdeğişmece" (dizim düzlemi) karşıtlığını dildişi anlatım yöntemlerine uygulamıştır. Böylece, bir yandan eğretilemeli "söylemler", bir yandan da düzdeğişmeceli "söylemler" söz konusu olacaktır. Bu türlerin her biri, iki örnekten ancak birine başvurmayı gerektirmez (çünkü dizim ve dizge her söylem için zorunludur); yalnızca bunlardan birinin egemenliğini içerir. Jacobson'un, eğretilemenin egemen olduğu söylemlerle düzdeğişmecenin egemen olduğu söylemlere yönelmesi, dilbilimden göstergebilime, dolayısıyla dil dışındaki öbür anlamlama dizgelerinde bu iki düzlemin aranmasına, bir geçiş başlatmıştır.³¹ (Bkz. Şekil 1.8)

Şekil 1.8. Dizim-dizge ilişkisi³²

³⁰ R.Barthes, a.g.k., 1997, s:46

³¹ R.Barthes, a.g.k., 1997, s:53-58

³² R.Barthes, a.g.k., 1997, s:58

a. Dizim (Syntagma):

Dayanağı uzam olan bir göstergeler birleşimidir dizim. Her öge, değerini, kendinden önce gelen ve kendini izleyen öğelerle kurduğu karşıtıktan alır. Birbirleriyle ilişkiye girerek anlamlı bir bütün oluşturan birimlerin kurduğu dizimsel bağıntı için, çeşitli dizgelerdeki öğelerin uygun bir biçimde seçilmesi ve denetimli bir serbestlikle biraraya getirilmesi gerekir.

Gösteren yüzeyle, gösterilen yüzeyin eşzamanlı bölümlenişinin ürünü, eklemli bir yapıya sahip “anlamlama”nın tersine, “dizim”in yapısı zincir biçimindedir. Birimlerini zamanın akışı içinde ardarda sıralayabilen dizime, sözcüklerin cümle içinde bir araya gelişi örnek olarak verilebilir. Bu durumun söylem çözümlemesinde problem yarattığını düşünen Barthes, sorunu şöyle açıklamaktadır: Dizim kesintisizdir (akıp gider, bir zincirleme gösterir), hem de ancak eklemli olduğundan anlam aktarabilir. Peki dizim nasıl çözümlenebilir?

Kesintilik açısından, dilbilimin evrimiyle gazlar kuramının evrimini karşılaştırmayı başaran B.Mandelbrot’ın, “bölümlenmesi gereken bir töz” olarak tanımladığı dizim, sonu olmayan bir metin görünümündedir.³³ Çözümlemeye metnin anlam aktarıcı birimlerinin yani gösterge sınırlarının tespiti önem taşır. Uygulanacak bölümlenme çalışmasıyla, aşama aşama dizimi ören bu birimler saptanarak, anlamsal açılımı yapılabilir.³⁴

b. Dizge (Paradigma):

Saussure, dizge kavramını gözümüzün önüne getirebilmek için, dizimsel düzleme bağlanan birim niteliğindeki “sözcük” yerine “öge” kelimesini kullanmayı tercih etmiştir. Bu açıdan her türlü gösterge bütünüünün incelemesinde dizgeye verilen önem değişen oranlarda da olsa, Saussure’den kaynaklanan bir yöneliş gözlemlenir.

Dilin ikinci eksenini oluşturan “dizge”, her alanı gücül bir öğeler birikimidir. Dizimsel bağıntıyı oluşturabilmek için, insan bu öğeler arasından seçme yapmak zorundadır.

³³ B.Mandelbrot, “Linguistique statistique macroscopique”, *Logique, Langage et Théorie de l’inf.* 1957

³⁴ R.Barthes, a.g.k., 1997, s:56-57

Ancak seçim yapacağı dizgedeki her birimin aynı zamanda, diğer birimlerden açıkça farklı olması gerekmektedir. Örneğin, yüzlerce çiçek arasında bir orkide dizgesel boyuttur.

Söylem (dizimsel düzlem) dışında, aralarında ortak bir yan bulunan öğelerin bellekte birbirini çağrıştırarak, çeşitli bağıntıların egemen olduğu öbekler oluşturması şeklinde tanımladığı dizgeye “çağrışımlar düzlemi” adını takan Barthes, dizgenin kapsamını verilen tanıma bağlamaktadır. Çağrışımsal düzlem ve dizimsel düzlem arasındaki ilişkiyi, Saussure şöyle açıklar: Bir sütun, uzamda, taşıdığı baştabanla bir bağıntı kurar. Bu iki birimin oluşturduğu düzen dizimsel bağıntıdır. Öte yandan, dor biçiminde bir sütun uzamda onunla birlikte olmayan iyon, korint, vb. gibi biçimleri anımsamamıza ve bu biçimlerle dor biçimindeki sütunu karşılaştırmamıza yol açar.³⁵ Anlıksal çağrışıma dayanan bu bağıntıya dizisel bağıntı denir.

İki ayrı ilişkiler düzlemini tanımlayan “dizim / dizge” karşıtlığı, görsel göstergeler için de kullanılmaktadır (Bkz. Tablo 1.1); resim, grafik, fotoğraf, mimari gibi... Ayrıca birimlerin aynı anda algılandığı, zaman içinde art arda dizilmediği dizimlerle beraber, artzaman ve eşzaman ilkelerinin karıştığı dizimler de vardır; sinema ve tiyatro gibi.

Tablo 1.1. Bazı görsel göstergelerde dizim ve dizge açılımları³⁶

	Dizge	Dizim
Giyisi	Bedenin aynı noktasında, aynı anda bulunamayacak olan ve değişimi giyimsel bir anlam değişmesine yol açan parçalar, ek parçalar ya da ayrıntılar öbeği: Takke / bere / şapka , vb.	Aynı kıyafette değişik öğelerin yanyana bulunması : Etek, bluz, ceket.
Mobilya	Aynı mobilyanın (bir yatak) üslup değişikliklerinin oluşturduğu öbek.	Değişik mobilyaların aynı uzamda yan yana getirilmesi
Mimarlık	Bir yapıdaki öğelerden birinin üslup bakımından gösterdiği çeşitlilik, değişik dam, balkon, giriş, vb. biçimleri.	Yapının bütünü içinde ayrıntıların birbirine bağlanması

³⁵ F.de Saussure, a.g.k., 1976, s:116

³⁶ R.Barthes, a.g.k., 1997, s:55

1.2.2.5. Anlamlama:

Semiyolojinin yorum gücünü sergileyen anlamlama, bir oluş biçiminde tasarlanabilir; bu, gösteren ile gösterileni birleştiren ve ürünü gösterge olan bir edimdir. (R.Barthes, a.g.k., 1997, s:46) Bir göstereni her hangi bir biçimde algıladığımız zaman onun gösterileni, yani anlamı zihnimize oluşur; başka bir deyişle anlamlama süreci gerçekleşir. Dikkat edilmesi gerekense, zihnimize kavramın ya da bir göstergenin taşıdığı anlamın, gerçek dünyadaki nesnelere özdeş olmadığı gerçeğidir. Bu noktada, göstergenin iki aşamalı bir birim olduğunu söyleyen Erkman, gerçek olgulardan kavramlara geçiş olarak yorumladığı ilk aşamada, gösterileni olgu ve nesnelere, bunların izdüşümünü olan kavramı da gösteren şeklinde nitelemektedir.³⁷

Yeryüzü üzerindeki her şeyi, içinde bulunduğu durumla beraber algılamaya çalışan insan için, algıladıklarını sınıflandırarak, aralarında belli bazı ilişkiler kurmak, zihninde oluşturacağı kavramlar açısından önem taşır.

Kısacası her kavram bir sınıflandırma ögesidir, gerçek dünya nesnelere bir soyutlamasıdır, başka bir deyişle onların yerine geçen gösterendir. Belli bir anlamsal dizge içinde yer tutan kavram tek başına varolamaz., değeri bulunduğu anlam dizgesindeki diğer kavramlarla ilişkisine bağlıdır.³⁸

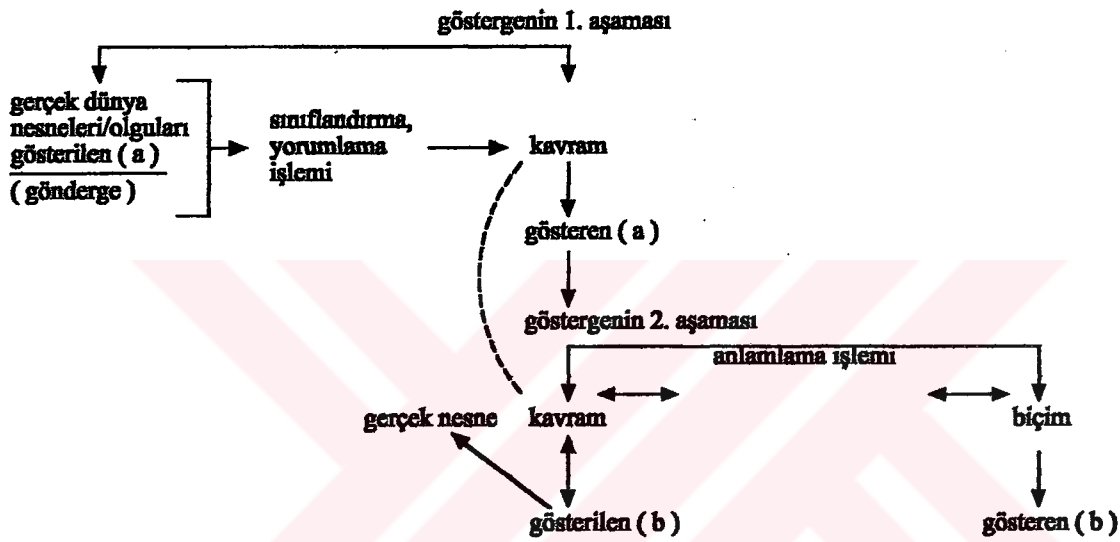
Bu açıdan bakıldığında, salt ve mutlak birim niteliği taşımayan kavramlar, toplumların kültürel yapısına göre farklı şekilde sınıflandırılırlar. Göstergenin ikinci aşaması olan “iletişim”in de payına düşeni aldığı bu farklılık, konuşma dillerinde, görüntüsel ya da işlevsel göstergelerde belli bir nedene dayanmayan bağlar oluşturur. Erkman, ikinci aşamada kurulan bu bağlara anlamlama, gösterenin gönderme yaptığı kavrama da, göstergenin “düzanlam”ı demektedir.

³⁷ F.Erkman, a.g.k., 1987, s:63

³⁸ F.Erkman, a.g.k., 1987, s:64

1.2.2.6. Düz Anlam ve Yananlam:

Öteki bilimlerde gibi, semiyoloji de varolanı anlamlı birimlere bölüp, sıralayarak daha kolay anlaşılmasını sağlayacak modeller oluşturur. Göstergenin aşamalarının anlatıldığı alttaki şekilde de, gerçekte çok daha karmaşık olan bir bütünün, anlaşılabilir şekilde modellenmesine çalışılmıştır (Bkz. Şekil 1.9).

Şekil 1.9. Göstergenin aşamaları³⁹

Biri içerik düzlemi (gösterilen) diğeri anlatım düzlemi (gösteren) olmak üzere, her göstergenin iki düzlem arasındaki bir bağıntı ile oluştuğunu biliyoruz. Düzanlam dizgesi olarak tanımlayacağımız bu ikili ilişkinin yalın biçiminin ötesinde, başka bir dizgenin ögesi haline geldiği daha karmaşık durumlarda söz konusudur.⁴⁰ Bunlar:

- Gösteren düzleminin kendi içinde bir gösterilen ve gösterenden oluşan başka bir gösterge ile kurulması. Buna gündelik konuşma dilinde mecaz (metafor) diyoruz. "tilki" sözcüğünün olağan kullanımı dışında, bir insanı nitelemek içinde kullanımı bu durumu örnekleyebilir (Bkz. Şekil 1.10). Böylece birinci düzlem (tilki sözcüğü ile tilki imgesi) düzanlam dizgesini, onun gösterenini oluşturduğu ikinci düzlem ise yananlam dizgesini oluşturur. Bir yananlam dizgesi, anlatım düzleminin de bir anlamlama dizgesi tarafından oluşturulduğu bir dizgedir.

³⁹ F.Erkman, a.g.k., 1987, s:65

⁴⁰ K.Gümüş ve H.Şahin, a.g.k., 1980

yananlam	gösteren		Gösterilen "insan"	(1)
düzanlam	gösterilen "tilki"	gösterilen		(2)

Şekil 1.10. Metafor örnekleme⁴¹

- b. Gösterilen düzleminin kendi içinde bir gösteren ve gösterilenden oluşması. Bu durum, herhangi bir şey üzerine konuşmaya başladığımızda ortaya çıkar; şehircilik söylemi, şehirin bir "üst-dil"ini (metalanguage) oluşturması gibi (Bkz. Şekil 1.11). Böylece bir üst-dil, varolan bir gösterge sistemi niteliğini taşır.

şehircilik	şehircilik GÖSTEREN	Şehir GÖSTERİLEN		ÜST
şehir		biçimler GÖSTEREN	işlevler GÖSTERİLEN	DİL

Şekil 1.11. Üst-dil örnekleme⁴²

- c. Hem gösteren hem de gösterilen düzleminin kendi içinde gösteren ve gösterilenlerden oluşması. Her gösterge bir yananlamlar ve üst-diller zinciri içinde yer alabilir. Örneğin mekanın bir üst-dilini oluştururken, kendisi de mekanın bir ögesi olan mimarlık, hem mekan üzerine bir "konuşma"dır, hem de mekanın yerine geçen bir "konuşma"dır.

Yananlam, düzanlamlı bildiriye nasıl "kaplarsa kaplasın", onu tüketmez: Her zaman "düzanlam"dan geriye bir şeyler kalır, yananlamlayıcılar da sonuç olarak hep kesintili, "düzensiz" ve kendilerini taşıyan düzanlamlı bildiri tarafından özümsemiş göstergelerdir.

⁴¹ K.Gümüş, a.g.k., 1980

⁴² K.Gümüş, a.g.k., 1980

BÖLÜM 2 : ÇEVRESEL ANLAM ve İLETİŞİM

2.1. TOPLUMSAL DÜZGÜ İÇİNDE MEKANIN YERİ

“Değer ölçüleri olmayan hiçbir toplum yoktur; ancak bazı değerler zamanın gereklerine göre değişeceğine, zamanla katılma eğilimi gösterirler. Bu bize üç şeyi anlatır: toplumun insanları arasında birbirine çok yapışık bir birlik vardır; kişiler değişmez kurallara uyarak yaşamayı çok rahat ve kolay bulurlar; toplumlar yaşlanan kişilerin damarlarının sertleşmesi gibi katılmıştır.”⁴³

Toplumların, bu ortak yazgıya katılma, yazgıyı paylaşma ya da değiştirme tavrını belirleyense; tarihine, geleneklerine, törelerine ve yaşam tarzlarına sahip çıkma biçimiyle özdeşleşmiş, onu bölgesel olarak niteleyen “dil”i ve ahlaki, estetik değerlerinin bütününe ifade eden kültürüdür.

Bütün uzantılarıyla, toplu yaşamın vazgeçilemez ortak paydasını, dayanağını ve düzenini oluşturan dil ve kültür, iletişim sağlama yeteneğinden dolayı, insanlar arasında ‘artzamanlı ve eşzamanlı’⁴⁴ bilgi aktarımını gerçekleştirerek, “neyin ne anlama geldiği” hakkında ait olduğu toplumun üyelerini aydınlatır. Eskiden beri süregelen felsefi geleneğe göre, fikirleri ifade eden her nesne, her davranış, her hareket bir iletişim yolu, yani bir dildir.

Kendi başına varolan, yalın ve tümüyle kavranabilecek bir nesne olan dile nazaran, daha karmaşık yapıya sahip kültür bu açıdan bir çok iletişim kanalı içerir. En eskisi ise kültür sürecine paralel olan ve onu en iyi şekilde ifade eden yapılanmış çevredir. Kendi yaratmadığı dili, yaratılmasına katkıda bulunmadığı kültürüyle varoluşundan bu yana her ikisinin yaşamsal kanıtı mimari ürünler veren insan, inşa ettiği çevresiyle kültürel kimliğini açık bir şekilde sergiler.

⁴³ N.Berkes (1973), Türkiye’de Çağdaşlaşma, Bilgi, İstanbul, s:17

⁴⁴ İnsanlar arası aktarımın yatay ve dikey halî. Bu zaman açısından geçerli bir saptamadır.

Tarihsel süreç içerisinde toplumların, politik, ekonomik, estetik, etik vb. değerlerinin mekan ve mekan bileşenlerine etkileri ile ortaya çıkan bu inşa edilmiş olanlar gömülü olan anlamların zenginlik ve bolluğunu, toplumsal gücünü, kendisine entegre etmeye çalıştığı bireyler üzerinde kullanır.

2.1.1. Kültür ve Mekan İlişkisi

“...insan iz bırakmak ister. Tarih “yapar”, sanat yapıtları koyar ortaya, anısı kolay kolay silinmeyen iyilikler ya da kötülükler eder. Yazı bırakır, çizi bırakır, üremeyi suya dönüştürür, kanlı (ya da boyaya, çamura bulanmış) elini basar bir duvara, bir kağıda, bir taşta.”⁴⁵

İnsanın, araç yapması, bu araçları kuşaktan kuşağa geçirmesi, konuşması, dolayısıyla edindiği bilgiyi aktarabilmesi, doğaya egemen olmaya çalışması, toplumsal yaşamı karmaşık kurallara bağlaması ve bütün bunların da tarih boyunca evrimleşerek gelişip, değişmesi, ait olduğu topluluğu diğer canlılardan ayıran değerlerdir. Bir toplumun duyuş ve düşünüş birliğini sağlayan bu değerlerin tümünü, biz kültür olarak adlandırıyoruz.

Sözlük anlamı, tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün özdeksel (maddi) ve tinsel (manevi) değerler ile bunları yaratmada, sonraki kuşaklara iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların tümü olan “kültür”, toplumsal yapı ve kurumların, kavramsal ve soyut bir modeli olarak, doğal oluşumun dışında kalan ve varlık nedeni insana dayanan her şeyi kapsar.

“Sosyal katılımın tümü olarak da tanımlanabilen kültür, başta üretim ve tüketim ilişkileri olmak üzere inanç, değer, norm, algı, örf ve adetlerin oluşturduğu bir birikimler bütünü olup, bireysellikten uzak toplumsal ağırlığıyla alt yapı niteliği taşır. Bu alt yapının oluşumunda inanç sistemleri, etnik kökenler, yöresel etkenler ve başka

⁴⁵ B.Karasu, Narla İncire Gazel

toplumlarla etkileşimler büyük rol oynar.”⁴⁶

Paylaşıldığı her insan grubu için farklı özellikler gösteren kültür, o topluma ait fiziki çevreye de izlerini yansıtır. Tarihsel oluşum sürecinde insanların öğrenmiş oldukları farklı davranış kalıplarını, tutumlarını ve yaşam biçimlerini içeren kültür gerçeğine bağlı olarak, insan faktörü ile ortaya çıkan farklı yaşam biçimleri ve farklı kültürlerin meydana getirdiği, kültürel çevre olguları da farklılaşır.

Toplumların süreç içindeki tüm etkinlikleri sonucu ortaya çıkan ve onun yapısını yansıtan öğelerin var oldukları bütün olarak tanımlanan “kültürel çevre”, insanın doğal çevresini istekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda değiştirmesi ile gerçekleşir. Doğaya şekil verirken yapay çevreyi oluşturmaya başlayan insan, değiştirme etkinliğini oluşturacak adımını ise, içinde bulunduğu çevre ile etkilenişime geçtiği algılama-yorumlama-tanımlama süreciyle atmış olur.

“Çevresindeki bütün nesne ve olgularla karşılaştığında onları yaşayarak kullanan ve arkasındaki gerçekleri araştırarak, gördüğü gerçeklerle yaşam deneyimini birleştiren insan, böylece doğal kaynakları kullanış faaliyetleri ile çevre biçimlenişini ortaya koyar. Biçimlendirme ile toplumun yaşama ilişkin duygu, düşünce, eğilimleri ve bunun tarih süreci içindeki sürekliliği gözlenebilir. Bunun nedeni insanın fiziksel çevreyi oluştururken, doğa şartlarının getirdiği kısıtlamalara rağmen, günün teknolojik, ekonomik, sosyal durumundan, toplum beğenileri, akımları, dini görüşlerine vb varıncaya kadar belli bir birikimi yansıttığıdır.”⁴⁷

Bu açıdan insanın çevresiyle ilişkilerinde belirleyici rol oynayan kültürün, nesilden nesile doğrudan aktarım sağlamak için kullandığı en önemli iletişim aracı ise ait olduğu toplumun nerdeyse tüm değerlerini yüklenen mekansal oluşumdur.

“Kültür sürecine paralel olan ve onu en iyi ifade eden mimari kültür olgusunun

⁴⁶ A.Eyüce, K.Keskiner, a.g.k., 1995

⁴⁷ S.Sahil, a.g.k., 1995

ortaya çıkmasını sağlayan mekan, en geniş anlamı ile, içinde insan yaşamına dair eylemlerin yerine getirilebileceği algılanan bir ortamdır. Doğanın, insan eliyle gerçekleştirilmiş her türlü değiştirme işlemine tabi tutulması sonucu oluşan **mekan kavramı, mimari ürün tartışmalarında değişik ölçekleri niteler: yapı, yapılmış çevre, mekan, açık-kapalı mekanların diziliş (genel/özel, hiyerarjik/non-hiyerarjik, vb.) ve bir araya gelişlerinin sonucu var olan mekansal örüntü gibi.**"⁴⁸

Kültürün bütün iletişim biçimlerinde olduğu gibi, mekansal oluşumların evrenselliği de söyledikleri, "söz"ün anlamındadır. Burada yanlış anlaşılması gereken önemli bir nokta, sözün anlamının, söylendiği yer, zaman ve biçimlerin dışında bir töz olmadığıdır. Anlamın iletilebilmesi ve paylaşılabilmesi için nesnelleşmesi, yani sözün belirli bir yer ve zaman içinde söylenebilir duruma gelmesi zorunludur. Sözün evrenselliğinden anlaşılması gereken şeyse, anlamın bütünü kapsayıcı oluşu; yani ortaya çıktığı "bir defaya özgü olan" tikel varlığın, malzeme, teknik, biçim, üslup gibi elle tutulabilir özellikleriyle özdeş olmaması, bu özellikle tüketilemez oluşudur.

Evrensellik anlayışı doğrultusunda zamanla girdiği ilişkide kültürün amacı, belirli bir tarihsel ve coğrafi bağlamda var olan dünya görüşüyle, toplumsal etiğin yaşama geçişine yöneliktir. Günün teknolojisi, bulunan yerin coğrafyası, iklim verileri ve elde edilebilen malzemelere bağlı olarak gerçekleşen bu geçişte mekansal oluşumlar, ait olduğu toplumun dünya görüşü ve inançlarıyla vücut bulur.

Eldeki veriler hemen daima biçimlendirmeye dayalı eylemi, iki yönlü olarak geliştirir; kurumsal örnekler ile; anonim olarak gelişenler. Kurumsal olanlar belli siyasi otoriteleri sergiler, çoğunlukla da toplumsal işlev dizilerine cevap verirken; anonim olarak gelişen örnekler ise "Kültür-mekan" ilişkisi"nin konusunu oluşturur.

Kültürel değerlerin mekan üzerindeki belirliyeciliği hatta dikte edici etkisi bu yapılaşmış çevrelerde rahatça izlenebilmektedir: bir toplumun yaşadığı ortamdan

⁴⁸ A.Eyüce, K.Keskiner, a.g.k., 1995

farklı fiziki çevrelere gittiğinde, yani doğal yöre değiştiğinde ve bu yeni çevrede farklı yapı üretme koşulları olmasına karşın aynı mekan geleneğini sürdürdüğü görülmektedir. Yani mekan gelenekleri doğal değişimler karşısında direnç-dayanıklılık göstermektedir. Ege sahil kasabalarının bir çoğunda, Rum ile Türk yerleşimlerinin yanyanalığı bunun en güzel örneğidir.⁴⁹

Özetlemek gerekirse; bir toplumun ya da uygarlığın varoluşundan beri yaşadığı değerler bütünü olan kültür, insan-doğa ve mekan etkileşimini bütünleyen, insanın karmaşık ilişkilerini sistematize eden bir katalizördür.

2.1.2. Mekansal Biçimleniş

“İnsan yapımı tüm nesnelere bir istek-dilek-gerek karşılığı olarak tanım-tasarım-yapım aşamalarından oluşan bir biçimlendirme süreci sonucu gerçekleştirilmektedir. Bu süreç önceden saptanmış bir amaç doğrultusunda bir aşamasının çıktısının, diğer aşamanın gerçekleşebilmesi için zorunlu bir girdi oluşturduğu ve somut bir ürüne yönelik tüm bir üretim süreci olarak görülebilir.”⁵⁰

Çevreye uyumu oluşturduğu biçimin başarısına bağlı olan insan, biçimlendirme etkinliklerinde doğaya yaklaşımı: ya doğayı olduğu gibi yansıtmaya, ya doğayı ölküleştirmeye, ya da doğanın üstüne çıkmaya yöneliktir.

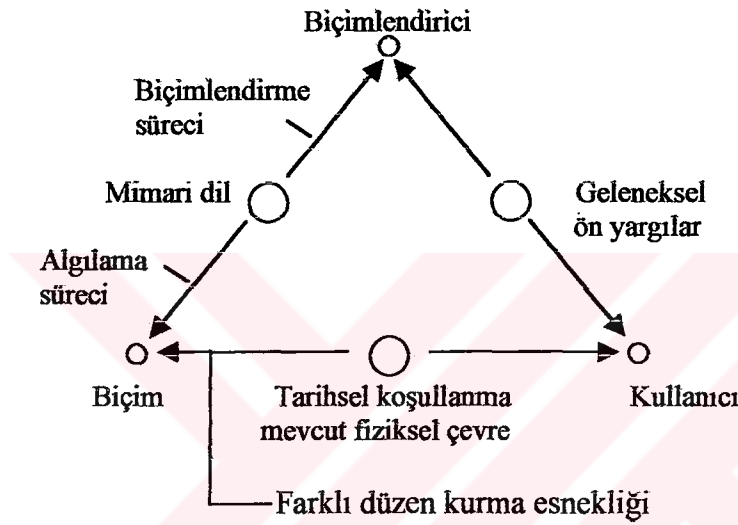
Doğal da olsa yapay da olsa doğa yasaları ile belirlenmiş, doğal kaynaklarla sınırlı ve doğal güçlerle uzlaşmalı ya da çatışmalı bir çevrede, bize çok emek isteyen, gerek ortadan kaldırılması imkansız bir geçmişin kalıntılarının, gerek farklı bir doğrultuda tasarlanmış benzer girişimlerin, gerekse var olan girişimlerin beklenmedik sonuçlarının sürekli etkisi altında bulunan şeyler gibi görünen insana özgü yapıtların tümü, üzerinde düşünülmüşlüğü ve kapsamıyla büyük farklılıklar taşır.

Konuya bir de biçimlendirme etkinliğinin bir “dil” olarak yorumlanabileceği

⁴⁹ A.Eyüce, K.Keskiner, a.g.k., 1995

⁵⁰ Ö.Aksoy, a.g.k., 1977, s:1

görüşünden yaklaşırsak; Biçimlendiricinin ürettiği biçimle kendi eylem ve deneylerini yansıttığı, kendisi için bir anlam taşıyan ve bu anlamı açıklama amacına yönelik bir işaret oluşturduğunu görürüz. Ancak biçimlendirme etkinliğinin, biçimlendirici-biçim-kullanıcı arasında üçlü bir ilişkiyi kapsamaması; biçimlendiricinin, ürettiği biçimle oluşturduğu işaretin kullanıcı tarafından yeniden ve farklı bir anlam kazanarak yorumlanması olayı üzerinde durulmasını lüzumlu kılar.⁵¹ (Bkz. Şekil 2.1)

Şekil 2.1. Biçimlendirici-biçim-kullanıcı arasındaki ilişki⁵²

Biçimlendiricinin, sonuç olarak bir üretim etkinliği olması konuya toplum öncelikli bütünsel yaklaşımı olanaklı kılarken, biçimlendirme etkinliğinin bir dil olarak yorumlanması ise semiyoloji işbirliğini lüzumlu kılar. Herhangi bir biçimin incelenmesi, bir yerde bu biçimi oluşturan öğeler arasındaki ilişkilerin ve bu biçimle, çevresinde yer alan diğer biçimler arasındaki karşılıklı etkileşimin belirlenmesini gerektirecektir.

Buna bağlı olarak, iki biçimlendirme ilkesi çıkarılabilir: İlki tüm yapılar, bütünler, bir üst bütünün öğeleridir ve her biri daha alt parçalardan oluşur, ikincisi ise biçimler ancak kendilerini oluşturan parçaların ilişkileri ve kendilerinin alt parçası oldukları

⁵¹ Ö. Aksoy, a.g.k., 1977, s:2

⁵² Ü. Kalpaklı, a.g.k., 1990

diğer bütünlerle karşılıklı etkileşimleri ile tanımlanabilir ve incelenebilirler.⁵³

Biçimlendirme etkinliklerinde, başarılı biçimlerin niteliği olan bütünlük özelliğinin kazandırılması için başvurulan başlıca ilke ise ölçü, oran, yön, renk, biçim, doku gibi tasar öğeleri açısından benzerlik sağlayan düzenlemelerle, bir uyum elde edilmesidir.

Algısal dünyayı hisleri yardımıyla seçen ve organize eden insan, gereksinme ve istekleri, kullanılan malzemelerin gereklilikleri ve bunların taşınması, birleştirilmesi için, uyulma zorunluluğu olan fizik yasaları ve son olarak da, doğanın kendisiyle mekansal biçimlenişini gerçekleştirir. Burada biçim-öz, biçim-işlev, ve biçim-yapısal kuruluş ilişkilerine de değinmek gerekir. Konuya aşağıdaki tanım önerileriyle girebiliriz.

“Biçim”, bir gerekliliğin karşılığıdır; tüm biçimler çevresine ve içeriğine bağlı olarak değişir ve ancak iç-dış çelişkileri uyarınca yetkinleşirler. Biçimin nedeni olan, unsur ve süreçlerin tümü ise “öz” ya da “içerik” olarak tanımlanmaktadır. Her nesne, içerik ve biçimin ayrılmaz bir birliğidir.⁵⁴

Biçimlendirme etkinliğine zaman boyutunu katacak olan kavram, insan emeğine ilişkin tüm konularda olduğu gibi biçimlendirmenin de amaca yönelik bir etkinlik olmasıdır. Amaç; belli bir görevin yapılmasını gerektirmektedir. Buna ise “işlev” denir. Sözlüğe bakıldığında işlevin tanımı: parçaları birbirine bağımlı bir bütün içinde, bir tek organ tarafından oynanan, kendine özgü ve karakteristik rol’dür.

Tanım ve tasarım aşamalarında kalmış bir oluşum, biçim sayılamayacağı gibi, tasarımı yapılmamış bir yapım da söz konusu olamaz. Biçimlendirme etkinliği içinde herhangi bir tasarımın, bir yapıma dönüştürülmesi, öncelikle bir yapısal kuruluş belirlemeyi gerektirir.

⁵³ Ö.Aksoy, a.g.k., 1977, s:18

⁵⁴ V.Afanasiev (1977), Felsefenin İlkeleri s:214-215

Bir bütünü oluşturan öge ve süreçlerin, yapılacak işlevlerin gerçekleşmesi amacıyla, kendi aralarında ve çevreleri ile karşılıklı ilişki ve etkileşim içinde bulunmaları, bütün içinde bir düzenin örgütlenmenin oluşumuna yol açar ki buna da biz “yapısal kuruluş” diyoruz.

Yapısal kuruluş bir bütünü oluşturan parçaların ilişki biçimini belirleyen örgütlenme düzenidir. Başka bir deyişle yapısal kuruluşta yalnızca yanyana konma durumu ya da dışsal bağlantılar yoktur, ortak alt parçalar vardır.

İnsanın çevresini değiştirme isteminin dışı vurumu olan biçimlendirme etkinliğinin, birbirleriyle karşılıklı ilişki içindeki biçim, içerik, öz, yapı, işlev kavramları, ortak bir çevre yapılaşması ve dilinin gelişmesinde önemli bir zenginlik sağlar.

Kısaca duyuş, düşünüş ve yorumun ürünü olan biçimlendirme, bir kültür-varlığı olan insanın, doğal dille yaşıt mekanla ilgili edimlerinin temeli, çevreyle yaşamın belirli bir amaca yönelik tasarlanmış bileşimidir.⁵⁵

2.2. MEKANIN DİLBİLİMSEL YAPISI

“Dil düşüncenin varolma nedeni midir? Düşünce olmasaydı, dil olabilir miydi? Yoksa dil ve düşünce aynı şey midir? gibi soruları bir yana bırakarak sözden ayrı sosyal bir kurum olan dilin nasıl işlediğini anlamak amacıyla araştırmalar yapan Ferdinand de Saussure, bir dizge kavramı gerekliliğini vurgulayarak dilbilime yapısalcı bir nitelik kazandırmış ve dil ile düşüncenin aynı bütünü tamamlayan iki öge olduğunu ortaya koymuştur. Her sözcüğün diğer sözcüklerle yapısal bir bütün içinde anlam dışında sıralanma , çekim, dilbilgisel düzen gibi belli kurallara göre ilişkilendirildiği dizge, şifresi bilinmediği takdirde bir şey ifade etmez. Şifresi çözülmenden önce bir dizge olduğu bilinen hiyeroglif yazısı gibi mimari yapı ve kentte, benzer bir dizge niteliği taşır; fakat şifresi bilinmedikçe bir anlam ifade etmezler. Böylece ilk olarak Saussure tarafından tanımlanan ve belli dilbilgisi

⁵⁵ Ö.Aksoy, a.g.k., 1977, s:38-50

kurallarına göre bir araya gelerek belli bir dizge içinde yer alan dilbilimdeki sözcükler olan dilsel göstergeler, bize dünyayı yorumlamayı sağlar.”⁵⁶

Diğer bilim dallarıyla arasında bağlantı kurarak insanlar ve toplumların birbirleriyle daha iyi anlaşmasını sağlayan dilbilimin araştırma ve çalışma alanına mimarinin dolayısıyla mekansal çözümlenmenin girmesi, daha öncede değinildiği üzere 1960’ların başında mümkün olabilmıştır. Dilbilimin bulgu ve kavramlarını kullanarak dilin öğeleriyle, mimarlığın bileşenleri arasındaki ilişkilerin kurulmasına yönelik bu çalışmaların ortaya çıkış nedenini, sonu gelmez bir rasyonelleştirmeye konu olan kentsel mekanın anlamdan uzaklaşmasına duyulan tepki oluşturmaktadır. Kente anlam vererek biçimlendiremeyen insan, onu artık konuşma ve yazı ile anlayıp anlatmaya çalışarak bir başka boyut meydana getirir. Böylece mimari ve daha çok da kentbilim, kuramsal bir zenginliğe kavuşur.

Çok sayıda yazar, öteruhbilimci, felsefeci, insanbilimci, şair ve romancı, kişisel olarak mimari mekanı deşifre etmeyi denemiş ve mekanın anlamından söz etmiştir. Jean-Christophe Bailly Paris’i anlatırken, mimari ve kentin dilini bir roman dili ile şöyle kıyaslar: “Paris en üst düzeyde bir düzyazıdır. Üzerinde anıtların şiirselliğinin bir tarih ya da olayı aktarır gibi çevrelendiği bir sözdizimine ve özlü bir sanat sözlüğüne sahip çok büyük bir romandır. Yoldan geçen her hangi bir kimse bu romanın kahramanıdır ve kendi isteğine göre yazar ve istediği neyse onu aktarır.”⁵⁷

Bir diğer örneği de Antik Yunan’ da sıcak ya da soğuk ülkeler, bilinen ya da bilinmeyen ülkelerden ve zıt coğrafya mekanlarından bir dil yetisi, bir tümce, bir şiir gibi söz eden Herodot vermektedir. Gezdiği yerlerden bahsederken, onların simetrisi, karşıtlıkları, dizgeleri ve dizimleri ile gerçek bir söylem oluşturan Herodot, böylece zihinsel haritasındaki mekanların varlığını bugünde sürdürebilmektedir.⁵⁸

⁵⁶ H.İ. Taşkiran, a.g.k., 1997, s:18

⁵⁷ H.İ. Taşkiran, a.g.k., 1997, s:22

⁵⁸ R.Barthes, a.g.k., 1970

Heredot gibi yaşayanlarının her günkü sıradan deneyimleriyle tüm girinti ve çıkıntılarının izini takip ederek, dialog oluşturduğu bir söylemdir mekan. Her terimi, önceden belirlenmiş bir tanımın karşılığı olduğundan ve tanımların da bu terimler aracılığıyla sıkı sıkıya bağlantılandığından , söylemin verdiği bildiriye alabilmek ucuz bir okumayla sağlanamaz.

Dilin yapısına örnek olarak, o kentte yaşayanlar açısından kentin bir imgesini bulmaya çalışan, çalışmalarında “okunabilirlik” kavramına büyük önem veren Lynch, kentsel mekanda: sokaklar, demiryolları, kanallar gibi içinde insanların hareket halindeyken kenti gözlediği ve diğer çevre elemanlarının bunlar boyunca yer alıp ilişki içinde bulunduğu birimler olan yollar; demiryolu, duvar gibi iki bölgeyi birbirinden ayıran yanal özellikte olup aşılması için fazla zorluk istemeyen, bazen de dikiş çizgisi gibi iki bölgeyi birbirine birleştiren sınır birimleri –bu birimlerin işlevlerinden biri, su ya da duvar ile çevrili kentlerde olduğu gibi, bölgelerin birlikteliğini muhafaza etmektir-; kentin bir parçası olan ve kimliğinin anlaşılmasına olanak sağlama gibi genel bir özellik taşıyan semtler -iki boyutlu bir mekan gibi düşünülerek bir gözlemci tarafından düşünce yoluyla algılanır-; birleşme noktaları, ulaşım sistemlerinin değiştirildiği noktalar, yolların kesiştiği noktalar gibi bir kentin stratejik yerleri olan düğüm noktaları ve bina, tabela butik ya da bir tepe gibi işaret ola nesnelere,yani sesbirimler ve anlambirimlere benzer birimler bulmaya çalışır.⁵⁹

Dil ile Mimari arasındaki benzerliliğin, “eklemlilik” kavramı üzerinde meydana geldiğinden bahseden Castex ve Panerai, Saussure ve Martinet’nin ortaya koyduğu anlambirim ve sesbirim kavramları ve Barthes’ın tümce ve anlatım yapısı araştırmalarının ışığı altında bir mimari yapıda, art arda gelen eklemliliklerin bulunduğuna işaret etmektedirler.

Castex ve Panerai’nin dil ve mimarlık arasında, söylem parçaları ve mekan öğeleri ve bunları düzenleyen kurallar açısından kurduğu ilişkiye bu anlamda kentsel mekanı da dahil edebiliriz (Bkz. Tablo 2.1).⁶⁰

⁵⁹ H.İ.Taşkıran, a.g.k., 1997, s:23

⁶⁰ Ü.Kalpalkı, a.g.k., 1990

Tablo 2.1

DİL	METİN	YAPI	KENT
Anlatı (Bölüm/Paragraf)	Retorik/Kitle Pozisyonu	Yapı Toplulukları	Şehir
Tümce/Tümcelik	Dizim Sentax	Yapı/Yapı Bölümü	Kentsel Mekan
Anlam Ayırıcı (Monem)	Biçimbilim	Mekan Birimi	Örgü Elemanları
Ses Birimi (Fonem)	Sesbilim/Yapı	Mekan Bileşeni	Bloklar
Ses Titreşimi	Ses Fiziği/Malzeme Kim.	Yapı Parçası/Yapı Mal.	Yapı

Dilbilimde bir araç olarak, hem düşünceyi ifade eden hem de düşünmeyi sağlayan dil, mimaride ise, nesnenin tanınmasına aracı olur; bu da dilbilim ile mimari arasında terimi terimine bir benzerlik kurmaya çalışmanın boş bir çaba olduğunu gösterir. O halde mimari bir sistem olarak ele alınmalı ve dilin yapısı ile bu bağlamda benzerlik kurulmalıdır. Dilbilim ile mimari arasındaki ilişkiler konusunda fazla ileri gidilemeyeceğinden, kısır bir döngüye düşmekten sakınmak için, mimariyi dil dışı konular üzerinde çalışan ancak dili sadece örnek olarak değil, aynı zamanda bir bileşen, aracı ya da gösterilen olarak, çalışma alanını genişleten göstergebilim açısından da ele almak gerekir. Bu düzeyde dil artık dilbilimcilerinin dili değildir. İkinci bir dildir ve birimleri de anlam birimler ya da ses birimler olmaktan çıkmıştır.

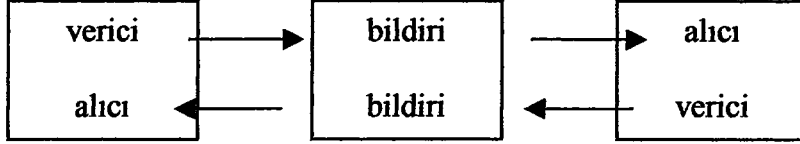
Buradaki dil, tipolojik örüntüye sahiptir. Bu yüzden simgeleşmiş bir kavramdır ve kavranabilirliği yüksek olduğundan ortak kültüre mal edilmesi kolaydır. Kültür sisteminin ana fonksiyonu örüntü oluşturmak olduğundan, kültür sistemi çevre ilişkisi ele alındığında çevrenin biçim özellikleri bu ilişkinin özünü oluşturur.⁶¹ Örneğin kuvvetli bir örüntüye sahip geleneksel Türk kentinin doğal çevreyi yadsımayan, yerel konumla tümüyle kaynaşmış organik görünümü gibi.

2.3. İLETİŞİM

İletişim bir süreçtir ve en az iki kişi gerektirir (düşünmeyi saymazsak; çünkü onda bile iletişim aracı olarak dilden yararlanırız). Biri bildiriye gösteren, diğeri ise bu bildiriye alan olmak üzere iki taraf söz konusudur. Bildiriye gösteren kaynak ve

⁶¹ H.Yürekli, a.g.k., 1980

bildiriyi alan alıcı birimler arasında ortak değer içeren simge, şifre, işaret biçimindeki bilgiler, önce kaynaktan çıkararak bir iletişim aracı ile iletiyi aktaran kanaldan geçer ve alıcıya ulaşır. Bu iletiyi alan alıcı onu anlayarak başka bir ileti oluşturur ve böylece kendisinde kaynak durumuna geçer. (Bkz. Şekil 2.2)

Şekil 2.2. İletişimin gerçekleşmesi⁶²

“Anlığı ve toplumsal niteliğiyle insan, iletişim biçimini oluştururken, uyarıcı olabilecek bir dizi dış gerçeklikler ile bedensel yetilerini kullanır. Örneğin ses; kendisini kolayca kesitlendiren, eklemleyen, inceltip kalınlaştıran, alçaltıp yükselten, uzatıp kısaltan, sınırsızcasına değişik biçimlere sokan, fiziksel olarak başka bireylere ileten ses örgenliğimiz yardımıyla kolayca işlenebildiğinden, bir iletişim dizgesinde kullanılmağa son derece elverişlidir. Bu denli esnek bir nesne ile onu bu denli kolayca işleyebilen bedensel düzeneğin bu eksiksiz uyumu, dil dediğimiz son derece işlek bir iletişim dizgesini ortaya koymuştur.”⁶³

Başka koşul ve olanaklara dayalı iletişim biçimlerini de göz önüne alan Saussure, insandaki bu doğal yeteneğe dilyetisi (langage) demektedir. Bu genel yeti aracılığıyla oluşturulabilen tüm iletişim biçimlerinin bilimi olan göstergebilim ise doğal dil dışında, konusu olabilecek tüm iletişim biçimlerini gündeme getirir.

“Her an kullanmak zorunda olduğumuz dil, çoğu kez ayırtına varmadığımız daha birçok iletişim biçimleri arasında, uygulanmaya en yatkın, en geliştirilmiş, en belirgin, en vazgeçilmez; o nedenle de en çok ilgi toplayanadır. Yapısının dizgesel üstünlüğü ve işleyişinin kolayca gözlemlenmesi nedeniyle de, onu inceleyen dilbilim, başka göstergebilimler arasında en çok başvurulan, özellikle de yüzyılımızda en çarpıcı biçimde gelişen bir bilimi olmuştur.

⁶² F.Erkman, a.g.k., 1987, s:34

⁶³ P.Guiraud, a.g.k., 1994, s:9

Genel göstergebilimin kurulması gecikirken, dilbilime verilen önceliğin bir nedeni de şudur: Yukarıda özellikle vurguladığımız gibi, soruna her şeyden önce bir dilbilimci olarak yaklaşan Saussure göstergeyi dilde, yani dilin kullandığı gereçler üzerinde tanımlamıştır. İmgesel çizimlerle de desteklenen ve yalnızca dile özgü olduğunu düşündürmüştü; başka alanlara nasıl uygulanabileceği sorununu uzun sürede askıda bırakmıştır.

Demek ki ilk yaklaşımda sorun, dile özgü gösterge kavramının, dil dışı iletişim dizgelerine nasıl yayılabileceğindedir. Bu da, dilin çift eklemliliğinden bağımsız anlamlandırma dizgeleri bulmak demektir. Çünkü her iletişim bir anlam içerir. Anlamın, en azından bir uyarıcı olarak bir dış gerçekliğe dayanması zorunludur. Ama bu dış gerçeklik, dilde olduğu gibi, her zaman ses değildir. Duyularımızın her birine seslenebilen her türlü dış gerçeklikler, ayrımlı biçimlerde algılanabildikçe, açık ya da gizli iletişim türlerine dayanıklılık edebilir.”⁶⁴

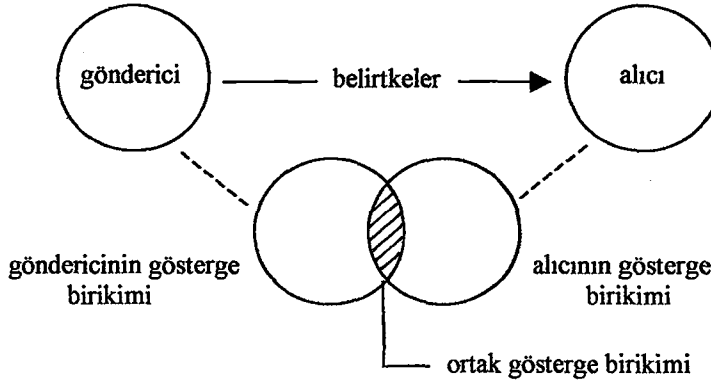
E.Özkök iletişimi, verici olarak adlandırılan zamansal-mekansal bir evren ile alıcı denilen bir diğer zamansal-mekansal evren arasında göstergeler dizgesi aracılığıyla her türlü duygu, düşünce, bilgi ve anlam iletimi şeklinde tanımlıyor. Bu tanımlı biraz daha açarsak, iletişim sürecinde duyum organlarımız aracılığıyla çevremizdeki uyarıcının bize ulaşması bilinç katında anlamlamayı oluşturur. Varlıkları ve olayları göstergeye bağlayan “anamlama” çevredeki nesne ya da olguları tanımlamaya ya da yorumlamaya dayalı bir sürecin sonucudur. Bu olanağı sağlayan kendi öznel bilincimiz ve olgular dünyası arasında bağlantı kuran göstergelerdir.

Görülüyor ki insanlar arası ilişkilerde sadece konuşulan dil değil, iletişimin her türlü biçimi anlam üretmektedir. Özellikle görsellik içeren iletişim biçimlerinde anlam üretmenin, sözcüklerden daha başarılı oldukları bilinmektedir. Bu nedenle görünen görüntünün arkasında yatan anlamların keşfedilmesi ve iletişimin gerçekleşebilmesi için göstergeler, bu göstergelerin doğru kullanılması ve gösterge dizgelerinin alıcı ve verici tarafından tanınmaları gerekir.⁶⁵ Diğer bir deyişle gönderici ve alıcı ya da

⁶⁴ P.Guiraud, a.g.k., 1994, s:9-10

⁶⁵ H.İ.Taşkıran, a.g.k., 1997, s:16

takımları arasında bilgi iletimi, ortak birikim varlığını zorunlu kılar. (Bkz. Şekil 2.3)

Şekil 2.3. Gönderici ve alıcı arasındaki bilgi iletimi⁶⁶

Colin Cherry için gösterge, iletişim süreci içinde bir “öge”dir: gösterge, iletişim durumunda bir örgenlikçe üretilen ve diğer örgenlik ya da örgenliklerin davranış ya da konumunu etkileyecek bir aktarım ya da yapıdır. Her türlü iletişimin ilk ve temel araçları olan göstergeleri bulunduğu dizge içinde inceleyen göstergebilimin çıkış noktasını oluşturanda bu aktarımın ifadelendirilmesidir.

Sinema, moda, müzik ve plastik sanatlar gibi kültürün çeşitli alanlarında yaygın ilgi gören göstergebilimin, 1960’larda araştırma kapsamına giren mimari ve devamında kent ölçeğinde iletişim ise bir sonraki konu başlığı olan “Çevresel Anlam”ı oluşturmaktadır.

2.3.1. Çevresel Anlam : Göstergesel İletişim

“Bildirişim amacı taşıyın taşımasını her olgunun, her nesnenin ve her davranışın bir anlam içerdiği düşüncesine dayanarak “mekan”da da anlam sorunu tartışılmaktadır. Bu tartışmaların kısa geçmişine bakılırsa 50’li yılların İtalya’sında çevrenin anlam kaybına karşı tepkiler görülür. “Critica Semantica” (Anlam Arayıcı Eleştirisi) adı verilen bir eleştiri dalgası olarak başlayan bu tepki, İtalya’nın özel kültür ve çevre sorunlarından kaynaklanmaktadır.”⁶⁷

⁶⁶ V.Özek, a.g.k., 1980, s:30

⁶⁷ A.Yücel, a.g.k., 1982

Aynı dönemde Almanya'da haberleşme dillerinin ve enformatiğin tekniklerini, estetik olguların rasyonel analizi için kullanma yolunda bir başka bilimsel eğilim gelişmekte olup, konu mimarlık alanında da uygulanmıştır. 60'lara doğru ise mimarlık bir dil olarak ele alınır. Floransa mimarlık okulu, yapı elemanları ile dilde bir dizgenin öğeleri olan sözcükler arasında bir benzerlik ilişkisi kurar. Ve bu öğelerin mekan okuyucu için birer algılama nesnesi olduğunu ileri sürer.

Tüm bu süreçte çevrenin anlamı gibi uyarıcı bir görüşten yola çıkan eleştirinin, anlam sorunuyla en iç içe durumda olan dil konusuyla buluşmaması olanaksızdır. Böylece önce yine sezgisel bir benzerlik düzeyinde de olsa **-ama bu kez dilbilimin bulgu, kavram ve kategorilerini kullanarak-** dilin öğeleriyle, çevresel oluşumun bileşenleri arasında ilişkiler araştırılmaya başlanır.⁶⁸

Bugün çevresel anlam denince, önce boyut ve oran gibi doğrudan duyularımıza başvuran biçim elemanlarını, sonra bu biçim elemanlarını ifade eden duygu ya da akılla ilgili ifade elemanlarıyla, sezgi ya da bilinçaltı ile ilgili elemanları ve nihayet tüm bu elemanların karmaşık ilişkiler içinde oluşturduğu bütünü düşünürüz. Yapısal biçimlenişine bağlı olarak, anlamını ve içeriğini kavradığımız bu bütün ise konuşma dilindeki sözcüklerin yerine geçen ve iletişim amaçlı kullandığı, göstergelere sahiptir.

Bulunduğu yerde, her kullanımın kendisinin göstergesine dönüştüğü insan toplumu, küçük bir gösterge güruhuna (sözel olarak ya da başka türlü kodlanmış, çevre koşullarına uyum temelinde ya da başka türlü yönlendirilmiş görsel araçlarla alınan tek anlamlı mesajlar içeren işaretler ya da etkiler) ek olarak çok sayıda, her türden zımni sembol sergiler. Çevremize verdiğimiz tepkinin sonucu oluşan bu semboller, sessiz tanıklıklarıyla, tarih boyunca kuşaktan kuşağa fikirler ve duygular taşıyarak, görsel iletişimi sağlar.⁶⁹

⁶⁸ A.Yücel, a.g.k., 1982

⁶⁹ G.Kepes, a.g.k., 1996, s:177

Mekanın görsel iletişimini sağlayan nesnel biçimi ise, bilimsel ya da mantıklı bir düşünüş ve gözlemler sonucu bilinçli olarak seçiminin en eski örneğini oluşturan Plato ve Pythagoras'ın, evrenin sayı üzerine kurulduğunu öne süren felsefesinden (Bu felsefeye göre, ideal bir oran sayılan altın oran, sanat ve mimaride bir kural olarak kabul edilmiştir.), günümüzün modernist anlayışına kadar ussal, duygusal, düzyazı ve şiirsel farklılıklar içeren üslubuyla, resim ve yazın gibi çağının anlayışını yansıtır.

Tüm ürünleri ile ilişkisi düşünce dolayımı olan insanın ürettiği edebi bir yapıt ya da bir resim, bu dolayımı yansıtır. Resim, tek başına resmettikleri ile kalmaz, ona bakarken, resim sanatı ve bu sanatın tarihi içindeki yerini de değerlendirebiliriz. Resimle ilişkimiz salt bir algılama ilişkisi olmanın çok ötesine taşar: edebi yapıt ve resim, edebiyatı ve resim sanatını da söylemleştiren bir söylem olurlar.⁷⁰

Bu açıdan bakıldığında, üretildikleri dönemin iş ve çalışma yaşamının örgütlenişi, inancı, ekonomisi ve toplumsal yapısı ile birlikte fiziksel yapısı hakkında da somut veriler sağlayan yapılanmış çevre tanımıyla kentsel mekanda, resim ve yazın sanatına benzer tarihsel belge niteliği taşıyan bir söylem oluşturur.

Bu söylemin iletildiği mesajın, belirli bir zamanla, belirli bir toplum için kazanılmış, elde edilmiş olan değerlerden ve anlamlardan kaynaklandığını düşünen Alper Ünlü “anlam”ı ikiye ayırmaktadır.

1. Temsili anlam

a. Anlık gösterime ilişkin anlam

- gösterime ilişkin kısım: bir şeyi nasıl gözlemliyorsak o forma sahiptir.
- belirleyici sıfatsal kısım: bir şeyi dokusu, yoğunluğuyla tanımlayabilme.

b. Gönderme düzeyinde anlam: imajla ilgilidir; esas mantığı dışında sembolik bir anlatım söz konusudur.

⁷⁰ F,Choay, a.g.k., 1982, Makale çevirisini yapan Kenan Şahin'in yan notları

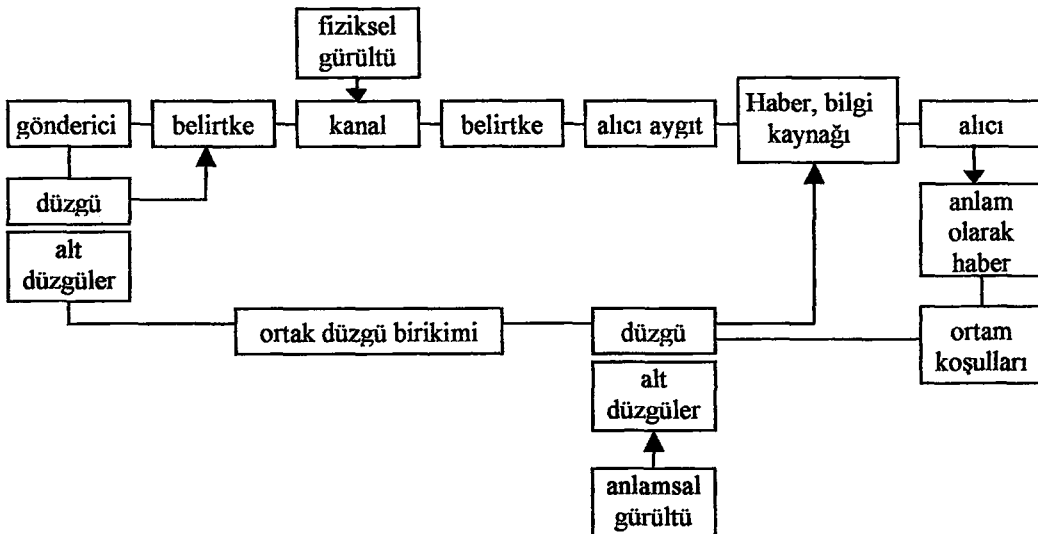
2. Yanıtta ilişkin anlam
 - a. Duyusal anlam: kişinin deneyimle ilgilidir.
 - b. Değerlendirmeye dayanan anlam: değerlendirmede eyleme geçmeden önce, obje ile ilgili içsel yanıtları veririz.
 - c. Kuralcı anlayış: kullanım, insanı yönlendirerek, hareketleri ile ilgili kuralları dikte ettirir.

2.3.2. Mekana Dayalı İletişim Sürecinin İşlevleri

İletişim olayı:

1. göstergiyi kullananlar olarak,
 - a. üreten-gönderen ve
 - b. alıcının kişisel özellikleri
2. göstergiyi ortaya koyan nesne ya da olgunun kendisine özgü, çevreden soyut,
3. nesne ya da olgunun çevresiyle uzamsal ilişkilerini tanımlayan bağlam,
4. kullanıcı kişilerin toplumsal çevre içindeki etkileşimlerinin sonucu oluşan eğitim ve ekin düzeyi etkenlerinden başka,
5. ilişkilerin zaman boyutu içinde değerlendirilmesini de kapsamaktadır.

Özek'in, iletişim sürecine dair yaptığı yukardaki sıralamayı Umberto Eco'nun tablosuyla şu şekilde ifadelendirmektedir: (Bkz. Şekil 2.4)

Şekil 2.4. İletişim sürecine dair şema

“Burada bahsedilen “gürültü”, mekansal bütünün algılanmasını ve fiziksel dağılımını önleyen ya da zorlaştıran çevresel engellerdir. Fiziksel çevre içindeki engeller, gürültünün “durağan” yanını örneklerken; gürültü olgusunu, zaman aşımı etkisi gibi “devingen” boyutlarda göstermektedir. Bilgi aktarımını zorlaştıran ya da saptıran bir başka neden ise alıcı takımının önyargısıdır. Alıcının sonuç bekleyen düzgü ve sözlük birikimi içinde ön yargılarının da yer alması, amaçlanan bilgi iletiminin başarısını kısıtlayabilir, bu da “anlamsal gürültü” olarak adlandırılmıştır.”⁷¹

Kendi kullanım işlevlerinin yanı sıra iletişim işlevini de üstlenen mekana dayalı göstergelerin, bir bölümü dizimsel işlevlerinin ötesinde anlamsal işlevleride içerirler. Bu anlamda, dilsel iletişim süreci ve işlevleriyle, mimari iletişim süreci ve işlevleri ele alınıp incelendiğinde arkitektonik ve dilbilimsel semiosis (göstergeleşim süreci) paralelliklerini belirleyen bir yapıya ulaşılabilir.⁷²

Mekansal iletişim sürecinin işlevleri:⁷³

- Göndergesel işlev
- Estetiksel işlev
- Bölgesel işlev
- Uyarı işlevi
- Anlatımsal işlev

2.3.2.1. Göndergesel İşlev

Arkitektonik formasyonların yaradılışlarının doğasında çok fonksiyonlu oldukları açıktır, ve bu amaçlı kullanım arkitektonik fonksiyonun bir boyutu’dur. Arkitektonik bir objenin, bir bütünün tanımladığı genel çerçeveye ait kurumlar veya kullanımların ardından bir hedef aracılığıyla ilişkili olarak işlediği söylenebilir. Bir arkitektonik nesnenin ait olduğu bütün tarafından belirlenen kurallarına ya da bağlamsal

⁷¹ V.Özek, a.g.k., 1980, s:53

⁷² D.Preziosi, a.g.k.,1979, s:70

⁷³ D.Preziosi, a.g.k.,1979, s:64-66

çağrışımlarına yönelme işlevidir. Burada tanımlanan işlev kültüre bağlı bir değişkendir.

2.3.2.2. Estetik İşlev

Bu işlev, toplumun belirli bir zamanında ve kesiminde geçerli olan belli bir uzlaşmaya dayanır. Örneğin uzlaşmalı, ortak kabule dayanan sayısal oranlar ritm, renk, doku ve benzeri armoniler aracılığıyla mimari nesnenin taşıdığı değerler belirli bir zaman ve toplumsal kesim için önem taşırlar.

Estetik işlev, göndergesel çağrışımlarla daha az yüklü bileşenlerle kendini ortaya koysa da bu işlevin belirli işlevsel türleri çağrıştırmasına gerek yoktur: herhangi bir işlevsel tip asal olarak estetik işlev üzerine egemen değildir.

2.3.2.3. Bölgesel İşlev

Estetik ve göndergesel kullanımlara ek olarak, arkitektonik objeler, davranışsal rutinleri veya olaylara sahne olan, insanlar arası karşılıklı ilişkileri çerçeveleyerek ve çevreyi bölümlere ayırarak, yapılandırarak, sınırlayarak bölgesel işlevde görürler. Bu kullanımların ilişkili bir genel çerçevesini düzenlerken, örneğin bir mahallenin organizasyonu ortak bir odağı (küçük bir meydan etrafında, ya da bir bulvarın belirli bir oranının her iki yanında), belli bir sosyal, ekonomik veya dini bağları olan insan grupları için ortak bir zemini tanımlar biçimde olabilir. Dışarıdan gelen biri için, mahalle veya sadece semt kentin bir tarafından diğerine geçiş olarak okunabilir, fakat içinde yaşayan için aynı biçimsellikler sosyal antropoloji olarak eklenirler.

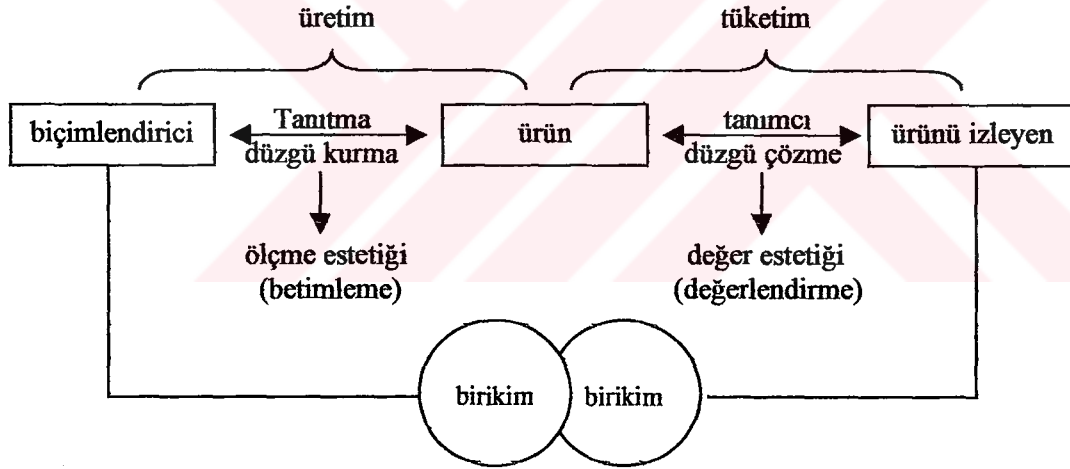
2.3.2.4. Uyarı İşlevi

Çevresel nesnelere, gerçekte kanala uyarı taşırlar ve davranışlara “sahne” hizmeti görmeleriyle mekansal-kinetik davranış kısıtlarlar, yönlendirirler, belirli bir göstergesel çağrışım açılımını oluştururlar. Davranışsal eyleme göre, arkitektonik ve dilsel çağrı uyarı işlevleri belirli eşdeğerlikler taşımalarına rağmen özdeş değildirler.

Biçimlendirilmiş bir yapı uyarım olgusu içinde çözümlendiğinde kütle, yüzey ve mekandan oluştuğunu biliyoruz. Görüntüsündeki doluluk, boşluk oranları, çevresine kapalı yüzeyler, saydam geçişleriyle kullanıcısı üzerinde daima özel bir etki yaratır.

2.3.2.5. Anlatımsal İşlev

Belirli bir biçim kişisel üslubun çizgilerini taşıyabilir. Örneğin bir mimar tarihsel bir üslubun belirli bir estetik ya da ilişkisel normunu kullanıyor olabilir. Bu dilsel iletişimdeki duyumsal işleve yönelimi çağırıştırır. Gönderici belirli bir konuda kendi özel yönelimine ilişkin ipuçları verir (Bkz. Şekil 2.5). Benzer bir biçimde inşa edilmiş bir çevre de duyusal ya da anlatımsal bir yönelime sahip olabilir .

Şekil 2.5. Anlatımsal işleve dayalı iletişim şeması⁷⁴

⁷⁴ V.Özek, a.g.k., 1980, s:50

BÖLÜM 3 : MİMARLIK GÖSTERGEBİLİMİ - KENTSEL MEKANA GÖSTERGEBİLİMSEL YAKLAŞIM

1.1. MİMARLIK GÖSTERGEBİLİMİ

Göstergebilimin inceleme nesnesi olarak, dilden otomobile değin, bize çok geniş bir göstergeler yelpazesi sunan Barthes, anlama işlevselci göstergebilimciler gibi yalnızca bildirişim işlevi yüklemeyi; ve tüm gösterge dizgelerinin anlam aktarmasının dil aracılığıyla gerçekleşebileceğini ileri sürer. Kendileri de birer dil olan moda, mimarlık gibi göstergeleri inceleyen bir üst-dildir göstergebilim Barthes için. Günlük hayatın “mit”leri olarak adlandırdığı toplumsal davranışları, kalıpları, nesnelere de eleştirirken göstergebilimsel bakış açılarından büyük ölçüde yararlanır; Saussure’ün tersine ilişkiler kurar, dilbilim ve göstergebilim arasında.⁷⁵

Saussure’ün kurduğu ve ondan bu yana gelişen “Yapısal Dilbilim”in temel kavramları, dilin bir biçim ve işaretler sistemi olduğu, dilsel yapının zamandan bağımsız (eşzamanlı/senkronik) düzeyinin önceliği, dil-söz ayırımı, sentaksın önemi; anlam ayıran her dilsel işaretin (gösterenin) bir “anamlanan”a (gösterilen) tekabül ettiği, bu ilişkinin toplumsal/kültürel nitelikte olduğu ve nedensizliği ve böylece çeşitli düzeylerde anlamların (düz-tekniik anlamlama / çağrışım, kültürel yan anlamlar) üretilmesi gibi konulardır.

Semantik eleştiriyle başlayan “Mimarlık Göstergebilimi” kuramları ise bu kavramsal çerçeveyi ve yapısalcı yöntemi benimseyerek mekan olgusuna -değişik dilbilim ekollerinin görüşleri çerçevesinde- yorumlar getirmeye çalıştı.⁷⁶

Dilin çözümlenmesinde kullanılan kavramların hangilerinin mekansal çözümlemede kullanılabileceğine dair yapılan bu araştırmaların öncüsü, iki İtalyan kuramcı olan

⁷⁵ K.Gümüş, a.g.k., 1982

⁷⁶ A.Yücel, a.g.k., 1982

Raggianti ve daha sonra 1948'de yayınlanan kitabıyla Pane olmuştur. Bu ve benzeri, gerçekleştirilen tüm kılavuz çalışmalarla, mekana göstergeler dizgesi gözûyle bakılabileceği bir kez saptandıktan sonra, sıra göstergelerin niteliklerini ortaya çıkaracak yaklaşımın belirlenmesine gelmiştir. Tüm kültür görüngelerinin anahtarını bulmaya çalışan göstergebilimin, toplumsal işlev ve simgesel anlama sahip mekana yaklaşımı, bir bildirişim olgusu düşünçesine dayanır.

Göndericinin tasarlayan, alıcının iç ve dış kullanıcı olarak belirtilebileceği mimari bildirişimde, arkitektonik yani organize mimari düşünçeler ve bu mimari düşünceyi örgütleyen kurallar takımından oluşan kodlar kullanılır. Dilbilimci Jacobson'a göre "kod"un tanımı herhangi bir bildirinin elemanlarını ya da birimlerini birbirleriyle ilişkili kılan ve anlaşılmasını sağlayan sistem ya da örgütlenmeye karşılık gelmektedir.⁷⁷

"Tarih içinde üretilen ve anlamlarını belirlediği nesnelere -tıpkı dil gibi- kültürel niteliğini vurgulayan kodların yardımıyla "mimarlık göstergebilimi", tarihle ilişkiler, sentax-anlam ilişkileri, mekan-biçim, işlem-biçim bağıntısı, düz yan anlamların üretilme düzeyleri, toplumsal anlamların oluşması, tektonik kuruluş-arkitektonik ifade gibi konulara dilbilim ve yapısalcılık gibi bilimsel kategori ve görüşlerin ışığında mimarlığa ve mimari tasarıma yeni bir teorik açıklama boyutu getirmektedir."⁷⁸

Çevresel anlamdan yola çıkan bir arayışın, kentsel mekandan bağımsız gelişmesi beklenemeyeceği için, burada kullanılan "mimarlık göstergebilimi" terimi, bina ölçeğinden, kent mekanı ölçeğine kadar geniş bir içeriğe sahiptir. **Bu açıdan "Mimarlık Göstergebilimi" alanında yorumlanabilecek kuram ve yöntemleri uygulayan çalışmalar, kaynaklandıkları semiyolojik yaklaşıma bakılmaksızın semiyoloji öncesi yorumlar, mimarlık semiyolojisi yorumları, kent semiyolojisi yorumları ve semiyoloji ötesi yorumlar başlıkları altında ele alınabilir.**

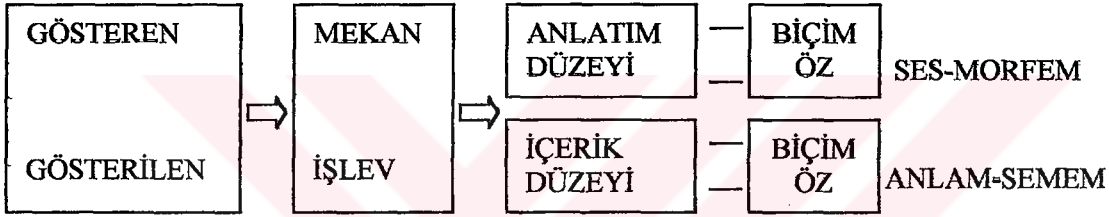
⁷⁷ İ.Göldeli (1984), Mimarlık Göstergesi, Mimarlık Göstergesinde Düzenlam, Yananlam, Dok.Tezi, Trabzon

⁷⁸ A.Yücel, a.g.k., 1982

Bu aşamada yukarıda bahsedilen başlıkların tümünü kapsayan “mimarlık göstergebilimi”yle ilgili olarak U.Eco, M.L.Scalvini, Panerai, Castex ve Preziosi’nin ampririk / psikolojik yaklaşım içeren çalışmalarına değinmekte kanımca fayda var.

3.1.1. Kuramsal Yaklaşımlar

Kuramsal modellerinde, mekanı ön plana çıkartan Eco, Scalvani ve Groupe 107 çalışmalarında Hjelmslev modelini temel almakla birlikte bu modeli mekana farklı yorumlarda uygularlar.⁷⁹ (Bkz. Şekil 3.1)

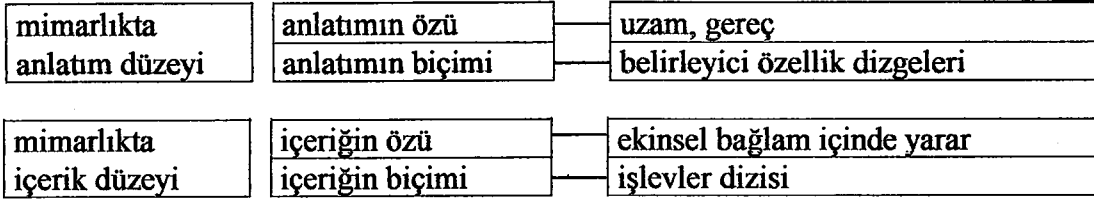
Şekil 3.1. Hjelmslev Modeli'ne ait şema⁸⁰

“Gösteren ve gösterilen öğeleri araç bütünü içinde örneklendiğinde nesnenin özdeksel imgesi olarak “mekan” yarar bütünleyeni olarak “işlev” sayılır. Hjelmslev, bu gösterge yapısını birbirinden ayrılan iki düzeyde ele almakta, “anlatım düzeyi”ve “içerik” düzeyi olarak tanımlayarak, bunları “biçim” ve “öz” alt kümelerinde incelemektedir.

Buna göre bir mimari gösterge, iki düzeyden oluşan çift yüzlü bir birim olarak ortaya çıkıyor. Anlatım düzeyi, mimarlığa özgü özlerin belirli bir biçimi gerçekleştiren bir “mimari morfem” den meydana geliyor (morfem: anlam taşıyan en küçük yapısal öğe). İçerik düzeyinde ise bir ekin dizgesi içinde bütün olası işlevlerin özünün bir alt kümesini oluşturabilecek, bir işlevler dizgesinin parçası belirli bir işlevi gerçekleştiren “mimari semem” yer alıyor (semem: anlam birimi).⁸¹ (Bkz. Şekil 3.2)

⁷⁹ Ü.Kalpaklı, a.g.k., 1990

⁸⁰ Ü.Kalpaklı, a.g.k., 1980

Şekil 3.2. Hjelmslev Modeli'nin mimarlıkla ilişkilendirilmesi⁸²

Parisli Groupe 107, “mimarlık göstergibilimi”ni insan davranışlarının ve onun mekansal dayanaklarının çözümlenmesini içerecek biçimde genişletmenin ayrıcalıklarını özellikle vurgularken, mekanı insanların birbirleriyle ve nesnelere ilişkiye girmiş oldukları bir sahne olarak tanımlar. Onlara göre anlatım düzlemi bireyleri ve nesnelere içeren kümelerden, içerik düzlemi ise eylemler kümesinden oluşur.⁸³

Göstergenin aşırı basitleştirilmiş bir kavram olduğunu düşünen Hjelmslev'i izleyerek “göstergesel işlev” kavramını yeğleyen Eco ise, içerik düzlemine karşılık işlevleri, anlatım düzlemine karşılık mekanları gösterir. İşlevi tarihle belirlenmiş koda sahip olan mekan, göstergesi kendi başına anlam ileten bir birimdir. Mekan göstergesinin düzenlaması bu kültürel kodu gösterir. Buna karşın, Eco'nun yaklaşımında ki işlevin, mimarlık alanında içerik yerine amaç terimiyle ele alınabileceğini belirterek eleştiren Scalvini, gerçekte mekanı biçimleyen bir fiziksel kapalılık olmadan mekanın varolamayacağını vurgulayarak Hjelmslev'in modelini dil ve mekan düzlemine uygular. Mekanı doğrudan dille karşılaştırmak yerine estetik işlev yüklenmiş sanatsal biçim olan edebiyatla karşılaştırmayı önerir.⁸⁴

Preziosi'nin yaklaşımı, dilbilimin işlev kategorisine dayanan mekansal işlevlerin ikonizm-sembolizm bağlamında tartışılmasını içerir. Ardışık tipolojik çözümlenmelerle incelediği mimari kültür aracılığı ile mimarlığın sistematik ve çok işlevli göstergeler hiyerarşisine dayandığını belirtir. Mimarlığı bir araç olarak kullanarak mekansal kültürlerin evrimci analitik yorumuna başvurur ve bir “çevre

⁸¹ V.Özek, a.g.k., 1980

⁸² V.Özek, a.g.k., 1980, s:45

⁸³ M.Krampen (1979), Meaning in the Urban Environment, s:25

⁸⁴ M.L.Scalvini (1980), Structural Linguistics Versus the Semiotics Literature, s:414-415

antropolojisi” oluşturmaya çalışır.⁸⁵

Morris’in göstergebilim kuramının mimarlık alanında izleyicisi olan G.K.Koenig ise, mimari göstergelerin mekan okuyucusunda belli bir davranış biçimi geliştirdiğini öne sürer. Örneğin caminin, kilisenin dinsel yaşamı çağrıştırması gibi. Shannon ise, gönderen / mesaj / alıcı, üçlü ilişkinin mimarlık alanındaki karşılıklarını bulmaya çalışır. Burada; gönderen:mimar, mesaj:mekandaki nesnelere, alıcı ise:insandır. Koenig böylece mimarinin belli davranış biçimlerini harekete geçiren, başlatan gösterge taşıyıcılarından oluştuğu sonucuna varır.⁸⁶

3.1.2. Kentsel Göstergebilim

Sembol yaratıcı muazzam gücüyle, algısal bir gerilime neden olan kentlerimiz de çok büyük binaların çok küçüklerle, kalabalık alanların boş olanlarla yanyana getirilmesi, yalın bir çeşitlilik anlamından fazlasını içerir. Mimarın ya da kent planıcısının bu tür sembolik yanyana getirmelerle, bu muazzam şiirsel ölçeği bilinçli olarak yaratamayacağı bellidir; ama öte yandan, eğer şiirsel açıdan zengin bir kent biçimlemesini yönlendirmek istiyorsak, gücü ve zıt biçimlerin anlamını kavramak gereklidir. Kent, yapısıyla bağlantılı bu anlamları, kendi nüfusuna sunduğu muğlak ve görsel olarak birbirini izleyen sayısız ilişkide taşır.⁸⁷

Ancak Roland Barthes’a göre sorun, “kent dilini” gibi tümüyle mecazi (metaforik) aşamadaki kavramı aşmaktır. Asıl bilimsel sıçrama, kentin dilinden mecaz kullanmadan sözedilebildiği zaman yapılmış olacaktır.

Kentin dilinden sözettiğimiz de mecazdan çözümlenmeye nasıl geçebiliriz? Psikoloji, sosyoloji, coğrafya ve nüfusbilim gibi toplumsal bilimlerde kullanılan verilerden modele ulaşmakta güçlük çekiyorsak, son bir tekniğe daha ihtiyacımız var demektir; ve bu da sembollere ilişkindir. Burada hem bu verileri işleyebilmek, hem de mecazi

⁸⁵ Ü.Kalpakkı, a.g.k.,1990

⁸⁶ K.Gümüş, H.Şahin, a.g.k., 1982

⁸⁷ G.Kepes, a.g.k., 1996, s:179

tanımlardan anlamlamanın betimlemesine geçebilmek için ihtiyacımız olan bilimsel enerjiyi ise “kentsel göstergebilim” sağlayacaktır.

“Sémiologie et Urbanisme” makalesinde kentsel semiyolojinin, hangi koşullarda, daha doğrusu hangi ön çalışmalar ve hazırlıklar ile olanaklı olabilir sorularının cevabını arayan Barthes, bir açıdan konuyu, yapısal çözümlemeyle eşlemeye çalışmıştır.

Araştırmalarının ana eksenini, yalnız kent uzamı üzerine değil, insan uzamı her zaman “anlam” taşıy olgusu üzerine kuran Barthes, makalesinde mekanın anlamsal özelliklerini en iyi ifade eden yazarlardan biri olarak Victor Hugo’yu gösteriyor: “Notre-Dame de Paris”nin olağanüstü olarak nitelendirebileceğim bir bölümünde Hugo şunları yazıyor: “Bu, onu yok edecek!” “Bu”, yani kitap; “onu”, yani inşa edileni. Böylece Hugo inşa edilenin ve şehrin gerçek bir yazı olduğunu, insanın mekandaki “yazı”sı olduğunu oldukça modern bir şekilde vurguluyor.”

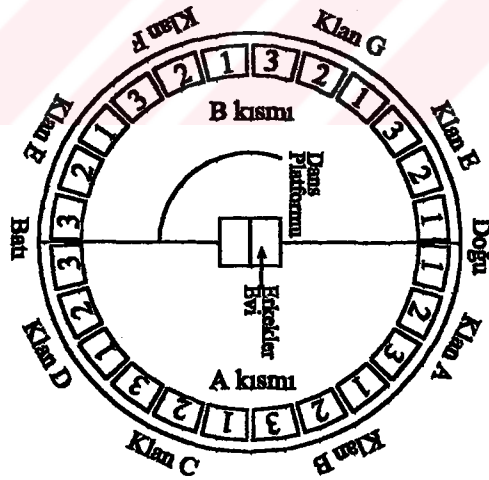
Bilimsel coğrafya ve özellikle çağdaş haritacılığı, nesnelliğin anlamlamaya zorla kabul ettirdiği bir çeşit engelleme, sansür olarak gören Barthes, coğrafi mekandan gerçek anlamıyla kentsel mekana geçmek için, Klistenes’in 6.yy. Atina’sı için geliştirmiş olduğu “isonomia” kavramı üzerinde duruyor. Bu kavrama göre, yalnız merkez ayrıcalıklı bir durumdadır çünkü bütün yurttaşlar bu merkezle hem bakışlılık hem de geri dönebilirlik bağlantıları içindedir. O dönemde, şehir kavramı yalnızca anlam olarak vardır; çünkü işlevler ve kullanımlar üstünde temellenen bir yararlı şehir düzenlemesi anlayışı çok sonraları ortaya çıkacaktır.⁸⁸

Burada çağımızda genel geçer bir kabul gören “işlevselcilik” anlayışının örtük bir eleştirisiyle karşılaşırız. Tarih perspektifi içinde anlamın biçimsel oluşumdaki rolünü savunan böyle bir görüş, doğal olarak biçimin faydacı bir işleve indirgenebileceği kabulüne karşı çıkmakta ve onu en azından belirli bir görelilik çerçevesine indirgemektedir.

⁸⁸ R.Barthes, a.g.k., 1993, s:179

Unutulmaması gereken, şehir dokusunun baskın ve zayıf öğelerden ya da dilbilimcilerin dediği gibi ifadeli(marque) ve ifadesiz(non-marque) öğelerden oluştuğu gerçeğidir. İnsanlar tarafından yaşandığı ve biçimlendirildiği sürece her şehirde anlamın temel ritmini belirleyen ifadeli ve ifadesiz öğelerin karşılığı, değişimi ve ilişkisi varolacaktır. Yaşananın anlamını çözebilmek için nesnelere verilerinden yararlanan “kentsel göstergebilim” ise farklı gerilimlere dayanan bu ritmin izlerini, yapısal analiz yöntemleri kullanarak sürer.

Lévi Strauss gibi bir yapısalcının, Bororo köyünün uzamını tamamiyle anlambilimsel bir yaklaşımla incelemesi, Barthes açısından kentsel semiyolojiye iyi bir örnek oluşturmaktadır. Ayrıca bu çalışma, inşa edilmiş bazı yerleşmelerin (aglomerasyon) göstergebilimsel analize uygun olduklarını, öğelerindeki kaba maddilik ve pratik amaçların onları anlam sistemi olarak almaya, gelişmiş bir simgesel anlatıma uygunsuz kılmadığından bahseden Françoise Choay için de önem taşır.

Şekil 3.3. Bororo Köyü⁸⁹

“Bororo yerleşmesi, merkezinde “erkekler evi” diye anılan daha büyük bir kulübenin bulunduğu boş bir alanın çevresinde, üçerli gruplar halinde dairesel olarak dizilmiş belli sayıda kulübeden oluşur. İki hayali aks, K-G ve D-B aksları, merkez dairesel

⁸⁹ F.Choay , “Urbanisme and Sémiologie” , Meaning in Architecture, s: 27-37.

alanı, her biri özel bir adla anılan 4 bölüme ayırır. Köyün çeşitli öğeleri birlikte bir sistem oluştururlar: Her biri bireysel özerklik taşımamalarına karşın, karşılıklı ilişkileri nedeniyle, kesinlikle anlam kazanırlar. Bu bağıntılar ya da ilişkiler, kozmoloji ve dinsel törenlerden toplumsal zorunluluklara, iş örgütlenmesinden akrabalık sistemine ve evlenme kurallarına kadar, Bororo yaşamının tüm görünümünü içeren ve bunlara gönderme yapan kural dizileri ile belirlenmiştir. Kulübenin konumu, içinde yaşayanın ekonomik faaliyetinin doğasını, dinsel törenlere katılımını ve olası eş seçimini her zaman için belirler. Dahası, “köyün yapısı, yalnızca kurumların o kavranılması güç işleyişine olanak sağlamakla kalmaz; aynı zamanda, insan ile evren, toplum ile doğaüstü ve yaşayanlar ile ölümler arasındaki ilişkileri de sağlar ve bu ilişkileri sürekli yeniler.” (C,Levi-Strauss, Tristes Tropiques) Tek kelimeyle, bu yapı toplumsal davranışın bütünlüğünü içerir ve belirler; inşa-edilmiş sistem, anlamlarla iç içedir.”⁹⁰

1.2. KENTSEL METNİN ANLAMLANDIRILMASI

Bir insanın kişiliğini, anlattıklarının ve eylemlerinin silsilesini gözlemek suretiyle okuruz. Bir kent peyzajının karakterini de aynı yolla okuruz. Tek hücreli bir organizma çevresine tamamen bağımlıdır ve bu organizmanın, çevresini denetlemek içinse bir aracı yoktur. Hücreler karmaşık kitlelere çoğaldıklarındandır ki, kendilerini değişiklikten ya da dışsal çevredeki kargaşadan koruma yeteneği olan sabit içsel bir örgüt geliştirirler. Bu karmaşa aşamasında, işbölümü ve özel organların koordinasyon içinde işlev görmesi söz konusudur.⁹¹

Kent gibi, karmaşık bir sosyal örgütlenmede de benzer bir yapılanma mevcuttur. Anlaşılabilmesi içinse birbirini izleyen form elemanlarının ilişkilerine yönelik dikkatli bir araştırma, gerekli başlangıcı sağlayacaktır. Silsile zincirinin yanyana getirilmiş özelliklerinin, doğasında varolan dışavurumsal niteliklere yönelik bazı duyguların kazanılmasıyla, açık ve kapalı uzamların, yüksek ve alçak binaların, girift ve sade yüzeylerin, doğal özelliklerin ve insan yapısı biçimlerin ve diğer bir çok

⁹⁰ F.Choay, a.g.k., 1982

⁹¹ G.Kepes, a.g.k., 1996, s:180

değişkenle ilişkileri üzerinde çalışılabilir, bunlar kaydedilebilir ve yönlendirilebilir. Düzenli ve düzensiz değişiklikler, farklı uzamsal uzaklıklarının ritmik ya da konturpuansal silsileleri kayıt edilmeli ve yorumlanmalıdır. Durum, deneysel sınıma tabi tutulmak için çok geniş olmakla birlikte, bu süreçleri anlamakta bize yardımcı olacak araçlar vardır.⁹²

Bugün mekan bilgisi, zanaatle olduğu gibi nesnenin kendisiyle temsil edilmekten, yani nesneyle sınırlı olmaktan kurtulmuş; söylemi, mekanı temsil ederken, “üst-dil” metaforik biçimde mekanın yerine geçmeye başlamıştır.

Bu bölümün inceleme konusu olan araçlar, yukarıdaki temel görüş uyarınca, amaçlar ve araçlar arasında kurulması gereken toplumsal içerikli genel bir yaklaşım doğrultusunda, sonuç bölümünde yapılacak toparlama gözetilerek ele alınacaktır.

“Kent -ya da yerleşme- mekanının göstergebilimsel analizi, bir yandan yöntem olarak diğer ölçeklerdeki analizlerin yapısalcı yöntemini kullanırken, diğer taraftan konuya toplumbilimsel, budunbilimsel ve tarihsel yorumlarla da buluşturmak olanağı vermektedir. Örneğin bir Lagopoulos'un farklı üretim tarzlarına sahip toplumların yerleşme mekanlarının göstergebilimsel analizinden yola çıkarak göstergebilimle Marksizmi bağdaştırma çabaları belirtmeye değer.

Öte yandan bu alandaki bazı yeni çalışmalar, teorinin genelliğini aşip özel konularda uygulamalı çalışmaları olanaklı kılmaya başladı: Üslup çözümlenmeleri, mekan çözümlenmeleri (dolayısıyla bir tasarım mantığını dilsel açıdan kavrayabilme), gerçek (otantik) ve yapma biçimlerin sentaks/anlam farklılıkları gibi konularda dil, idealist eleştirinin sahip olmadığı bir disiplin ve kavramsal tutarlılık sağlanlığı getirebiliyor. Üstelik hem dilbilimin yöntemini, hem de ifade/analiz aracı olarak çizim dilini kullanarak.”⁹³

⁹² G.Kepes, a.g.k., 1996, s:180

⁹³ A.Yücel, a.g.k., 1982

Burada hem bu verileri işleyebilmek, hem de mecazi tanımlardan anlamlandırmanın betimlenmesine geçebilmek için kelimenin en geniş anlamıyla yardımcı olacak göstergebilimin kent üzerindeki araştırma süreci: “metin”i birimlere ayırma, daha sonra bu birimleri biçimsel sınıflandırmalara sokma, ve üçüncü olarak da bu biçimlerin ve modellerin birleşme ve değişme kurallarını bulmak olacaktır.

3.2.1. Metnin Birimlere Ayrılması

Kentsel mekanın birimlerine ayrılabilmesi için öncelikle: mekanın, kendi öğeleri arasındaki bağıntılardan oluşan bir “dizge” olarak ele alınması; ve söz konusu dizge içinde, her zaman işlevi gözönünde bulundurma, her olguyu bağlı olduğu dizgeye dayandırmak gerekir. Yapısalcılığın temel yönelimlerini içeren bu yaklaşımla, sahip olduğu mekan düzeni içindeki tüm anlamsal farklılaşmaları nesnel olarak ortaya çıkarılan kentin, sonuçta kökeni ve gelişimi incelenen dili, deşifre edilir.

“Her dilin sahip olduğu değişmez bir özellik, sentaktik yapısının tutarlılığıdır. Kentte de geleneklerin ürettiği biçimlerin bu sağlamlığa sahip olması beklenir. Bu sentaks ise, tektonik yapıda ve oluşturduğu mekanda aranabilir. Tarih boyunca oluşan tiplerin yapısal ilişkileri; ve bunların yerleşme bütünüyle bağıntıları, tipoloji ve kentsel morfoloji sorunları, bu eşzamanlı sentaks araştırmalarının önemli bir konusunu oluşturmuştur.”⁹⁴

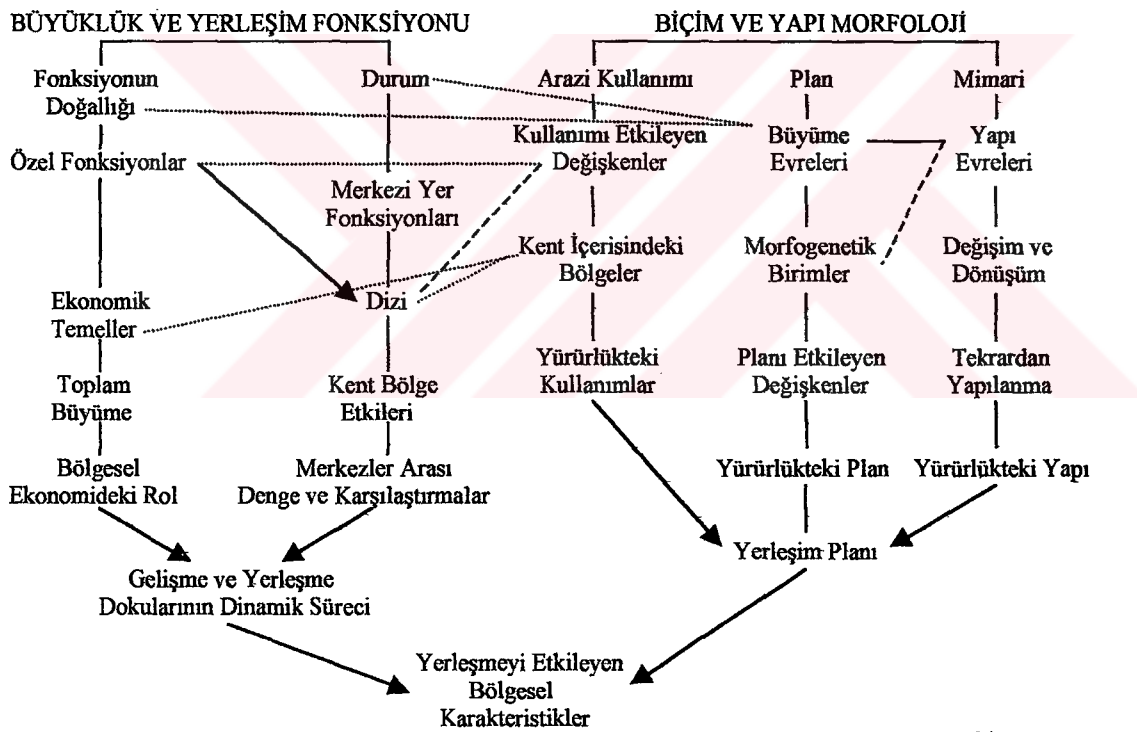
Öğeler arası alışılmış ve doğru olduğu kabul edilerek bir takım kurallar olarak tarif edilen sentaks, yani cümle yapısı, biçimsel kurguda, bileşenlerin ayrışma özelliğinin mekansal şemaya egemen olma durumuna göre değişir. Türetme, karma, ekleme işlemleri kullanılarak, daha karmaşık mekan örgütlenmelerine ulaşıldıkça sentaktik yapıda da düğümler oluşmaya başlar. Bu nedenle, kentsel metnin sentaktik yapısına ilişkin araştırmaların, sağlıklı yargılar oluşturması için gerekli duyarlılığın gelişmesine yardımcı olan biçimbilimsel analiz, belli sıra ilişkilerinin anlam niteliklerine dair kavrayış sağlar.

⁹⁴ A. Yücel, a.g.k., 1982

3.2.1.1. Biçimbilimsel Analiz

“Kentsel biçimbilim”, kendi içerisindeki fiziki/mekansal öğelerin bir araya geliş biçiminden oluşan kent formunu ve fiziksel yapısını, içeriğindeki sosyal güçler ve nedenleri arasındaki ilişkilerle beraber inceleyen bir yaklaşımdır.

“Bir çeşit kent biçim bilimi olan “kentsel biçimbilim” Carter’a göre üç bölümden oluşur: arazi kullanımı, bina fonksiyonları ve binaların mimari tarzları. Bu üç özellik birbirinden bağımsız yer alırlar ve sonsuz nitelikte kent görüntüsü meydana getirirler.”⁹⁵

Şekil 3.4. Kentsel coğrafyanın kapsadığı alanları gösteren diyagram⁹⁶

Bu diyagramın verilme nedeni, kentsel coğrafyanın bir kısmını oluşturan çok çeşitli araştırma alanlarının birbirleri arasındaki ilişkiyi göstererek, araştırmanın gerekli olduğu alanları belirtmektir.

⁹⁵ N.Yalkut, a.g.k., 1995, s:6

⁹⁶ H.Carter (1972), The Study of Urban Geography, Edward Arnold, London, s:9'dan aktaran N.Yalkut, a.g.k., 1995, s:6

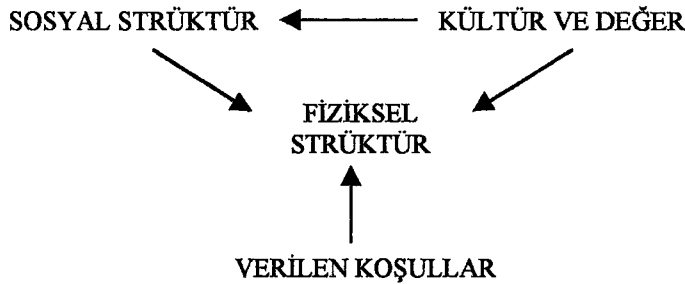
Böylece yerleşim alanlarının nesnel bir analizini yapmaya çalışan “kentsel biçimbilim”, sadece fiziksel ya da sadece sosyal süreç açısından değerlendirilebildiği gibi, aynı zamanda fiziksel ya da sosyal süreçlerin beraber ele alındığı bir yaklaşımla da değerlendirilebilir. Yine de hepsindeki ortak nokta, analizlerin belli yerleşmelerin kentsel biçim elemanlarının gelişimi ve bunları oluşturan bileşenlerin araştırılması üzerine yoğunlaşmış olmasıdır.⁹⁷

“Kentsel biçim analizlerine ilişkin çalışmalar üç farklı yaklaşımla ele alınmıştır.”⁹⁸

- a. Tarihsel bağlamda gelişen kentsel biçim analizleri,
- b. Ekonomistler ve coğrafyacılar tarafından mekansal açıdan geliştirilen kentsel biçim analizleri,
- c. Kentsel biçim biliminin uygulamaya yönelik sorunlarıyla ilgilenen kentsel tasarımcılar ve mimarlar tarafından geliştirilmiş kentsel biçim analizleri.”

a. Tarihsel bağlamda gelişen kentsel biçim analizleri:

Fiziksel strüktürde tarihsel altyapı, üç ana bölüme referans verir: birincisi topoğrafya gibi bölgesel koşulların, ekonomik ve yapısalcı teknolojiyle beraber toplumsal değerlerin şekillendiği mekansal oluşumlar; ikincisi aile yapısı ve yaşam tarzının belirlediği sosyal strüktür; üçüncüsü ise mekan için geçmiş, zamansızlık ve geleceği niteleyen kültür ve değer bölümü. (Bkz. Şekil 3.5)

Şekil 3.5. Fiziksel strüktürü oluşturan koşullar

Bu durum, tarihi örneklerin analiz çalışmaları ve çağdaş kentsel mekanın evrimini konu alan yakın dönem araştırma bulguları incelendiğinde, üç temel ilgi alanının varlığını ortaya koymaktadır.⁹⁷

⁹⁷ D.Oktay, a.g.k., 1991

⁹⁸ N.Yalkut, a.g.k., 1995, s:12-13, 13-20

- Kentsel biçimin biçim kalıtsal sorunları: bu gruptaki çalışmalar kent analizini fiziksel, somut bir gerçeklik olarak kent ve bir organizma olarak kent şeklinde iki aşamada tamamlamıştır.
- Mekansal yapı elemanları: kent planlarının formunun ya da şeklinin incelenmesi, bugün bile farkında olmadan kullanılan ızgara sistem, dama tahtası gibi bir çok benzetmenin türetilmesine neden olmuştur.
- Kentsel biçim biliminin deneysel uygulamaları: kentsel biçim analizlerinin temel kavramlarından en önemlilerini Conzen oluşturmuştur. Conzen, kenti plan, yapı ve arazi kullanımı olarak üç ana bölümde incelenmiştir. Tarihsel bağlamda bir kentin incelenmesi için öncelikle yerleşim dokusunun ele alınıp irdelenmesi ve analiz edilmesi gerektiğini savunan Conzen'e göre arazi kullanımı ve yapılar sürekli bir değişimi yaşasalar da tekrardan inşa edilemeyen kent planı daimidir.

Kısaca kentsel biçim ile ilgili çalışmalar en çok tarihsel süreç içerisinde incelenilmiştir. Bu tür çalışmalarda genellikle kentsel biçimi oluşturan nedenler saptanmaya çalışılmış ve çeşitli tanımlamalarla bunlar açıklanmıştır.

b. Mekansal açıdan kentsel biçim analizleri:

“Burada üzerinde yoğunlaşan konu, belirli kullanımların yerleştirilmesi ve dağıtımlarının analizi ile belirli elemanlar arasındaki işlevler, ilişkiler üzerinedir. Bu araştırma alanı mekansal örüntü ile ilgili şu kuramları kapsar:⁹⁹

- Merkezi yer kuramı (Christaller, Isard),
- Ekolojik kuşak kuramı (Hoyt, Burgess)
- Şehirsel büyüme kuramı (Guttenberg),
- Şehirsel biçim kuramı (Lynch, Rodwin),
- Sistem kuramı.²²

c. Uygulama sorunları açısından şehirsel biçim analizleri:

“Buradaki çalışmalar genel olarak üç ana düşünce dizgesi üzerinde yoğunlaşır:¹⁰⁰

⁹⁹ N.Yalkut, a.g.k., 1995, s:21

¹⁰⁰ N.Yalkut, a.g.k., 1995, s:25

- Sitte ve Le Corbusier tarafından geliştirilen, kentleri estetik ilkelerine göre tasarlama kavramları,
- Lynch, Appleyard, Jacobs ve Alexander tarafından geliştirilen, kullanıcı bakışı açısından kentsel biçime yaklaşım kavramları,
- Krier, Rossi, Peneai ve Gbauer/Samuels tarafından geliştirilen kentsel biçim bilim çalışmaları.”

1.2.1.2. Kentsel Biçimbilimin Yapısal Bileşenleri

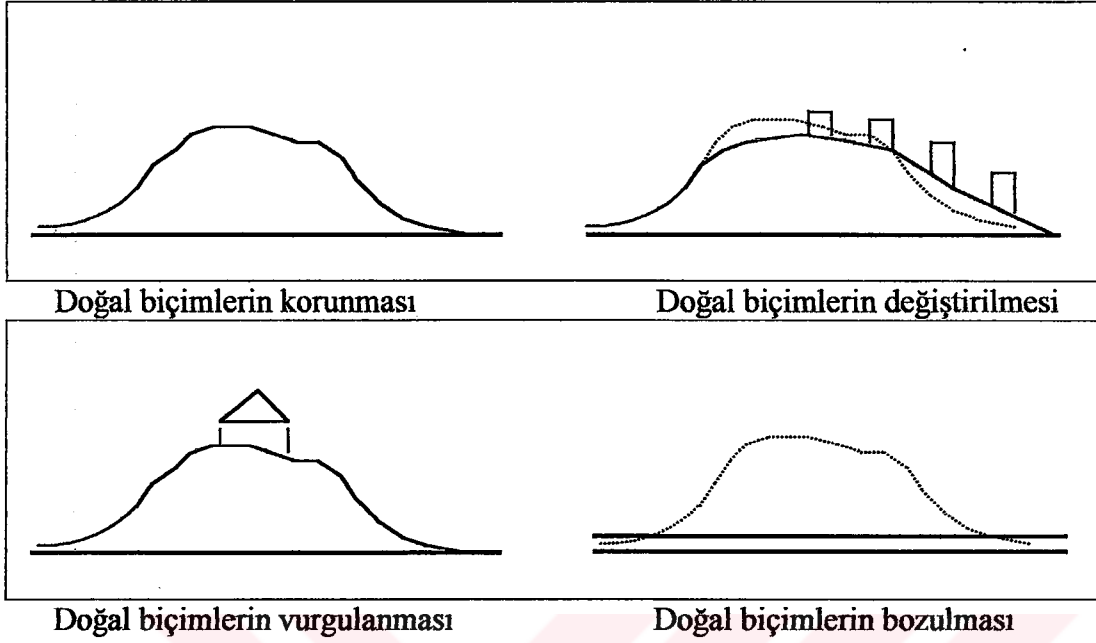
“Zamanla değişen doğal ve yapay nitelikleriyle bir yerleşimin, henüz gizli olan kimliğini oluşturan çevresel bileşenler nelerdir?” sorusuna cevap arayan Prof.Dr. Aykut Karaman, bir yerin yapısal esaslarını araştırmayı sağlayan bileşenleri, kendi içlerinde dallanarak dokuz alt ilişki sınıfını meydana getiren üç kategoriye ayırmaktadır: topoloji, morfoloji ve tipoloji¹⁰¹

a. Topoloji

Günümüzde coğrafyacılar, yerleşimlerin oluşmasında sadece ekonomik ve sosyal süreçlerin tek başına yeterli olmadığını, fiziksel belirleyicilerinde en az diğer unsurlar kadar dominant bir öge niteliğini taşıdığını iddia etmektedirler. Bu fiziksel belirleyicilerden biri olan topolojiye, hacimsel düzenle ilgili olup yapısal bileşenleri arazi topoğrafyası, hacim ve yerleşim şekilleridir.

Arazi Topoğrafyası: Çevrenin görünümüne arka fon oluşturan arazi topoğrafyası, iklim koşulları, arazi şekli, su kaynakları ve flora dahil o yerin insan yapısı olmayan kalıcı parçalarının tümüdür. Doğal çevrenin en kalıcı ve değişmez elemanı olan topoğrafyanın karakter belirleyicileri: ölçek, eğim ve onlara bağlı olarak silüettir. Şekliyle kentsel gelişimi yönlendirerek, yerleşim kimliğinin oluşmasına katkıda bulunan arazi biçiminin, ana bölümleriye: tepe(yüksek yerler), çukur(alçak yerler), yamaçtır(eğim). Bunların içinde özellikle eğimli arazi yerleşimlerinde, insanın tabiata karşı yaklaşımı, doğal ve kültürel çevre ilişkisinin belirleyicisidir.(Bkz. Şekil 3.6)

¹⁰¹ A.Karaman, a.g.k., 1997

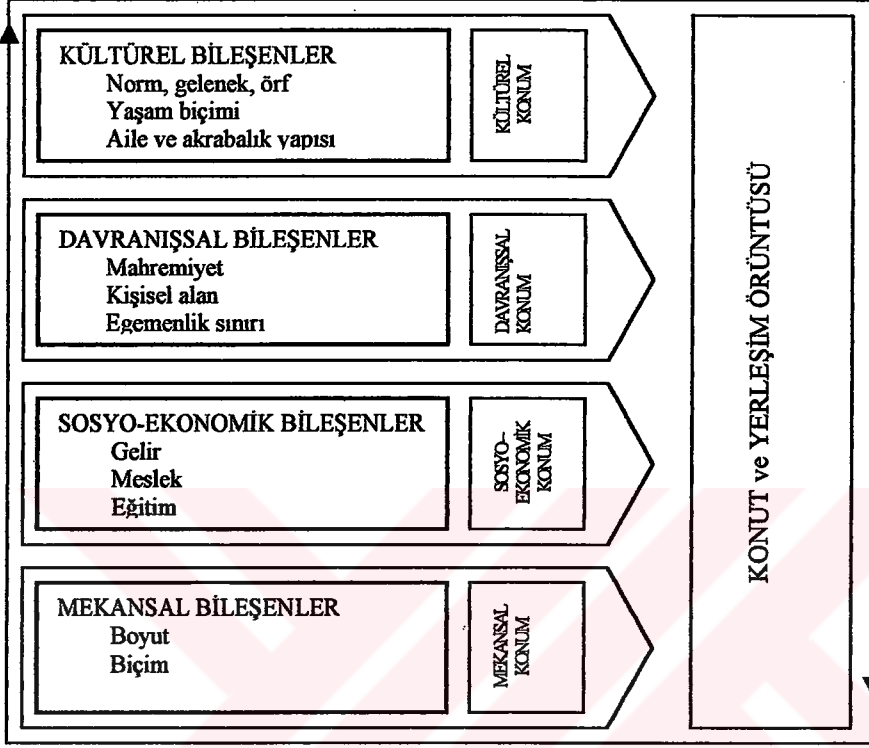
Şekil 3.6. Biçimlendirmede eğimli arazi kullanım şekli¹⁰²

Hacim: Fiziksel nesnelerin araziye dağılımını kapsayan hacim, bölgede bir anlam oluşturur. Bölgenin hacimsel niteliği, bir referansa bağlı olarak geniş-dar, açık-kapalı olarak algılanır.

Yerleşim Örgüleri: Bir çok farklı elemanın tutarlı bir bütünlük içinde bir araya gelmesinin sonucu oluşan kentsel form, . Temelde yatan, sürekli bir şekilsel sistemin fiziksel ifadesi örgüler, bütün kompozisyondan ziyade, bağıntılı birçok motifin karşılığıdır. Yerleşim örgüleri, coğrafi alanda yayılabilen tasarım modelleri olarak kavramsallaştırılmıştır. Tasarımlar, tek bir kişinin iradesi yerine, çoğunluğun isteklerini yansıtır. Kentleşme süreci içinde oluşan ve değişerek devam eden kültürel, davranışsal, sosyo ekonomik ve mekansal özellikler yerleşim örüntülerini oluşturan strüktürel bileşenler olarak gruplanabilirler. Norm, gelenek, örf, yaşam biçimi aile ve akrabalık strüktürlerinden oluşan kültürel bileşenler “Kültürel Konum”, kişisel mekan (personal space), egemenlik sınırı (territorial behaviour) ve mahremiyet (privacy) gibi davranışsal süreçler “Davranışsal Konum”, boyut, konum, biçim gibi özellikler “Mekansal Konum” ve gelir, meslek, eğitim gibi özellikler de “Sosyo-

¹⁰² J.O.Simonds'un “Landscape Architecture”den aktaran İ.Yürekli, a.g.k., 1993)

Ekonomik Konum”ları oluşturmaktadır. Her alt sistem çıktısı, bir diğeri için girdi niteliği taşımakta: ve beraberce “Yerleşim Örüntüsü”nü oluşturmaktadır.

Şekil 3.7. Yerleşim süreci içinde, konut örüntüsü strüktürel analizi¹⁰³

b. Morfoloji

Birçoğu popüler kültürün ürünü olan geleneksel yerleşmelerin kent formları, fiziksel organizasyonlarına ve mekanları biçimlendiren yaygın etkenlere dayanmaktadır. Geleneksel yerleşmelerin tasarımı, problemin morfolojisinden, form bilimi, ya da forma hükmeden ve etkileyen değişik faktörlerin morfolojisinden doğmaktadır diyebiliriz. İçlerinde bulunan güçlü kuvvetlerin kolaylaştırıcıları ya da tercümanı olarak, dünya üzerinde sürekli aynı çözümleri kullanmışlardır; örn yerleşmelerde ana alanlar olarak yükseltilmiş yer seviyesi ya da stratejik kavşakların seçilmesi gibi.¹⁰⁴

Geleneksel yerleşmelerin morfolojisi, bir sosyal grubun ihtiyaçlarıyla çakıştığı oranda köklerini yerleşmenin fiziksel karakterinde bulmaktadır. Dağlık yerleşmelerin

¹⁰³ A.İnceoğlu (1995), Kültür ve Mekan Kongresi

¹⁰⁴ E.Lozano, a.g.k. 1990, s:209

tersine, düzlük alanda gelişen yerleşimlerin, tarımsal etkinliklere devam ederken nehir kenarı, orman, vadi gibi köşeleri seçmesi gibi. Tüm bu yaklaşımları analiz eden morfolojinin bileşenleri ise yapı formları, çevresel örgü, malzemeler, renk ve ışıktır.

Yapı Formları: Yüksekliği, genişliği, büyüklüğü ve şekliyle ait olduğu yerleşimin toplumuna dair kültürel değerleri sembolleyen ve yaşanan çevreye kimlik, ölçü ve yön hissi veren yapı formu, cadde cephesi ya da yapı sıralarından, bölgelerin yapı kümeleşme karakteristiklerine kadar uzanan bir ölçeğe sahiptir. Sosyo-psikolojik süreçlerin, fiziksel niceliklerle karşılıklı etkileşimi sonucu oluşan bu formların strüktürel analizininse, kültür-mekan ilişkisi doğrultusunda yapılması gerekir.

Çevresel Örgü: Çevrenin aksesuar kısmını oluşturur: yapıların dokuları, pencereler, çatı şekilleri, çevre düzenlemesi ve zemin özellikleri gibi. Işıklandırma, sanat çalışmaları ve arazideki objelerde bu gruba dahildir. Morfolojik biçimlenişte önemli bir bileşen olan çevresel örgü elemanları, mimari bildirişim açısından büyük önem taşır. Umberto Eco, 1984 yılında yayınlanan “Göstergebilim ve Mimari” üzerine yazdığı bir makalesinde, bu duruma ilişkin şöyle bir örnek vermektedir: “Bir evin yüzünde bir pencere gördüğümde, genellikle pencerenin işlevini düşünmem, kuşkusuz pencerenin işlevinden kaynaklanan bir pencere gösterilene düşünürüm; ne var ki, işlev burada öylesine özümsemiştir ki, pekala unutulabilir; ben de, o pencereyi mimari bir uyumun, biçemin bir ögesi olarak, öteki pencerelerle olan bağlantısı açısından yorumlayabilirim...”

Malzeme, Renk ve Işık: Çevrenin doku, dekorasyon havası ve atmosfer gibi niteliklerini detaylandırıp, belirginleştirerek etkili bir anlam oluşturan malzeme, renk ve ışık bölgenin kimliğini tanımlar. Özellikle geleneksel yerleşmelerde, bulunan malzemenin kullanımı çoğu zaman renkte de bir belirleyicilik sağlar. Tarih boyunca sanatsal yaratımın bir ifade aracı olmasının yanısıra, sembolik anlamlar da içeren rengin mimaride kullanımı, yapı malzemesinin kendisinden kaynaklanabileceği gibi, bazen de malzemenin üzerini çeşitli şekillerde elde edilen pigmentlerle boyama yoluyla da gerçekleştirilebilir. Mimaride en renksiz olarak nitelendirilen

dönemlerde dahi renkten vazgeçilmediği görülmüştür. Dış yüzeylerde kullanılmadığı zamanlarda, iç mekanlarda, tavanlarda, fresklerde, pencerelerde, döşemelerde kullanılmıştır.¹⁰⁵

c. Tipoloji

Çevresel düzlemde, yerleşim yapısı, hem doğduğu yerin iklimsel özelliklerine ayak uyduracaktır, hem de üretimin ereğinin şimdiki gibi olmadığı, uzaklarda kalmış bir geçmişte onu doğurmuş olan insanların tarihine. Topolojinin aksine, tipoloji hacimsel bütünlükleri ve aktivite örgülerinin de dahil olduğu, bu insan kümesinin üretkenliğine bağlı olarak, birbiri ardına sıralanmış bir dizi hizmet düzeneği oluşturan çevrenin fonksiyonel yönlerini inceler.

Tip: Güçlü bir imaj olarak tanımlanan belli tip bir oda veya bina ile ilgilidir; Meksika'da ki bir patio ev tipi ya da Philadelphia'daki sıra evler gibi.¹⁰⁶ Yapısal biçimlendirmelerin bir çoğunun gerisinde soyut kavramların olduğu görülür. Yeryüzü-gökyüzü, güncellik-ruhsallık, gece-gündüz gibi evrensel kavramları anlatan biçimler, tipolojik yaklaşımlarda aynı soyutun somutlaşmasında bir sözcük gibi kullanılmışlardır: Cami'deki orta mekanın ana kubbenin yüceliğine rağmen yan mekanlarla kaynaşarak kuvvetli bir tek mekan oluşturması, İslamiyet'teki Tanrı önünde her kulun eşitliği kavramının ifadesi olması gibi.¹⁰⁷

Aktivite Örgüleri: Sosyal ve kültürel aktivitelere ayrılmış alanlar, kentsel mekanda önem taşır. Davranışsal açıdan aktivite tiplerine şu örnekleri verebilir: ikamet etmek, alışveriş yapmak, çalışmak, oynamak, toplanmak vs. Bir yerin davranışsal açısından kimliği şu soruya bağlıdır: Nerede, ne zaman, ne oluyor?

Dolaşım Örgüleri: Özel çekim güçlerine veya yapı adaları, sokak biçimine göre şekillenen yolların konumlarını ve özelliklerini kapsar.

¹⁰⁵ Z.Onur ve S.Habib, a.g.k.,1995

¹⁰⁶ A.Karaman, a.g.k., 1997

¹⁰⁷ Ü. Kalpaklı, a.g.k., 1990

Kısaca değinmeye çalıştığımız “kentsel morfolojinin yapısal bileşenleri”ni şöyle bir tabloyla özetlenebilir:¹⁰⁸

YERİN YAPISI	KONULAR
Topoloji :	1. Yer şekilleri 2. Hacim 3. Yerleşim şekilleri
Morfoloji :	1. Yapı formları 2. Çevresel örgüler 3. Malzeme, renk, ışık
Tipoloji :	1. Tip 2. Aktivite örgüleri 3. Dolaşım örgüleri

Bir yerin kimliğini ve dilini oluşturan topoloji, morfoloji ve tipolojinin bileşenleri kullanılarak yapılacak analizde, o bölgeye dair imaj envanteri çıkarılabilir. Son olarak bu eşzamanlı analitik çerçeveye, anlamların olduğu kültürel/toplumsal koşulların tarihsel çerçevesiyle bütünleştirmeye, “yapısal analiz”e kent mekan analizlerinin de çoğu kez başvurduğu görülen tarihsel bir boyut kazandırmaya yönelik daha kapsamlı yorumlar getirilebilir.¹⁰⁹

3.2.2. Birimlerin Biçimsel Sınıflandırması - Göstergebilimsel Kodlama

Sözlü dilde ayırıcı özelliklerin yardımıyla öğeleri kesin bir dizelgede toplamak mümkünken, görüntüye dayalı bir düzlemde durum karışıktır; ayırıcı özelliklerle donanmış birimleri saptamak çeşitli güçlükler sunar. Yine de görsel öğelerde yer alan en küçük anlamlı birimlere ulaşmak için mekanı kesitlerine ayıran göstergebilimsel yaklaşım, bu işlemle anlamlandırmanın (çözümlemenin) bir sonraki basamağına verileri hazırlar: kentsel metin çözümlemesinin ikinci adımı olan “birimlerin biçimsel sınıflandırması”na.

¹⁰⁸ A.Karaman, a.g.k., 1997

¹⁰⁹ A.Yücel, a.g.k., 1982

Dökümü yapılmış olguların iki eksene (dizim-dizge) göre dağılımının gerçekleştirildiği, belli kriterler çerçevesinde yapılan bu sınıflandırmada mekansal öğelerin sahip olduğu görsel değerler büyük önem taşır. Bu nedenle, biçimlerin görsel değerlerinin oluşturulmasına ilişkin ilkeler ve şemalar söz konusudur. Bunlarsa “göstergebilimsel kodlama” şemaları ve bunun alt sistemleri olan kodlarla açıklanabilmektedir.

Bir analitik çalışmada, özne göstergebilim (semyoloji) veya göstergesel bölümlerse, mimari göstergede, formasyonun kombinasyonları (işaret eden) ve anlamıdır (işaret edilen). Göstergebilimin kod veya sistemi, bu formasyonlar ve bilgiler, işaretler ve diğer işaretler arasındaki kuralların oluşumunu sağlar.

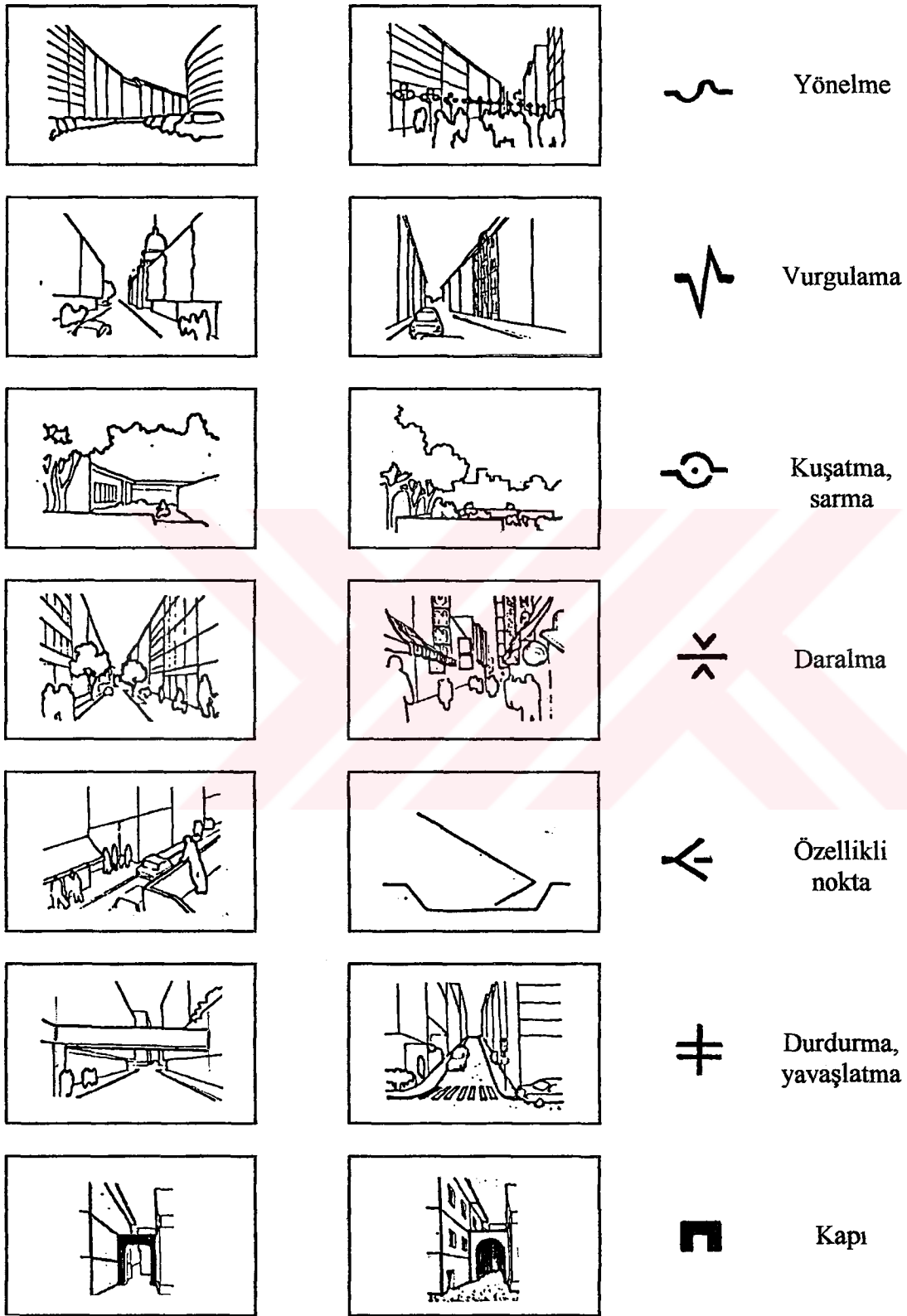
Değişik analitik disiplinlerin verileriyle kaplı bir oluşuma sahip kentsel ortamın biçimsel özelliklerini tanımlamak için kullanılan “göstergebilimsel kodlama sistemi”, yol, yüzey, mekan oluşumlarının sekans ilişkilerini analiz eder. Örneğin harmoni, bir biçimsel kalite olarak kodların tekrarında ya da kontrastlık kodların çeşitliliğinde karşımıza çıkar.¹¹⁰

İşaretlerin sistemi olarak hiyerarjik şekilde organize olan çevresel oluşum, herhangi bir göstergebilimsel kod gibi, değişik algıların kompleks dağılımıdır. Değişik boyutlarda, kontürlerde materyal bölümlerden oluşan kentsel mekanda, her bölüm, organizasyonda kendi payına düşen sistematik fonksiyona hizmet eder. Bu açıdan herhangi bir semiyotik sistem gibi kentsel mekanda, en iyi algılanan sistemlerden bir tanesidir.

Kentsel mekanın algılanma sürecindeki semantik gönderimlerin çağrıştırdığı sıfatlar, grafik notasyonlarla yani kodlarla ifade edilerek kentin anlam yükünün analizi kolaylaştırılırken, mekanlar arasındaki ilişkinin yorumlanmasına da yardımcı olunur.¹¹¹ (Bkz. Şekil 3.8)

¹¹⁰ A.Karaman, a.g.k., 1995

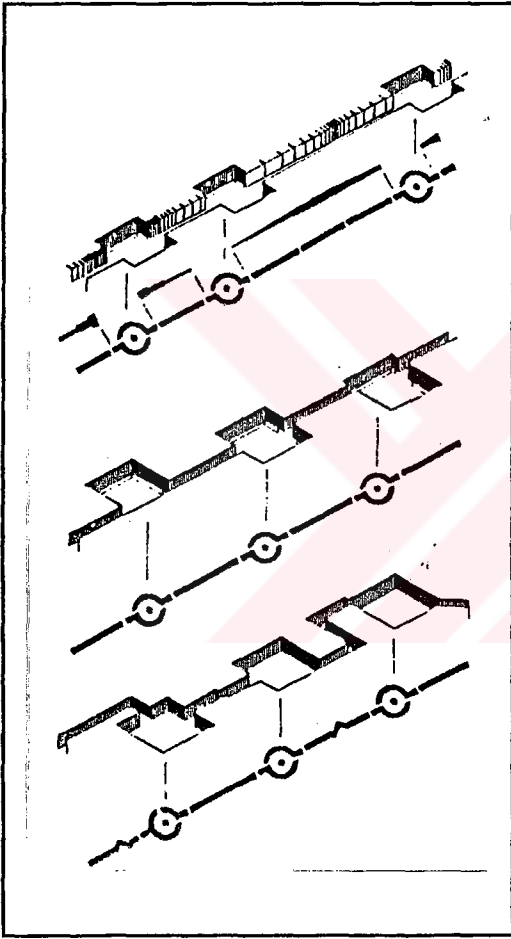
¹¹¹ A.Karaman, a.g.k., 1995

Şekil 3.8. Kentsel mikro ortamların taşıdıkları anlamların notasyonla ifadesi¹¹²

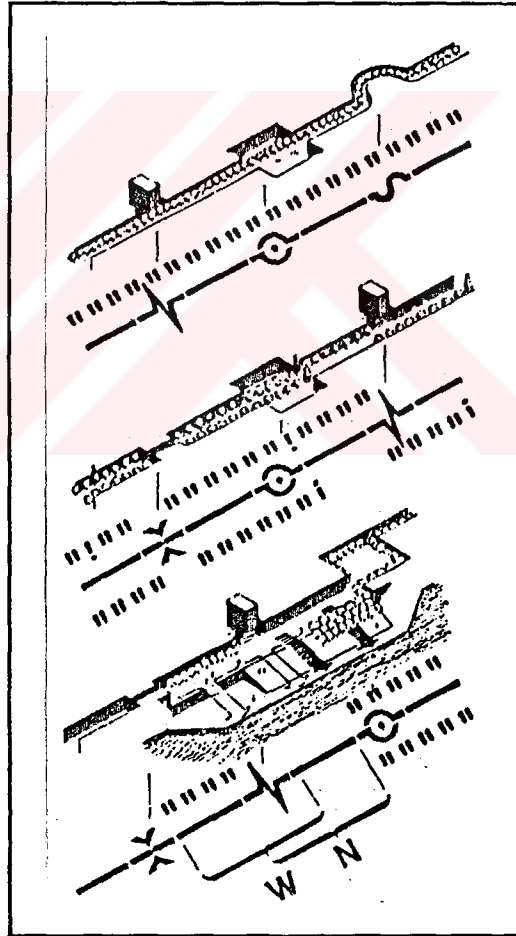
¹¹² M.Trieb (1974), Stadtgestaltung: Theorie und Praxis'den aktaran A.Karaman, a.g.k., 1995

“Göstergebilimsel kodlama” sisteminde amaç, dokunun en önemli parçalarının belirgin bir şekilde ifadesidir. Böylece, doku üzerinde ilginç olan kentsel mekanlar dizisi, hiyerarjisine göre değişik kademelerde tanımlanıp, salkımlar halinde birbirine bağlanarak, analiz çalışmasında üçüncü boyutun kontrol altında tutulduğu imaj haritaları çıkarılabilir. (Bkz. Şekil 3.9-3.10)

Şekil 3.10. Aynı tip elemanların birbirini izlemesi¹¹³

Şekil 3.9. Farklı mesafelerde aynı elemanların birbirini izlemesi¹¹³

Çok modelli grupların fundamental gösterge sistemi olan “göstergebilimsel kod”, yine de herhangi bir semiyotik sistemdeki gibi değişmezlik ilişkileri prensibi üzerine

¹¹³ M.Trieb (1974), *Stadtgestaltung: Theorie und Praxis*'den aktaran A.Karaman, a.g.k., 1995

yapılanır. Bunun nedeni doğadaki soyutluk ve geometrililiktir, ve mimari formasyonların topolojik, perspektifsel ve metrik parametrelere göre oluşumudur.

3.2.3. Birimlerin Birleşim ve Değişim Kurallarının Belirlenmesi

Mimarlık üzerine yoğunlaştırdığı çalışmalarında, maddesel mimari ya da biçimsel analiz adını verdiği bir dizi analitik incelemeye başvuran Preziosi, üç inceleme düzeyi belirlemiştir:¹¹⁴

- Esas biçimsel yapı analizi,
- Malzemeye yönelik maddesel örgütlenme analizi,
- İşaret taşıyan öğelerin hiyerarjisi.

Bu açıdan bakıldığında, kenti, kentsel mekanı anlamlandırmaya yönelik metinsel çözümlemenin, ele alınan örnekler açısından -ölçek farkı olmasına rağmen-, Preziosi'nin çalışmasıyla örtüştüğü söylenebilir.

Yerleşim kültürünün, mekan düzenini belirleyebilmek için, mekanı oluşturan temel öğelerin neler olduğunun ortaya konmasıyla başlayan, sonrasında gösteren-gösterilen ilişkisine bağlı olarak kodlaması yapılan birimlerin, biçimsel sınıflandırmasıyla devam eden "analitik çözümleme", yine yerleşim kültürünün temel öğelerinin örgütlenmeleri sonucu oluşan ve mekan sistemini belirleyen hiyerarjik repertuarı inceler.

Daha öncede herhangi bir biçimin incelenmesinin bu biçimi oluşturan öğelerin, bu öğeler arasındaki ilişkiler ve bu biçimle çevresi arasındaki karşılıklı etkileşimin belirlenmesini gerektireceğini söylemiştik. Ancak bir biçimin oluşturulması; tanımlanması ya da incelenmesi için yeterli olabilecek bu niteliklere ek olarak, öğelerin hangi ilke ve kurallar uyarınca ilişkili kılındığında bir bütün oluşturabileceğinin de irdelenmesini gerektirmektedir. Ayrıca, biçimin bir çevre ve

¹¹⁴ Ü.Kalpaklı, a.g.k., 1995

zaman içinde düşünülmesi zorunluluğu, çevre ile etkileşimin de belirlenmesini gerektirdiğinden bu etkileşime neden olan kavramlarında bilinmesine gerek vardır.¹¹⁵

Tarih süreci içinde insanın biçimlediği dokusuyla, bir açıdan kendi kendisini dile getirdiği ve böylece başkaları için de anlamlı olması gereken işaretler oluşturduğu düşünülecek olursa, kentsel mekanın etkileşim ve ilişkilerine göstergebilimsel yaklaşımdan yararlanarak: dizimsel, anlamsal ve yararsal düzeylerde bakılabileceği görülür.

Sonuç olarak hedeflenen, göstergebilimsel yaklaşım çerçevesinde ilişki, ilke ve kurallar gibi kavramlara dayandırılarak, biçimlendirici öğelerin birleşim ve değişim kurallarının açıklanmasıdır.

3.2.3.1. İlişkiler

Kent peyzajı bir dereceye kadar içinde zıtlık ile eleman çeşitliliğinin, yapının potansiyeli ve gerilimi dolayısıyla canlılık ürettiği bir kolajın nüshasıdır. Mimari düzenler zenginliği, renk ve dokusal değerlerle hizmet ettikleri yaşamın yapısını dile getiren kentsel mekanlar, bu kolajın oluşumun da çevrenin muğlak sembolizminin önemli veçheleri olan ilişkilere sahiptir. Belirli sınırlar ve açılımlar arasında, değişik geometrilere geniş bir uzamsal konfigürasyona sahip ilişkiler, kısaca toplum değerlerinin ve amaçlarının dışı vurumudur.

Toplumunu oluşturan bireyler gibi, en geniş anlamıyla “mekan”ı oluşturan alt parçaların bir takım ilişkilerle birbirine bağlı olduğu biçimsel yapılanmalarda ilişki çeşitlerine dair kent ölçeğinde de kullanabileceğimiz genel bir yaklaşım belirlenebilir.¹¹⁶

Daha önce bir biçimin etkileşim ve ilişkilerine, gösterge biliminin yaklaşımından yararlanarak; dizimsel, anlamsal ve yararsal düzeylerde bakılabileceğinden

¹¹⁵ Ö.Aksoy, a.g.k., 1977, s:74

¹¹⁶ Ö.Aksoy, a.g.k., 1977, s:75-76

bahsetmiştik. Böylece etkileşim ve kuralların da öğelerle, öğelerin ya da çevreyle bütünün ilişkilerini belirlemeleri açısından, bir göstergeyle diğeri arasındaki ilişkileri açıklayan “dizimsel ilişkiler” düzeyinde ele alındığını varsayabiliriz.

Göstergelerin yapımcı ya da kullanıcıları için anlamlı olabilmeleri, algılama boyutlarının da katkısını gerektirdiğinden, böyle durumlarda da “anlamsal” ya da “yararsal” ilişkilerin ele alındığı göstergibilimsel bir düzeye başvurulması yararlı olacaktır.

Kullanıcıların ya da yapımcıların biçimlerle kurdukları ilişkileri, algılama olayına dayanarak tanımlamaya çalışan Norberg-Schulz için ilişkiler: topolojik, geometrik ve töresel-göreneksel olmak üzere üç düzeyde incelenebilmektedir. Schulz, insanın çevresini algılamasının öncelikli bir nitelik taşıdığı topolojik ilişkileriyse yedi başlığa ayırmaktadır: yakınlık, kapsama, girişim, birleşme, bölünme, izleme ve süreklilik.¹¹⁷

- Yakınlık ilişkileri : “Bir şeyin yanında olmak” kavramından hareketle, “yığın” ve “küme” gibi toplu biçimlerin ya da “uzaklık” ve “yakınlık” gibi kavramların tanımlanmasını sağlıyor.
- Kapsama ilişkileri : Yakınlık ilişkisine bağlı olarak oluşan ikinci temel ilişkinin, “kapsama” olduğu söylenebilir; “merkez” ve “sınır” kavramlarından kaynaklanan ve sürekli bir sınırla belirlenen kapsama ilişkisi, bir şeyin başka bir şeyin içinde bulunduğu bütün durumlar için bir tanımlama aracı olabiliyor.
- Girişim ilişkileri : Birbirini saran iki öğenin, özel bir durum olarak kendi öz niteliklerini yitirmeden bir ara kesit üzerinde birleşmelerinden oluşur.

¹¹⁷ Ö.Aksoy, a.g.k., 1977, s:80, alıntılıandığı yer: N.Schulz (1966), Intentions in Architecture

- Birleşme ilişkileri : Öğelerin kendi özelliklerini koruyamadan bir ara kesit üzerinde birleşmelerinden oluşur.
- Bölünme ilişkileri : Birleşme ilişkileri, bölünme ilişkileriyle izlenir.
- İzleme ve Süreklilik ilişkileri : Yakınlık ilişkisi yalnız küme ve yığınların oluşumuna bağlıken; birbirini izleme ve süreklilik ilişkileri sıra ve dizi gibi genellikle bir başı ve sonu olan, bazen de bir doğrultu gösteren biçimlerin temel ilişkilerini belirliyor.

Geometrik ilişkiler ise, öğelerin nokta, çizgi ve koordinatlar dizgesi gibi temel verilere göre düzenlemesi ile oluşuyor. Bir noktaya göre olan düzenlemeler merkezelliği ve döner bakışlılığı yaratıyor. Bir çizgiye göre düzenlenen ilişkiler, eksenleri, doğrultuları ve yönleri belirliyor. Yönlerin yinelenmesi, koşutluğu, yansımayı yaratıyor. Çizgilerin bir noktada birleşmesi, perspektif ilişkilerini ve birbirine koşut çizgilerin sistematik kullanımı da koordinat dizgelerini yaratan ilişkileri ortaya çıkarıyor. Töresel - göreneksel ilişkilerse, bir bakıma stil denebilecek özellikleri yaratan ve insanların töre ya da göreneklere bağlı olarak yeğ tuttıkları ilişkiler oluyor.¹¹⁸

3.2.3.2. İlkeler

Algılama boyutlarının da değerlendirildiği yukarıda tanımlanan ilişkiler, giderek tüm biçimlendirme alanları için geçerli olduğu düşünülen “biçimlendirme ilkeleri”nin temel kavramları olmuşlardır. Bunlar bir biçimi oluşturduğu düşünülen konum, ölçü, değer, yön, doku, renk, gibi öğelerin farklı ilişkiler içinde kullanımlarını düzenleyen; ritim, tekrar, zıtlık, koram, egemenlik, denge ve birlik gibi ilkelerdir.¹¹⁹

- Ritim ve Tekrar etkisi : Bir kompozisyon veya doğal oluşumlarda öğelerin belirli aralıklarla tekrarlanması durumu ritim olarak tanımlanır.

¹¹⁸ Ö. Aksoy, a.g.k., 1977, s:81

¹¹⁹ H. Yurtsever, a.g.k., 1986

Bir biçim, bir ölçü, bir kompozisyon, ritim hissini uyandıran tekrarların elemanı olabilir.

- Uygunluk etkisi : Bir kompozisyon ve doğal oluşumda öğeler arasında ortak veya yaklaşık yönlerin bulunması durumudur.
- Egemenlik etkisi : Bir kompozisyonda çeşitli birimler değişik açılardan birbiriyle ilgi kurarlar. Bu girişimler arasında en çok etkin olan grup, biçim veya ilke kompozisyonuna egemen olur. (ölçü, renk)
- Koram etkisi : (aşama sırası düzeni): İki zıt ucu, uygun kademelerde birbirine bağlayan köprüye koram veya hiyerarji denir. Ağaç dallarının yukarılara doğru kademeli bir şekilde giderek incilmesi korama örnektir.
- Zıtlık etkisi : Bir kompozisyonda benzer veya benzer olmayan nitelikteki elemanların, çeşitli bakımlardan zıtlıklar oluşturması bütünde zıtlık etkisi uyandırır. (ölçü, doku, renk, biçim)
- Denge ve birlik etkisi : Bütünün ilişkilerinin çeşitli düzenlemeleri ile ulaşılan ve sonuç olarak tüm biçimi bir bütünlüğe oluşturan ilkeler olarak görülebilir.

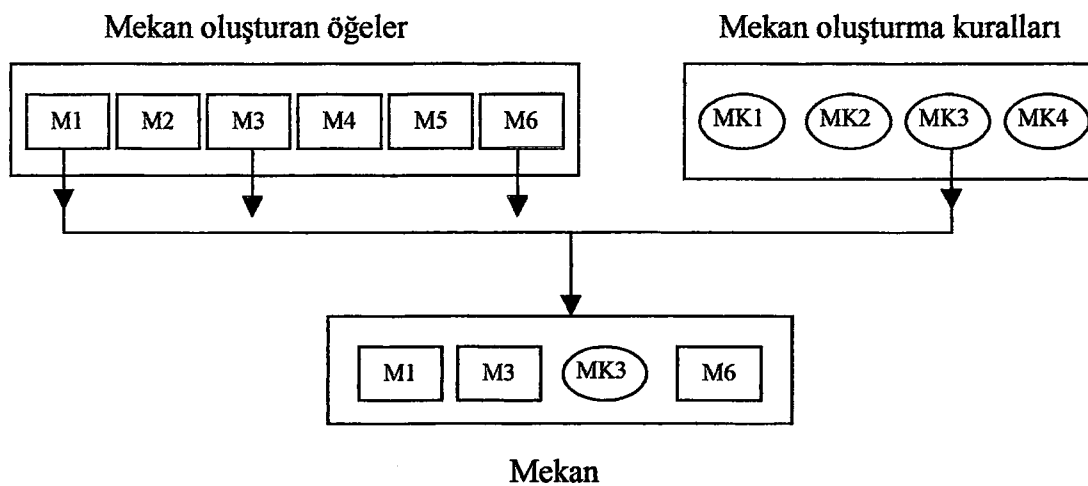
3.2.3.3. Kurallar

İlişkilerin ve ilkelerin bilinmesi tek başına yeterli olmayacağından dolayı, bunlara ek olarak parçalarla onların ilişkilerine dair kuralların da bilinmesine de gerek vardır.

Örnek olarak:¹²⁰

1. Yapı; alt-parçaların, parçalar arasında bölüşülmesidir.
2. Örgütlenme yapının bir denetim düzenidir.
3. Bir örgütlenme oluşturulabilmesi için, parçalar ve alt-parçalar dışında bir düzey daha gereklidir. Parçalar dışında ilişkiler ve işlemlere de gerek vardır.
4. Her örgütlenmede serisel bir ilişki olmalıdır.
5. Bütün parçalar bölüşülmüştür.
6. Bir örgütlenmenin parçalarına ilişkin olan nesnelerin kendileri de örgütlenmenin parçalarıdır.
7. Parça ve ilişkilerin sayısı, karmaşıklık düzeyini belirler.

Nesnenin maddi imgesinin “bina”, yararsallığını karşılayanında “işlev” olarak adlandırıldığı mimariden hareketle, benzer bir değerlendirme yapabileceğimiz kentsel ölçekte de, “kurallar” doğrultusunda bir araya getirilmiş morfem ve semem alt parçalarına (bileşenlerine) ulaşabiliriz (Bkz. Şekil 3.11): Tektonik düzeyde, sokaklar, caddeler, binalar vb. mekansal bileşenler morfem olurken bu gösteren öğelerinin belirttikleri işlevlerde semem olarak ele alınabilir.

Şekil 3.11. Mekansal düzen¹²¹

¹²⁰ J.Feibleman, J.W.Friend (1945), The Structure and Function of Organization

¹²¹ Ü.Kalpaktı, a.g.k., 1990

Unutulmamalıdır ki her biçim, kendi dışındaki nesnelere üzerinde etkili ve onlardan etkilenen, bir başka deyişle, çevresi ile birlikte işleyen bir örgütlenmedir. Karşılıklı etkileşimin ise dayandığı belirli kavramlar vardır. Bunlar:¹²²

- Örgütlenme-çevre kavramı : Çevrenin biçim üzerinde, biçiminde çevre üzerinde etkili olması.
- Etki-tepki kavramı : Etkileşim kavramlarının ikincisidir. Bu biçimin bir geçerlilik ve kayıtsızlık alanı içinde tepki gösterdiğini kanıtlar
- Denge kavramı : Biçimin ortaya koyduğu örgütlenmenin, kendi geçerlilik çevresi üzerindeki etkisinin, bu çevrenin kendi üzerindeki etkisine denk olduğu koşuldur.
- Doymuşluk-yetersizlik : Yetersiz bir örgütlenme, yeni parçalar ve ilişkiler kazanarak, çevre ile dengesini sürdürmek zorundadır. Doymuş bir örgütlenme ise çevresine tepki gösteremeyecektir.
- Esneklik-katılık kavramı : Esneklik bir biçimin kesin değişikliklere uğramadan etkilere dayanabilme yeteneği olarak tanımlanırken, katılıksa değişikliğe direnç gösteren bir yapının belirtisidir.
- Kararlılık kavramı : Bu kavram bir biçimin çevresinden gelecek etkileri karşılayacak kadar esnek ya da bunlardan hiç etkilenmeyecek kadar katı olması demektir.

¹²² Ö.Aksoy, a.g.k., 1977

Böylece biçimi oluşturan parçalar arasındaki ilişkileri ve biçimle çevresi arasındaki karşılıklı etkileşimi belirleyen kavramları; ilişki ve etkinliklerin hangi kurallar uyarınca gerçekleştirilebileceğini gördük. Ancak biçimi yukarıdaki kapsamla ele almak onu yaratıcısı ve kullanıcılarından bağımsız kılmak demek olacaktır. Bu nedenle insan eylemlerinin ürünü biçimsel oluşumları, toplumun tarihinden, nesnel gerçeklikten kopuk düşünmemek gerekir.

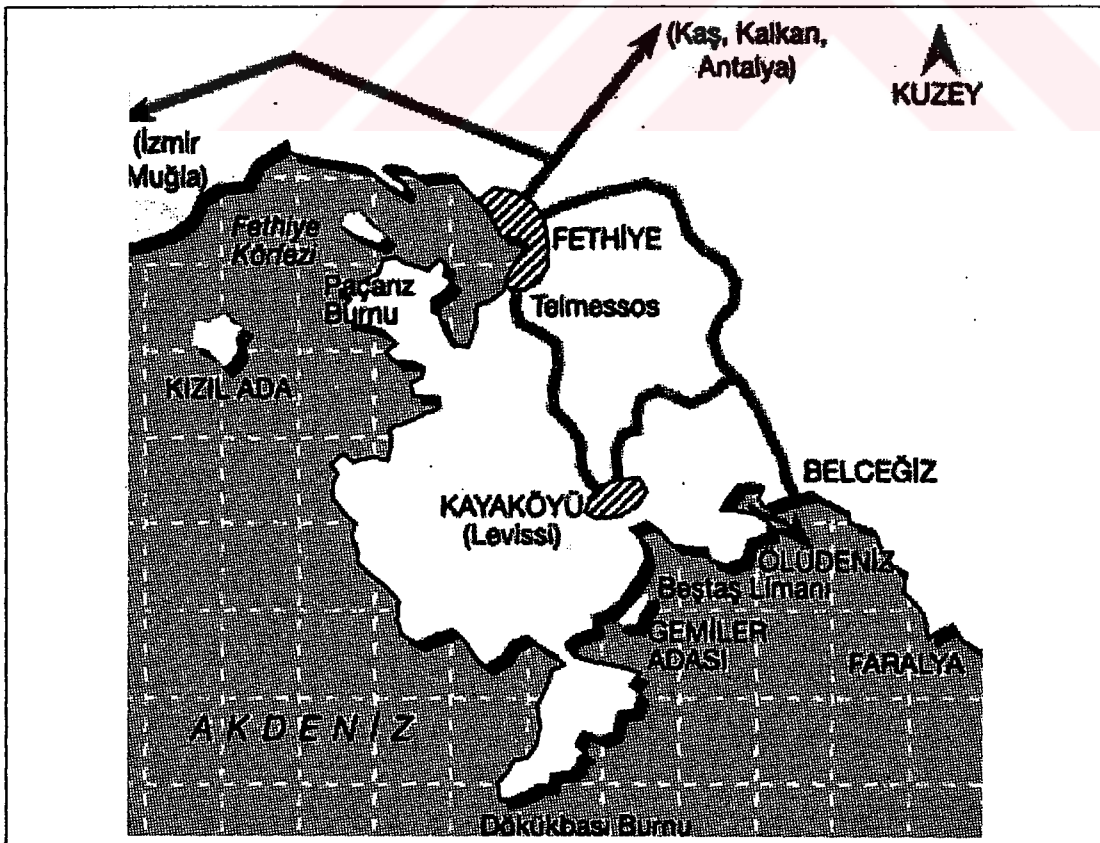

BÖLÜM 4 : ÖRNEKLEM ALANI: “KAYAKÖY” YERLEŞİMİ

4.1. ÖRNEKLEM BÖLGESİNİN SEÇİLME NEDENİ ve KONUMU

Topraklarının bir kesimi Ege Bölgesi’nde kalan Muğla İli’nin, Akdeniz Bölgesi sınırları içinde yer alan Fethiye İlçesi’ne, 8km mesafedeki “Kayaköy”, Kınalı ve Keçiler Köyü ile bunlara bağlı Belen ve Gökçeburun mahalleleri gibi “Kaya Çukuru” yerleşimlerinden biridir. Doğusunda Baba Dağı, kuzeyinde Fethiye, güneyinde ve batısında Ege Denizi’nin bulunduğu “Kaya Çukuru”nun, zamanında tek Rum yerleşimi olan “Kayaköy”, bugün ise yaslandığı vadinin eteklerinde ziyaretçilerini büyük bir sessizlik içinde karşılamaktadır

Bölgeye ulaşım Fethiye’ye bağlı Ovacık-Hisarönü yerleşiminden geçen asfalt yolla veya Fethiye’yi “Kaya Ovası”ndan ayıran dağdan geçen yolu kullanarak sağlanmaktadır. (Bkz. Hrt. 4.1)

Harita 4.1. Kayaköy’ün konumu

4.2. GENEL ÖZELLİKLERİ

4.2.1. Tarihçesi

*“...gezgin yeni gördüğü yerin geçmişine dört elle sarılır,
yaşanan zamanı bulmanın çabasıdır bu.”*

Melih Cevdet ANDAY

İlkçağ:

⁴ Daidala’dan sonra, Lykia’daki dağı kastediyorum, onun yanındaki Lykia kasabası olan telmessos’a ve limanı olan bir buruna, Telmessis’e gelinir. Eumenes (Permagon Kralı II.Eumenes, M.Ö.197-159) bu yeri Antiokhos Savaşı sırasında Romalılardan aldı, fakat saltanatı göçünce, Lykialılar onu geri aldılar.

⁵ Buradan sonra sarp bir dağa (Antikragos) ulaşılır. Burada dar ve derin bir dereye iskan edilmiş bulunan Karmylessos’a (Lykia’da küçük bir yerleşim) ve bundan sonra 8 burunlu aynı adı taşıyan bir kent olan Kragos’a gelinir. Khimaira Efsanesi bu dağların çevresinde geçmiştir.”¹²³

Fethiye tarihini İ.Ö.5. yüzyıla kadar taşıdığı tahmin edilen Telmessos’la beraber bir başka Lykia yerleşimi olan Karmyllassos’tan da bahseden Yunanlı coğrafyacı Strabon (İ.Ö.58’e doğru - İ.S.21 ile 25 arası) bu ilk çağ kentinin “dar ve derin bir dere” yani dere yatağı durumunda ki vadide, büyük olasılıkla Antikragos Dağı’nın yamacında konumlandığını ifade etmektedir. Herodotos (İ.Ö.484’e doğru – İ.Ö.420’e doğru) tarihinde de izine rastlanan ve coğrafi konum itibariyle “Kaya Köy”ü işaretleyen bu Lykia yerleşimi hakkında ne yazık ki yeterli bilgiye sahip değiliz.

Gerek Hellenleşme öncesi Lykia kültürü, gerekse Hellenleşme çağından kalma yazıtlar ve mezarlar dışında, ilkçağ kentinin görünür hiçbir yapı kalıntısının tespit edilemediği Karmyllassos, Pamphylia ve Karia arasında kalmaktadır. Bu bölgelerden etkilenmesine rağmen kendi dilini ve özgün kimliğini koruyan yerleşimin adının

¹²³ Strabon “Coğrafya Anadolu” (Kitap XII, XIII, XIV), a.g.k.

(Karmylessos) ortasındaki, Latin yazımında “e” ile gösterilen ses, Hellen yazımında, eskiden “a”ya yakın değer taşıyan eta “H” harfiyle karşılanmıştır. Büyük olasılıkla, adın “Mylessos” bölümü, aslında Mylassa (Milas) adının aynıdır; bunun başına bir “Kar” sözcüğü eklenmiştir. Böyle idiyse, kentçiğin adı, “Doruktaki değirmen kenti” anlamını belirtir; “Kayaköy” gerçekten yamaç yukarısında bir köydür. Ancak Karmylessos adı, öz biçiminde “kar + mula + assa” öğelerinden türetilmeyip kendi başına bir sözcük olan, anlamını bilmediğimiz bir “karmula”ya, “yerleşim” (buradan: köy, kasaba, kent) anlamındaki “assa”nın eklenmesiyle türetilmişde olabilir.¹²⁴

Osmanlı Dönemi:

Karmylassos’un tarih sahnesindeki sürekliliğini, Osmanlı Dönemi’nde Levissi adıyla devam ettiren “Kayaköyü”, en eski ve en büyük Rum (Roma’dan kalan, eskilik anlamında kullanılıyor) yerleşimi olarak bilinmektedir.

Yaptığı araştırmalarda rumların 11. ve 12. yüzyılda İç Anadolu’dan gelerek, denizden ve karadan korumalı bu bölgeye yerleşmiş olabileceklerini belirten ve varsayıma kanıt olarak Konya yakınlarındaki eski rum yerleşimlerinden “Silli” ile “Levissi”lilerin dilleri ve diyalektleri arasındaki benzerliğe dikkat çeken tarihçi Dilek Yarcan’ın yanısıra 14. yüzyılda yöreyi ziyaret İtalyan gezgin Sanuda’nın gezi notlarında da Türklerle çok iyi dost olan, Hristiyan halkın 13. yüzyıldan beri burada yaşadığından bahsedilmektedir.

Yavuz Sultan Selim dönemine ait 61 numaralı tapu tahrir defterinde bir kaza merkezi olarak gösterilen “Mekri”ye (Fethiye) bağlı toplam 50 köyden biri olan “Levissi”yle ilgili bilinen en eski harita, 1626 tarihli olup, John Speed’e aittir. MTV arşivinde yer alan bu Anadolu haritasında, “Levissi” adı büyük bir yerleşme olarak işaretlenmiştir. Ova toprağını işleyen insanların yaşadığı kır yerleşmesi düzenindeki konutlar topluluğunun oluşturduğu Türk köylerinden (Belen, Gökçeburun, Kınalı, Keçiler Köyü) farklı olarak, “Kayaköy” bölgenin tek Rum yerleşimidir.

¹²⁴ B.Umar, a.g.k.,1999

Eczaesi, doktoru, gazetesi ve lise düzeyine yakın eğitim veren okulları ile “köy” kelimesinin nitelendirmekte yetersiz kaldığı ekistik, yöre halkı arasında “Kaya Çukuru” olarak adlandırılan verimli iç ovanın yamacına yaslanmış, ada mimarisini andıran görüntüsüyle farklı bir tablo oluşturmaktadır. Pek çok nedenle beraber, ekilebilir toprağın rantabl kullanımını da amaçlayan bu yerleşim şemasına karşın, tarımsal faaliyetleri Türklere bırakan gayrimüslimler, geçimlerini ticaret ve zanaatten sağlamışlardır.

Feridun Andaç’ın kentlerin başlangıç ve gelişme süreçlerinde zanaatle, ticaretin biçimlendirici öge olduğundan ve Anadolu’da yerleşik yaşama geçerek zanaatle uğraşıp, ticareti elinde bulunduran toplumların, çoğunun bölgede gelişmenin ve bayındır olmanın da ilk örneklerini verdiğinden bahseden yazısından da anlaşılacağı üzere “Kayaköy”ün eski ihtişamı sebepsiz değildir.¹²⁵

Son döneme kadar (1922) şarapçılık, kalaycılık, dericilik, marangozluk, dokumacılık ve terzilikle birlikte müslüman Türklerin kireç söndürmenin günah olduğu gerekçesiyle yanaşmadıkları yapı inşası dahil olmak üzere bir çok zanaati başarıyla uygulayan Levissililer bölge ticaretini de geliştirmişlerdir. Bugünün pazarlamacılığına sahip bir anlayışla, İç Anadolu ve civar köylerde satışını yaptıkları ipekli kumaşlar ve sigara kağıdıyla beraber gerekli bir çok malzemeyi, Rodos’tan köyün 1km aşağısındaki “Donyücek Limanı”na getiren Rumlar dönüşte Yunan gemilerini canlı hayvan, kuru bakliyat, rakı ve şarap yüklü göndererek “Kayaköy”ü mal akışı açısından önemli bir odak noktası haline getirmişlerdir.

Mübadele Yılları:

“Atina’nın urganı,

Gümüştendir yorganı.

Çocukları sorarsan,

Balıkların kurbanı.”¹²⁶

¹²⁵ F.Andaç, a.g.k., 1988

¹²⁶ Rumların ardından yakılan bir dörtlük

Kurtuluş Savaşı sonrası itilaf devletleriyle yapılan Lozan Antlaşması uyarınca 1922’de mübadele edilerek, vatanlarından ayrılmak zorunda bırakılan Rumlar arasında, “Kayaköy” yerleşiminin 6500 nüfuslu hane halkı da vardı.

Eski Levissili Niko Amca’dan, devletin göç haberini, “Anlaşma imzalandı ve toplumlar değişilecek. Sizler Yunanistan’a, Türkler buraya gelecekler.” şeklinde iletildiğini öğreniyoruz. Hazırlanmaları için belli bir zaman verilen “Kayaköy” halkı, yanlarına en elzem ve almalarına izin verilen şeyleri alarak limana inip teknelere binmişler. Birçok ailenin yerleşim için Yunanistan’ın farklı yerlerini seçtiği göçte, çoğunluk gidenerin orada kurduğu “Nea Makry”ye yerleşirken, değişim çerçevesinde Selanik ve Girit’li Türk göçmenlerse, Levissi’ye getirilmiş. Sonrasındaysa köy, üretim türündeki yabancılaşma nedeniyle giderek terkedilmiş.

Bugün:

İnsanlar gibi çevrede, doğar, yaşar ve ölür. Kendi kendine ölen çevreler olduğu gibi, kuraklık, yangın, sel, deprem gibi, doğal felaketler sonucu kullanıcıların terkettiği yerleşmelerde vardır. Yine de fiziksel çevrenin yaşamı, her zaman insanın elindedir. Bu istenç (irade) boyutu, insan ömrü ile köy-kasaba-kent gibi yerleşimlerin ömürleri arasındaki farkı tanımlar.¹²⁷

Pek çok benzeri gibi “Kayaköy”de insansal felâketten payına düşeni alan bir yerleşme. Sahip oldukları eşyalarla birlikte, pek çok anıya da arkalarında bırakan Rumlardan bugüne kalan tek şey ise metruk ve bakımsız olmasına karşın, tek kaleminden çıkmış büyüleyici bir güzellik; bir de yanık ezgi.

“Ağızdan çıkan söz

Söz olması için harfler

Her harfin çizdiği resim

Resimlerin düşüncesi

Düşüncenin birden çok rüyası

Her sözün rüyalardan çalınmışlığı

Yurtlarına özlemleri

Özlemle dile gelmeleri

ARIYORUZ, YURDUMUZU ARIYORUZ”

Memet ERDENER “Rüyayurt”. 1997

¹²⁷ A.Cengizhan, a.g.k., 1999, s:38

4.2.2. Sosyo-Kültürel Yapı

Sultan Mecit zamanında, Edremit'ten Fethiye'ye kadar yerleştirilen rumların kurduğu en büyük yerleşim birimi olan "Kayaköy"ün geçmişi hakkında, ne yazık ki doyurucu bilgiye sahip değiliz. Bu nedenle, yazılı birkaç paragraf dışında, geri kalan bilginin tümünün bizzat yaşayanlardan temin edildiği bölgenin, sosyo-kültürel yapısını biraz daha belirginleştirebilmek için çevre yerleşimlerle bir bütün olarak ele alacağız.

Kaya Çukuru'nda günümüzde takriben 800 kadarı eski Levissi'de, 200 kadarı diğer köylerde olmak üzere 1000 kadar, 1922 öncesinden kaldığı bilinen ev bulunmaktadır. Bunun takriben 3000-4000 kişilik bir nüfusa denk olacağı ileri sürülebilir. 1993 yılında nüfus sayımıyla tespit edilen rakam ise yaklaşık 1000 kişi olup, 210 haneye karşılık gelmektedir. Nüfusa dair parametrelerden de anlaşılacağı üzere sosyal yapısı önemli değişimler geçiren bölgenin, köy yerleşimlerinde oturan bina sayısına eş, terkedilmiş ve harabe halinde bina bulunmaktadır.

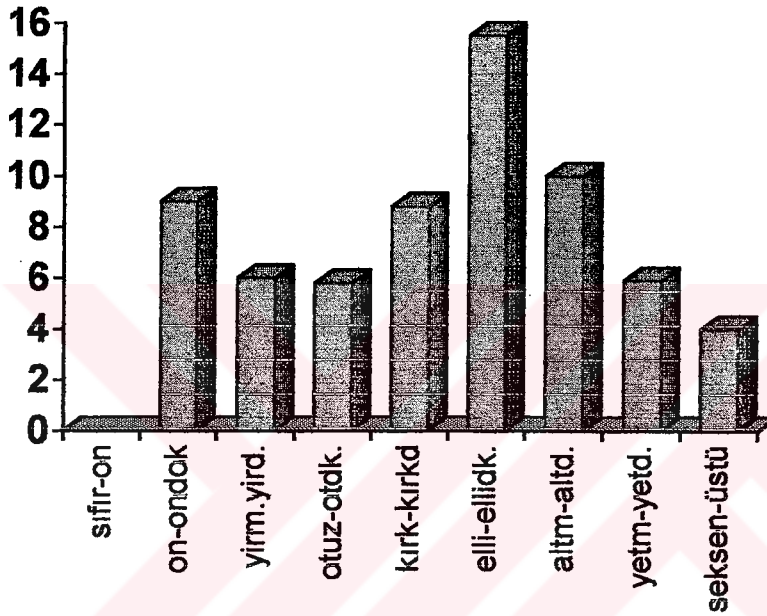
Tam bir terkedilmişlik içinde, hayalet görüntüsü veren "Kayaköy"ün, Kaya Çukuru'nun diğer yerleşimlerine nazaran durumu biraz daha farklıdır. 1700'lü yıllarda Anadolu Rumlarca Kaya Çukuru'nda kurulan "Kayaköy", terk edildiği 1922'ye değin yörenin ticaret merkezi olabilmiş büyük bir yerleşim alanıdır.

Mübadeleyle, Rumeli'den gelen göçmenlere açılan, fakat yaşamlarını sürdürmekte zorlandıkları için bu sefer de onlar tarafından 2.defa terk edilen "Kayaköy", tümüyle yıkıntıya dönüştüğü (dönüştürüldüğü) günümüzde, ayakta kalabilmiş yapılarıyla kimliğinin tüm farklılıklarını sergilemektedir. Kent tarihi ve kültürüyle beraber bölgenin ekonomik zenginliğine de dair bütünün parçalarını yakalayabildiğimiz, karakteristik özelliklere sahip yerleşim dokusu ve mimarisi, bölgede sosyo-kültürel yapı açısından açık bir toplum yaşantısına dair izler taşımaktadır.

Büyük göçten önce okulları, kiliseleri, sağlık hizmetleri ve gazetesiyle gelişmiş bir sosyal hareketlilik içinde yer alan bölge, etkileşim alanında ki çevre yerleşimlerle

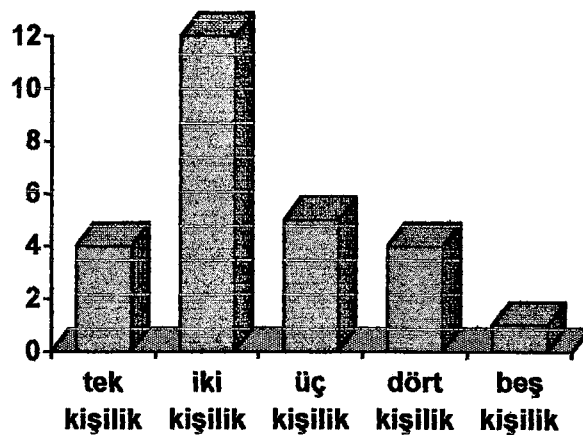
birlikte nüfusunu kaybetmiş durumdadır. Ekonomik faktörlerin ve eğitim alanındaki olanaksızlıkların teşvik ettiği göç olgusu ise yaşayan sayısını iyice aşağı çekmektedir. 1994 yılında Galata Grubu'nun çalışması sırasında yapılan anketlere göre nüfusun büyük kısmının 45 yaş üzeri olduğu görülmüştür (Bkz. Tablo 4.1).

Tablo 4.1. Bölgedeki yaş ortalaması

Olanaksızlıklardan kaynaklanan göç nedeniyle az sayıda kişilerden meydana gelen aileler iki kişilikse genellikle çok yaşlı insanlardan oluşmaktadır. Ailelerin yaş ortalamalarının yüksek olması aile ile oturan çocukların sayısını azaltmaktadır. Bu nedenle Kaya Çukuru'nda dört kişiden oluşan aileler çoğunluktadır (Bkz. Tablo 4.2).

Tablo 4.2. Aile yapısı

4.2.3. Ekonomik Yapı

Çeşitli zanaatlerle birlikte ticaretinde ayak izlerini taşıyan “Kayaköy”, 1922 öncesi bölge ekonomisinin gelişmesinde önemli bir paya sahiptir. Ne var ki rumlar tarafından yapılan ticaret, değişimle birlikte yerini tamamen tarımsal faaliyetlere bırakmıştır. Günümüze gelindiğindeyse yapılan anketler, Kaya Çukuru’nda yaygın etkinlik olarak tarımı, yakın takipçisi olarak da turizm sektörünü göstermektedir. Susuzluğun önemli bir problem oluşturduğu tarım sektöründe, önde gelen tütün, buğday ekimini, kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar yapılan meyve ve sebze üretimi izler. Az sayıda ailenin artezyen ya da kuyusunun bulunduğu bölgede, tarımı olumsuz yönde etkileyen bu durum, bir çok sebeple beraber, ekonomik açıdan halkı farklı sektörel yönelişlere zorlamaktadır.

Arazilerin tarımla geçinmeyi elvermeyecek kadar küçük olması, aile içinde baba mesleği olan tarımsal faaliyetlerle uğraşanların sayısını azaltırken, turizme geçiş için genel bir eğilimin oluşmasını sağlamıştır. Okul eğitiminden sonra Fethiye ya da daha büyük yerleşimlere hizmet sektöründe çalışmak amacıyla giden bir çok gencin, arkada bıraktığı 40 yaş üzeri aile büyüklerinin, tarım yerine turizme yönelmesi, bölgenin gelişmesinde farklı bir süreçinde başlamasına neden olmuştur.

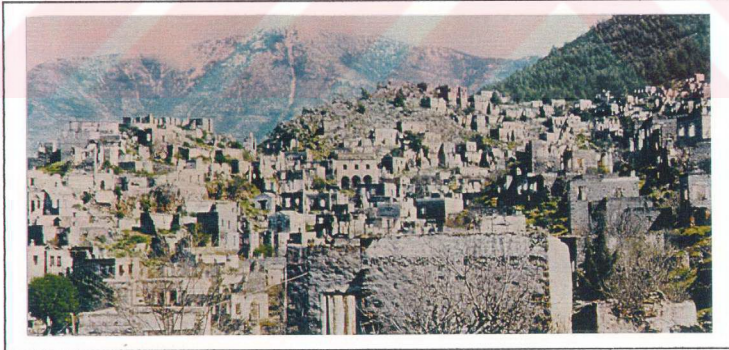
Kaya Çukuru’nda tarım ağırlıklı ekonomik yaşamı sürdüren Keçiler, Gökçeburun, Belen ve Kınalı yerleşimlerinin tersine, sahip olduğu tarihi ve kültürel mirası kullanarak, turizm sektörüne önemli bir sıçrayış yapan “Kayaköy”, bir çok insanın alternatif tatil ihtiyacını karşılamaktadır. Bu nedenle her geçen sene sayısı muntazam bir şekilde artan turistik tesisler ortaya çıkıyor. Yeni konfor arayışları için geliştirilen mimarileriyle yerleşim dokusunu görsel olarak tahrip eden bu mekanlar, çoğunlukla mülk sahiplerinin, eldeki imkanlarını sonuna kadar kullanma anlayışıyla vücut buluyor. Kamp alanları, pansiyonlar ve günü birlik turları ağırlayan lokantalarıyla, hayalet kentin hikayesini paraya çeviren bölge sakinleri, turizme dayandırmayı başladıkları ekonomilerini böylece biraz daha hareketlendirmek istiyorlar. Sonuç olarak, bölgenin doğal ve arkeolojik değerlerinin korunması amacıyla alınan sit kararı, rant talebi karşısında tam anlamıyla bir yaptırım sağlayamıyor. (Bkz. Hrt. 4.2)

4.3. “KAYAKÖY” YERLEŞİMİNİN YAPISAL BİLEŞENLERİ

4.3.1. Topolojik Yapı

Etrafı, deniz seviyesinden ortalama 250 metreye kadar yükselen dağlarla çevrili Kaya Çukuru’nda, sırtını bir tepeye yaslamış olarak şekil alan “Kayaköy” yerleşimi, 78 yılın tüm yıkıcı etkilerine karşı varlığını bugüne kadar koruyabilmiştir. Kendine özgü coğrafi konumu ve topoğrafisiyle pek çok açıdan elverişli bir yapıya sahip olan yerleşim, bölgedeki Türk yerleşimlerine nazaran, önemli farklılıklar içerir. (Bkz. Hrt. 4.3)

Bağlı olduğu “Kaya Çukuru”nda, deniz seviyesinden 150 metre yükseklikte bulunan ovanın etrafındaki kayalık, nispeten düzlük araziye yerleşen Kınalı, Keçiler, Belen ve Gökçeburun köylerinin tersine, ovaya bakan güneydeki yamacın eteklerine kurulan “Kayaköy”, araziye yerleşiminde ekonomik ve ekolojik amaçları dikkate alan bir anlayış sergiler. (Bkz. Ftğ. 4.1)

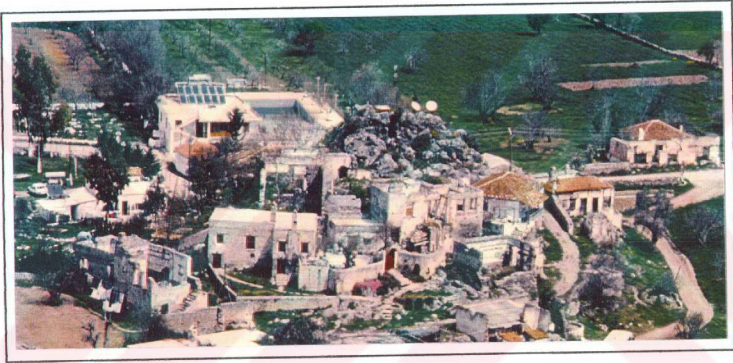

Fotoğraf 4.1. Arazi yerleşimi

Yol ve binaların genellikle sırtlarda, eteklerde veya eğimlerdeki teraslarda yapıldığı, bu nedenle verimli tarım arazisinin asla inşaat için kullanılmadığı eski dağ

yerleşmelerine güzel bir örnek oluşturan “Kayaköy”, ne yazık ki bugün için aynı duyarlılığı yakın çevresinde uyandıramamaktadır.

Mimarlar Odası'nın, çeşitli platformlarda yaptığı çalışmalarla, sit alanı ilan edilmesinden önce, bölgede turistik tesis adı altında inşa edilen konaklama ve dinlenme amaçlı bir çok yapı, her geçen gün, kaçak olarak yapılan benzerlerini kendilerine ekleyerek, ova arazisinin kıyılarını doldurmakta ve eklemledikleri civar yerleşimlerin dokusunu, geri dönüşümsüz bir şekilde bozmaktadırlar. (Bkz. Ftğ. 4.2)

Fotoğraf 4.2. Turizme yönelik plansız yapılaşma

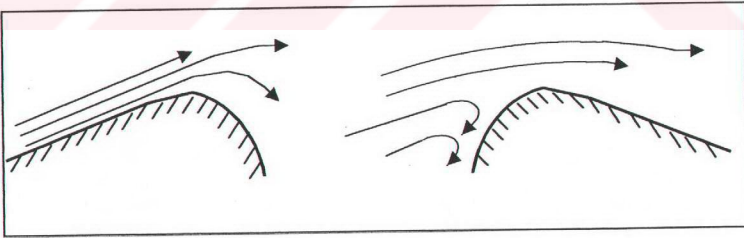
Yer ve zamana göre inanışların çok farklı olduğu kültürel zorlamalar ve bütün dağlık bölgeler için ortak olan engebeli arazi, iklim gibi fiziksel zorlamaların toplamından vücut bulan “Kayaköy” yerleşimi, yine de insanların geriye kalan harabelere, mevcut bozulmanın farkına bile varılmadığı manzarasını, arazisinin estetik karakteriyle çerçeveleyerek gözler önüne sermektedir.

Herhangi bir doğal arazinin estetik karakteri, 4 fiziksel öğenin etkisiyle oluşur: arazi şekli, su, bitki örtüsü ve kayalar. İklim ve zaman etkisiyle, sayısız çeşitlilikte bir araya gelerek görsel ve duyuşsal imajlar yaratan bu öğeler arasından bir çevre elemanı olan arazi şekli, algılama sürecindeki etkisiyle, insanın çevresini anlamlandırmasında

yardımcı olur.¹²⁸ Özellikle biçimleri ve ölçekleriyle etki oluşturan eğimli araziler; kullanım açısından taşıdıkları önem ile birlikte, insan psikolojisine yönelik başta insan davranışlarını yönlendiren duygulanımları, gündelik hayat kültürünün içinde olmuştur. Eğimli arazi şekliyle “Kayaköy” yerleşimi de taşıdığı sembolik özelliklerin yanında, izleyenlerine sınırlama, süreklilik sağlama gibi kontrastlar çağrıştırmaktadır.

Topoğrafik ve iklimsel koşulların etkisiyle, konum ve biçimlenişi büyük ölçüde tabiatın ritmini yakalamış olan yerleşim, yaslandığı yamacın eteklerini örtüş şekliyle ada mimarinin görüntüsünü anıtır. Topoğrafyanın doğal enerji kullanımında sağladığı avantajın getirisi olarak da ele alınabilecek bu yapılanma şekli, insanın doğayı biçimlendirme etkinliğinde, iklimsel verilerin belirleyici tavrına örnek teşkil eder.

Güneşin etkisine göre hava hareketleri yaratan arazi şekli, iklim özelliklerine dayalı biçimlenişi, iklimatik konfor açısından “Kayaköy”ü dikkate değer hale getirmektedir (Bkz. Şekil 4.1). Akdeniz ikliminin etkisi altında, yazları kurak ve sıcak, kışları ılık ve yağışlı olan bölgede, ısı girişini önleyen dar sokaklara, küçük meydanlara ve kompakt yerleşim özelliklerine rastlanır.

Şekil 4.1. Rüzgar etkisi

Yerleşimin yukarısında, deniz rüzgarını kesen tepe sebebiyle oluşmuş “korunmuş bölge”deki sıcak hava, aşağıdaki düzlükten yukarıya doğru çıkan bir hava akımına sebep olur ve sürekli bir esinti sağlar. Geceleri ise soğuyan şehir yüzeyleri, eğim

¹²⁸ İ. Yüreklı, a.g.k., 1993

boyunca hava yoğunluğunda değişiklikler yaratır. Yerçekimi sebebiyle yukarıda ağırlaşmış olan hava, aşağıya doğru eser ve “Kayaköy”ü serinletir. Gece boyunca kuzey-güney yönünde meydana gelen bu esintiler, hem aşağı bölgelerde serin havuzlar yaratır, hem de yerleşimin kuzey-güney doğrultusundaki eğime dik merdivenli yaya yolu boyunca rahatlatıcı etki sağlar.

Kuru ve sıcak yaz aylarında, havanın yüksek ısı, gün boyunca aşağıdaki düzlük ile tepe ve yerleşim arasındaki ısı farklılıklarından oluşan esintiler yardımıyla kısmen etkisini kaybeder. Yaz aylarında, düz arazi yerleşimleriyle kıyaslandığında, kurak bölgeler için, eğimin hava hareketi yaratmadaki etkisi çok önemli bir avantajdır. Kış aylarında da eğimin iklimsel avantajı devam eder; çünkü düz arazi yerleşimlerindeki güneş enerjisi kaybı eğimli arazi yerleşimlerindeki çok daha fazladır.

Yarattığı tüm zorluklara rağmen, ekonomik sebepler, kültürel ve kişisel tercihler, güvenlik ihtiyaçları gibi nedenlerle çağlardan beri yerleşime uygun görülen eğimli araziye çekici kılan benzeri pek çok sebepten biride bitki örtüsünün zenginliğidir. “Kayaköy”ün içinde yer aldığı Kaya Çukuru’da, iklim ve topoğrafyaya bağlı olarak zengin bir bitki örtüsüne sahiptir. İğne yapraklılardan oluşan ormanların çepeçevre sardığı bölgede, incir, nar, meşe, çınar, kayın, az sayıda okaliptüs ve yerel isimleriyle pınar, peyam ağaçlarına rastlanır.

4.3.2. Morfolojik Yapı

İnsanların toplumsal yaşamına ve eylemlerine duyarlı bir kentsel biçimlendirme sistemi istediklerini düşünürsek, morfolojik etkenler ve topluluk formunun arasında üç ara yüz alanı vardır: fiziksel, sosyo-psikolojik ve doğaüstü. Fiziksel alan, kullanıma dayalı tasarım çözümlerinin en başta gelen seviyesidir; savunma amacıyla yerleşimi yüksek bir yere taşımak gibi.

Geleneksel toplumların dehası kullanıma dayalı çözümleri anlamlı seviyelere yükseltmeleri ve bu çözümlerin kendi zamanlarının ve mekanlarının ötesinde geçerliliğini garantileyebilmek için yardımcı kültürel yorumlar ve inançlar

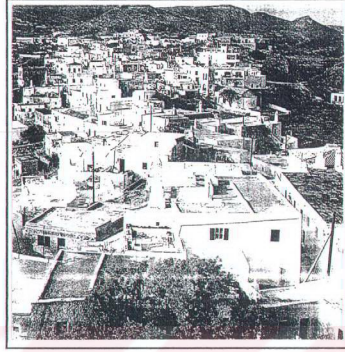
geliştirmeleridir. Bunu tasarım çözümlerine, topluluğun ikinci arayüz alanı olan sosyo-psikolojik alanıyla ilişkili değerler yakıştırarak gerçekleştirmişlerdir. Çözümler sembolik ve de öylesine kültürün bir parçası olmuşlardır ki topluluğun üyelerine göre “ikinci doğa” haline gelmişlerdir.¹²⁹

Bazı tasarım çözümleri ise kültürün en yüksek sembollerini içlerinde barındırarak sihirlere, dini inanç ve değerlerle kaplanmışlardır; örneğin, yüksek arazi dini binalar ve kutsal bölgeler için geleneksel bir yer olarak gelişmesi gibi. Yaşayanlarının, kültürel değerleri ve inançlarıyla biçimlendirdiği “Kayaköy” ise, bu üç ara yüz alanını, kendi evreni içinde entegre ederek iç uyumunu sağlamış bir yerleşimdir. Bu nedenle “Kayaköy”ün, uzun bir zaman sürecinden sonra, pragmatik çözümler ve kültürel inançlar içinde oluşmuş bütünlüklü evreni, çağımızın tek bakış açılı, sadece kullanıcıya önem veren çözümlerinden, farklı bir fiziksel çevreye sahiptir; yerleşimin morfolojik yapısında, geleneksel toplumların tasarım çözümlerine benzer biçimlendirici etki rahatça gözlemlenebilir.

Toplum tarafından kabul edilmiş, yazılı olmayan kurallar çerçevesinde pek çok bireysel katkılarla oluşmuş organik yerleşim dokusunda, yine de görünenden, daha özgür, daha zengin ve daha karmaşık bir düzeni saklar “Kayaköy”. Eski dağ yerleşimlerine özgü biçimsel yoğunluğu, yollar, patikalar, kutsal alanlar ve tarım arazileriyle sınırlandırılmış yerleşimin, arka planda kalan bu düzeninin anlam taşıyıcısı, işareti, göstergesi ise mimarisidir.

Toplumun sosyal ve kültürel değerlerini, kimi kez bütünde, kimi kez ise küçük detaylarla günümüze kadar taşıyan mimari biçimleniş, sadece içinde gerçekleştirilecek aktivitelerden ibaret değildir. Daha önceki bölümde de bahsedildiği üzere, yerleşimin mekansal hacimlerinin topoğrafyayı tekrar eden oluşumuyla, ada mimarisini çağrıştıran görüntüsü bile, kısmen toplumsal geleneğin morfolojik yapıya mirasıdır. (Bkz. Ftğ. 4.3)

¹²⁹ E.Lozano, a.g.k., 1990

Fotoğraf 4.3. “Kayaköy” yerleşimi ve “Kythera”dan benzer bir yerleşim

Bugün hala incelenebilecek, sonuçlar üretilebilecek miktarda doku ve tek yapı örneğine sahip olduğumuz bölgede; analize, düşünceyi zenginleştirerek, zevki inceltlen farklılıkları toplumun yaşam biçiminde ortaya koyan konut birimlerinden başlamak gerekir.

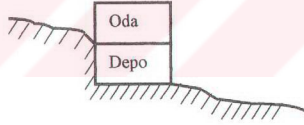
Anadolu'nun müslüm ve gayrimüslüm grupları arasında, mütevazı konutların şekillenışı, her zaman doğal yapının belirleyiciliğine bağlı kalmıştır: yerleşimin yer seçiminde olduğu gibi, bireysel binaların yönelişinde de önem taşıyan arazi yapısı ve iklimin etkisi yüzünden, yapı üretiminde malzeme ve modellerle soruna çözüm arayışlarına gidilmesi gibi.

Bulunduğu bölgedeki fiziki yapıyı kendi lehine çevirerek, kullanan geleneksel dağ yerleşmelerinde, arazi eğimi başlı başına tasarıma yön veren, en önemli doğal veridir. Bu açıdan, “Kayaköy” yerleşiminde her konut biriminin ve basamaklanmış terasların, güneş ışığından ve manzaradan kesintisiz faydalanmasını sağlayan yamaç eğiminin, ayrıca yapılara hem yatayda, hem de düşeyde genişleme imkanı vermesi, dağ yerleşimlerinin genel tasarım ilkelerini tanımlar niteliktedir.(Bkz. Ftğ. 4.4)

Fotoğraf 4.4. Arazi eğiminin kullanımı

Eğime oturan binaların yapım aşamasında, dolgu kullanmak yerine, yapıları toprağa gömen inşaa tekniğiyle, düşeyde kazanılan alanların, yerleşimin %90'ında mevcut olan depo ya da kiler mekanlarını oluşturması, arazi topoğrafyasının akıllıca değerlendirilmesine güzel bir örnektir (Bkz. Şekil 4.2).

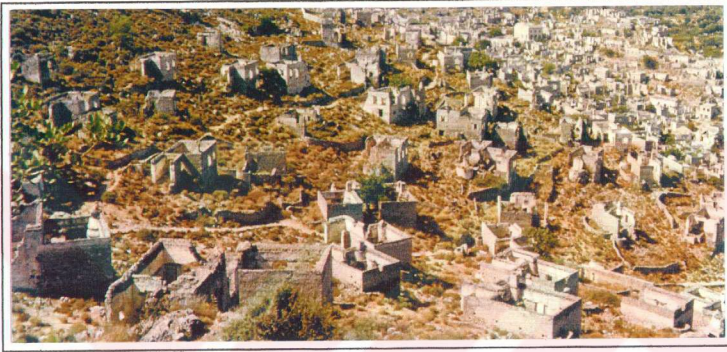

Şekil 4.2. Yapının arazi eğimine göre yerleşimi

Doğal zemin mümkün olduğu kadar korunarak yerleştirilmiş evlerin, bir çoğunda mevcut taş dokusu yapılarla birleştirilmiş ve kayalar buldukları yerde yol, merdiven parçası, temel, bahçe ve ev duvarı haline getirilmiştir.

Her açıdan doğayla bütünleşen "Kayaköy"de, evlerin prizmatik yapılarının rasyonel yönü dahi, arazi kullanımıyla çelişmektedir. Güzelliğini, dokusunun organik oluşumundan alan yerleşim, yapısındaki öğelerin rasyonelliğine zıt bir morfolojiye sahiptir. Güzelliği ortaya çıkaranda bu karşıtlığın birliğidir. (Bkz. Hrt. 4.4)

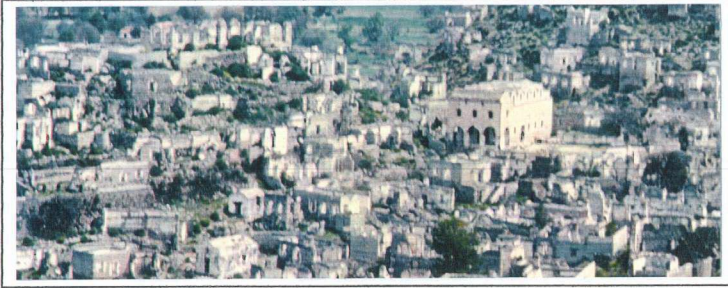
Yapıların topoğrafyaya uygun yerleştiği organik şemada, ikinci bir karşıtlık yerleşim yoğunluğunun dağılımından kaynaklanır. Merkeze yakınlığından dolayı, nüfus yoğunluğunun arttığı kesim, bitişik düzenin sıkışıklığına sahipken, tepelere doğru gidildikçe evler birbirinden ayrılmaya ve duvarlarla belirlenmiş bahçeler kazanmaya başlar. (Bkz. Ftğ. 4.5)

Fotoğraf 4.5. “Kayaköy” yerleşiminin üst kısımları

“Kayaköy”, Anadolu kültürü ile yoğrulan farklı inanca mensup bir toplumun ürünü olduğu için, fiziksel ve sosyal biçimlenişede bu farklılık belirgin bir şekilde yansımaktadır: Türk yerleşimlerinde, merkezin odak noktasını cami oluştururken, bir rum yerleşimi olan “Kayaköy”de merkez kilisenin çevresinde gelişmiştir.

Ticari ve sosyal içerikli yapılarla, dini yapıların merkez çekirdeğini oluşturduğu “Kayaköy”de iki büyük kilise vardır. Bunlardan en görkemli olanı yerleşimin merkezinde, kale üstündeki “Taksiarkhis Kilisesi”dir (Bkz. Ftğ. 4.6). Taş işçiliği, alçı kabartma fresk süslemeleri bakımından ileri bir ustalıklarla yaratılmış olan kilise, mimarisinde bizans etkisini taşır. “Kayaköy”deki ikinci büyük dini yapı ise aşağı mahalledeki “Katopanaya Kilisesi”dir. Eski Pazar yerinin çeperinde yer alan yapı, Taksiarkhis ve diğer küçük kiliselerin (çoğunlukla şapel) tersine, yamacın dibine yerleştirilmiştir. (Bkz. Ftğ. 4.7)

Fotoğraf 4.6. Taksarkhis Kilisesi

Fotoğraf 4.7. Katopanaya Kilisesi

Genelde yükseklikleri taşıdıkları anlama ve öneme göre belirlenen bu tarz yapılar, odak işlevi görmesi amacıyla göze çarpan bir yerde veya yerleşimin en yüksek noktasında bulunurlar; böylece sembolik olarak, tabiatla bağlantılarını ve arazi üzerindeki iddialarını vurgularlar. Benzer anlayışla, şapellerden iki tanesi tepede olmak üzere, yerleşimdeki yüksek mevkilere konumlandırılan dini binalar (sayısı 10'dan fazla), "Kayaköy"ün morfolojisinde de önemli bir belirleyiciliğe sahiptir.

Bir diğeri belirleyici ise donatıların ve ticaretin büyük bölümünün olduğu doğu yamacıdır. Batı tarafına gelindiğindeyse, eski pazar yeri olan büyük meydana ulaşılır. Etrafında bölge ticaretinin ikinci ayağını oluşturan dükkanların varlığından bahsedildiği bu meydan, bugün bir iki restaurant dışında harabelerin çevrelediği, neredeyse tanımsız bir alandır. (Bkz. Ftğ. 4.8)

Fotoğraf 4.8. Meydan

Birkaç tanesi dışında, 600-700 kadar evin harabe görüntüsüyle imajını oluşturan “Kayaköy”de, bahçe duvarlarının tersine bütün binalar dikdörtgen yapıya sahiptir. Kış güneşinden azami faydalanmak amacıyla tercih edilen bu biçim, masif taş duvarlarla desteklenmektedir. Gün boyunca ısıyı emip odayı sıcak tutan, geceleri ise bu ısıyı koruyup, mekanı sıcak tutan kalın taş duvarlar yazınsa arazi topoğrafyasından dolayı oluşan rüzgardan yararlanırlar. Klimatik konforu pencerelerle de desteklemeye çalışan binalarda farkedilen en önemli özellik, hiç birinin diğerine ait rüzgarı ve manzarayı kesmemeye özen gösteren yerleşimidir. Mülk sahibinin kişisel alanı gözetilerek, yamaç eğiminden yararlanılan bu konumlanışta mahremiyetin sağlanmasına da özen gösterilmiştir.

On bin yıllık Anadolu mimarisinin birikimini miras alan “Kayaköy”, yerleşim yoğunluğundaki zarafeti, onu oluşturan tüm parçaların geçmiş medeniyetlerin kültürlerine bağlı biçimlenişinden almaktadır. Bunlardan biride renk kullanımıdır.

Yunan mimarisinin etkisi altında kaldığı düşünülen renk kullanımını, değişik bir dekorasyon uygulama amacına hizmet etmekten çok, saptanmış bir şifre sisteminin yanıtı olarak ele alabiliriz. Geriye kalan harabelerden anlaşıldığı kadarıyla, anlamlı roller üstlenen renkler arasından, iç mekanlara mavi, kırmızı ve beyazdan oluşan bir

palet tahsis edilmiştir. Bu renklerin anlamlarına gelince, mavi: dürüstlük, bütünlük ve gerçekçilikle ilişkilidir; ruh aleminin kötülüklere üstünlüğünü gösterir. Kanın, ateşin kırmızısı: savaş, doğum ve fedakarlıkla özdeşleştirilmiştir. Yunanca da “partheon” olan saflık kelimesiyle eş anlamlı beyaz ise iç mekandan çok dış mekanda kullanılmıştır. Kireç ve kum karıştırılarak elde edilen dargilli harcıyla sıvalı evler, beyaz boyalı görünümüleriyle sade ve mütevazı bir mimari sergilerler.

5.3.3. Tipolojik Yapı

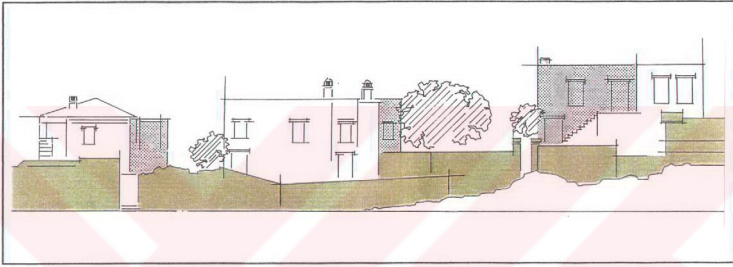
Bir toplumun kimliğini oluşturan öğeler şüphesiz ki din, ırk ve milliyet gibi temel etkenlerdir. Ancak çok uzun yıllar bir arada yaşayan çeşitli kültürlerin sahipleri, bütün etmenlerinde üzerinde ortak bir birliktelik yaratırlar. Böylesi bir durum günlük hayata ve onun uzantısı olarak sanata ve mimarlığa yansır.

Yerleşimin dokusu ve dini binaları dışında, yapı sahiplerinin dinsel farklılıklarını ortaya koyacak detayların, günümüze kadar tam anlamıyla ulaşamadığı “Kayaköy” evlerinde de, sadece form ve konstrüksüyona dair göstergelerden yararlanabildiğimiz mimari, bize bir asır öncesinin bu birlikteliğini, içinde taşıdığı renk farklılıklarıyla beraber anlatır.

Biçimlenmesinde sahipleri kadar, yapı ustalarının da önemli rol oynadığı “Kaya” konutlarının, Türk yerleşimlerindeki konutlarla tipolojik karşılaştırması, satır aralarında, gündelik hayata dair ipuçlarının yakalandığı söylemin, çözümlenmesi açısından dikkat çekicidir.

Ada mimarisinden, Ege mimarisine geçişin tipik özelliklerini taşıyan bölgenin Türk yerleşimlerinde ki sofalı örneklerle kıyasla; bireysel olarak karakteristik birimlerin geniş bir spekturumuna sahip “Kayaköy” konutlarıysa, megaron basitliğindeki yapılardan, işlevlerin değişmesi ve artması, gelir düzeyinin yükselmesiyle beraber mekansal açıdan karmaşıklaşan bir gelişim gösterirler. (Bkz. Plan 4.5)

1. Tek mekanlı yapılar,
2. Sarnıç, giriş mekanı, ana mekandan oluşan yapılar: bu gruba ana mekana, başka mekan eklenenleri de sayabiliriz,
3. Karmaşık planlı yapılar: bunlarda, sarnıç - giriş mekan - ana mekan ilişkisi kaybolmaktadır. Özellikle meydana yakın yerleşimlerde mekan gereksiniminin artması nedeniyle ikinci katlar ortaya çıkmaktadır.(Bkz. Şekil 4.3)

Şekil 4.3. Meydan çevresindeki konut tiplerine dair bir görünüş

Geleneksel bir konutu oluşturan öğeleri tek tek ele alırsak:¹³¹

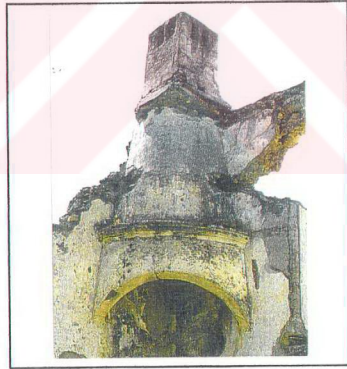
- Sarnıç Teras çatılarda biriken yağmur sularının oluklar vasıtasıyla içine döküldüğü sarnıçlar, sırlı denecek kadar düzgün bir sıvayla kaplıdır. (Bkz. Ftğ. 4.9)
- Giriş Mekanı Sarnıçların bitişiğinde yer alan bu mekanın kullanımı hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz.
- Ana Mekan İçinde şöminesi, duvarlarda niş izleri olan dikdörtgen bir mekandır. Hiç cam kullanılmamış pencereler kepenklerle örtülmektedir. Bu pencerelerin dışında, yine bugünkü referanslarımızın anlamamıza pek imkan vermediği havalandırma ve azda olsa ışık alma amacıyla kullanılan delikler bulunmaktadır.
- İkinci Mekan Genelde ailenin erkek çocuklarından biri evlendiği zaman ilave

¹³¹ Y.Kuyumcu, a.g.k.,1994, s:36

- İkinci Mekan Genelde ailenin erkek çocuklarından biri evlendiği zaman ilave edilen ve girişi ayrı olan bu mekanlar, ocağıyla ana mekanın bir kopyası gibidir. (Bkz. Ftğ. 4.10)
- Tuvalet Bazıları hala sağlam olan, taş tonozlu bu birim, dışarda evlerin köşelerinde, mahremiyeti sağlayacak şekilde konumlandırılmıştır.
- Ahır, Depo Arazi eğiminin kullanımından dolayı ana mekanın altında kazanılmış bölüm. Penceresiz olup, sadece kapısı vardır. Çoğunlukla yem deposu olarak kullanıldığı sanılmaktadır.
- Bahçe, fırın Evler, farklı alt alanlara bölünmüş bir bahçe içinde yer alırlar. Ağıl gibi kullanılan yerler, bahçe işlevlerine ayrılmış alanlar, fırınlar bulunmaktadır.

Fotoğraf 4.9. Sarnıç

Fotoğraf 4.10. Ocak

Kullanıma dayalı çözümlerin, davranış modellerini, davranış modellerinin, inanç modellerini, inanç modellerinde kullanıma dayalı tepkileri ve davranışları etkilemesi, katı kompozisyon kuralları ile kısıtlanmayan, kesin bir iç-dış ayrımının

görülmeyişi, mekansal çeşitliliğe ve tasarım özgürlüğüne sahip, anonimliğin ön plana çıktığı geleneksel mimariyi ortaya çıkarmıştır.¹³²

Rapoport yöre mimarlığının özelliklerini şöyle sıralar: kuramsal ve estetik iddiaları bulunmayan; çevresi ve bölge iklimine uyum gösteren; başka kişilere ve onların konutlarına ve dolayısıyla tüm çevreye – doğal ya da insan yapısı – saygı gösteren; ve belli bir düzen içinde değişikliklere yer veren. Bu özelliklere eklenmesi zorunlu bir nitelik, ara çevrenin kullanım ve değişim değerleri arasındaki ayrımıdır: yöre mimarlığında kullanım değeri, değişim değerinden çok daha ağır basan bir etmendir. Kullanım değerinin içinde, yalnızca binaya yapılan ilk yatırım önemli değildir; onun içinde bulunduğu çevreyi ne şekilde kullandığı, ya da bir başka deyişle, çevre kaynaklarını ne şekilde tükettiği de önemli bir etmendir.

Kısaca yöresel deneyimlerde, insan ve doğa arasındaki uyumlu alışveriş, mimarlık-çevre ilişkisindeki denge ve sağlamlığı yansıtmaktadır. Mekansal oluşum etkinliği ile insan kimi çevre etmenlerini kendi amacı doğrultusunda denetim altına almak çabasıdır; ancak, uyumlu alış-veriş sonucu gelişen çevresel uygulama ile ürettiği ara çevre; çevrenin kendisine dönüşmektedir. Yaratılan bu yeni çevrenin geçerlik ve doğruluğu, zaman içinde sınanarak, niteliğinden pek bir şey yitirmeksizin değerini korumayı sürdürmektedir.¹³³

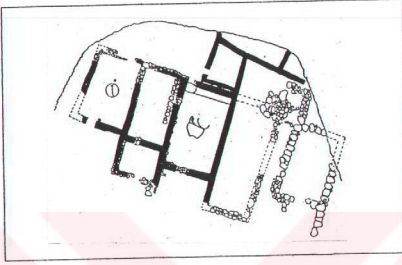
Bu durum, geleneksel mimarisi ve onu oluşturan tüm öğeleri, kullanıcı gereksinimlerini karşılama amacıyla biçimlendirilen, “Kayaköy” örneği için de geçerli bir tespittir. Üçüncü boyuttaki değişiklikleri bölgesel farklılıklardan kaynaklanan, iklim faktörleri, bulunabilen malzemeler, günün teknolojisi, geçmiş uygarlıkların etkileri, gezici ustaların inşa geleneklerini sürdürmeleri ile oluşmuş yerleşim, Anadolu'nun geçmişinden zaman içinde süzülerek gelen evrimleşmiş, benzersiz değerlere sahiptir.¹³⁴

¹³² A.Çevik, a.g.k., 1999, s:98

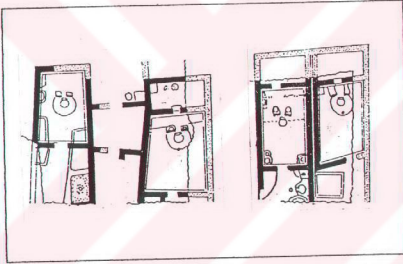
¹³³ M.Turan, a.g.k., 1980, s:40-41

¹³⁴ Z.Özcan, a.g.k., 1995

Anadolu'nun eski çağlardaki mimarisi üzerine yazılan kitaplara bakıldığında, bugün "Kayaköy"de karşımıza çıkan tabloyu hazırlayan mekan tipolojisinin evrimine dair izlere rastlayabiliriz. (Bkz. Şekil 4.4)

Beycesultan'da M.Ö. 5000'den itibaren.

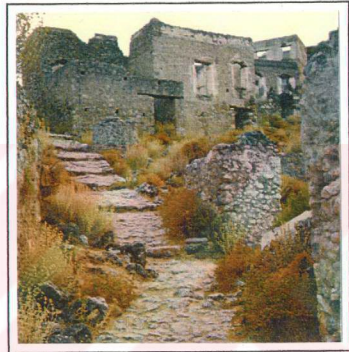
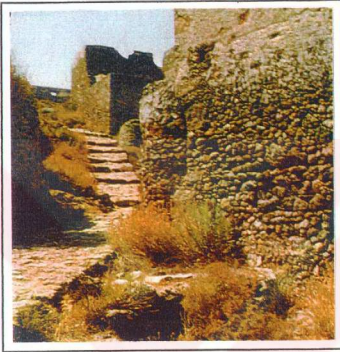
Mersin - Tarsus Gözkule'de M.Ö. 5000'den itibaren.

Şekil 4.4. Rudolf Naumann'ın "Eski Anadolu Uygarlığı" başlıklı kitabından alıntılar

İç mekan ile kentsel mekan arasında paralellik kuran Rob Krier, bir iç mekanın duvarlarına karşılık, kentsel mekanı sınırlayan binaların dış yüzeylerinin aynı işlevi üstlendiğini ortaya koyduğu çalışmalarında, kentsel mekanı oluşturan iki temel eleman olarak gördüğü "meydan", "oda"ya, "yol"u(cadde veya sokak) ise koridor'a, eşlemektedir.

"Kayaköy"de yol ağının hiyerarjik bir düzeni vardır. Daha geniş olan ana yollar, hemen her zaman eğime paraleldir; dar patika ve basamaklar bunlara dik olarak aşağıdan yukarıya bağlantıyı sağlar.

Meryem Ana Kilisesi'nden yukarıya doğru, 64.50metre kot farkını çıkan yol, hafif eğimli rampalar ve ara basamaklardan meydana gelmiştir. Yolun muhtemelen tepeden itibaren devam ederek, Soğuksu koyuna kadar indiğini düşündüren izler bulunmaktadır. Ancak yağmur sularının aşındırması sonucu, bugün bu izlerin önemli kısmı kaybolmuştur. (Bkz. Ftğ. 4.11)

Fotoğraf 4.11. Merdivenli yol

4.4. BİÇİMSEL SINIFLANDIRMA – SEMİYOLOJİK KODLAMA

Yerleşimin mekansal kurgusu üzerine yapılan biçimsel analiz çalışmasının ikinci adımı, tasarım parametrelerine göre şekillenen yerleşim morfemlerinin bazılarının envanter haline getirilmesini içermektedir. Toplumsal yaşamın kimlik göstergeleri olarak kullanabileceğimiz bu sınıflandırmada, bütünü oluşturan bireysel katılımlar olarak konut tipleri ayrı bir öneme sahiptir. Bireyin ya da öbeğin aşamalanma ile siyasal, ekonomik, kurumsal örgenlikteki yerini belirleyen bu yapılar, her açıdan kıyaslamaya tâbi tutulabilecek, güçlü bir değerlendirme ögesidir.

Kayaköy yerleşiminde de statüye bağlı, bir nevi belirge dizgeleri oluşturan konut tipleri, civardaki Türk yerleşimlerinde kendisiyle aynı yapım tarihine sahip benzerleriyle beraber ele alınarak incelenmiştir. (Bkz. Tablo 4.3)

Üçüncü. boyutta tek tek tiplerin tespitini, terkedildikten sonra harabeye dönüşen görüntüsü imkansız kılsa da “Kayaköy Binaları”, eğimli arazinin üzerinde oluşturduğu ikinci topoğrafyayla sürpriz mekansal deneyimler sunmaktadır. Deneyimlerin belirleyiciliği, özel mekan olarak nitelendirilen ve kentsel mekanın oluşmasında, bütünlüğünün korunmasında ana eleman olan konutun, kendi değerlendirmesine dönük yükseklik, arayüz, bahçe gibi fiziksel kriterlerine bağlıdır.

Bütünü oluşturan bu küçük parçaların, çevrenin zaman boyutu içinde, algılanmasında taşıdığı önem kadar, karmaşık kompozisyonlar, bir heykel, bir anıt, ya da kentin topoğrafyası gibi çevrenin genel oluşumuna dair ilkeli kurallı bir düzen de -örneğin ritm ya da kontrastlık gibi- algıda ayırtedilebilir göstergeler olarak önem taşır. Böylece, kentsel mekanın ardışık algılanmasında seçiciliği sağlayan öğelerin belirlenmesiyle beraber, semantik gönderimleri sınıflandırılarak, mekanlar arasındaki ilişkilerin anlaşılmasına yardımcı olacak sonuçlara ulaşılabılır.

Karmaşık mekansal oluşumlara sahip Kayaköy yerleşiminde de, benzer bir yaklaşımdan hareketle semantik gönderimler, ölçekli plan şeması üzerinde işlenerek bölgelemeye çalışılmış ve grafik notasyonlarla ifade edilmiştir. (Bkz. Plan 4.6)

Yerleşimdeki mekansal tavırlar:¹³⁵

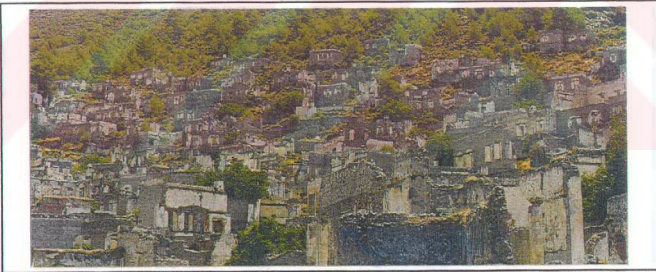
1. Yönelme: Çoğunlukla arazi yapısından kaynaklanan mekan oluşumunda, kullanıcıyı farklı perspektiflerle karşı karşıya bırakan yol güzergahları.
2. Özellikli nokta: Tematik yaklaşımlar içeren manzara noktaları
3. Daralma: Mekanı tanımlayan bina yüzeylerinin yol boyunca içeri girip-geri çekilmeleri sonucu oluşan daralmalar mekansal niteliklere önemli katkılarda bulunmaktadır.
4. Durdurma, yavaşlatma: Mekanda akan bir yolun görünüm olanakları doğrultusunda rastlayan, biçimsel özellikleriyle çevreden ayrılan bir bina ile geçici ilgi odağı haline getirilebilir (kiliseler, merkez).
5. Vurgulama: Mevcut durumu algılatan, yönlendirici yol, nirengiler (şapeller).

¹³⁵ A.Karaman, a.g.k., 1995

4.5. YERLEŞİMİN MEKANSAL BİRLEŞİM ve DEĞİŞİM KURALLARININ BELİRLENMESİ

Tüm biçimlendirme etkinliklerinin, insanın doğaya karşı tutumuna göre şekillendiğinden daha önce de bahsetmiştik. Bu şekilleniş tek bir insanın iradesinden ya da tam tersi faili meçhul anlayıştan; genel bir vizyona bağlı veya “Kayaköy” gibi mekan-zaman bağlamında gerçekleşebilir. Değişmeyen tek şey yerleşimlerde ki karmaşık fiziksel bütünlüğü oluşturan parçaların, belli bir ilişkiler düzenine bağlı olduğudur. Mekana özgü yapısal kuruluşu belirleyen bu ilişki düzeninin nitelikleridir.

“Kayaköy” yerleşiminin yapısal kurgusunda ilk göze çarpan, aralarındaki mesafe azlığından dolayı binaların(bütünü tamamlayan öğelerin) oluşturduğu yığındır. Yakınlık ilişkisine bağlayabileceğimiz bu görüntüsüyle yerleşim, civardaki köylere nazaran önemli farklılıklar içerir. (Bkz. Ftğ. 4.12)

Fotoğraf 4.12. Kayaköy ve Kınalı yerleşimi

Biçimlendirici birimler arasındaki, topolojiden kaynaklanan yakınlık ilişkisiyle beraber gözlemlenen, bir diğer ilişki türünde, öğelerin kendi özelliklerini bütün içinde kaybederek, bir ara kesit üzerinde oluşturdukları “birleşme ilişkisi”dir. bu ilişki

Rasyonel ve organikliğin birbirini tamamlayarak, karşıtlıklar arasındaki dengenin güzel bir örneğini sergilediği “Kayaköy”ün peyzajında bu ilişkinin büyük ölçüde etkisi vardır. Yaşama yüzeyinin ritmik yapılandırılmasına bağlı olarak gelişen karmaşık bir çevrede, hacimsel oyunlarının giderek daha dikkat çekici hale geldiği binalar, bireysel rasyonelliklerinden kurtularak yerleşim dokusunun içinde erir ve “Kayaköy”ün şiirsel peyzajını oluşturur.(Bkz. Ftğ. 4.13)

Fotoğraf 4.13. Kayaköy peyzajından bir bölüm

Zengin bir biçimlenişin ürünü olan “Kayaköy”, ritim dışında dokusal karakteristiğini tamamlığa götüren başka yapılaşma ilkelerine de sahiptir. Binaların neredeyse aynı yapı ustasının elinden çıktığını düşündüren yapım ve gelişim şemalarındaki benzerliğe bağlı uygunluk etkisi; dini yapıların birer yönlendirici nirengi noktası olarak, genel mekansal kurgu üzerinde oluşturduğu egemenlik etkisi; yerleşimin

organik konfigürasyonunu yaratan geometrik parçaların, bütünlü oluşturduğu zıtlık ilişkisi; ve hepsinin toplamı birlik ve denge etkisi.

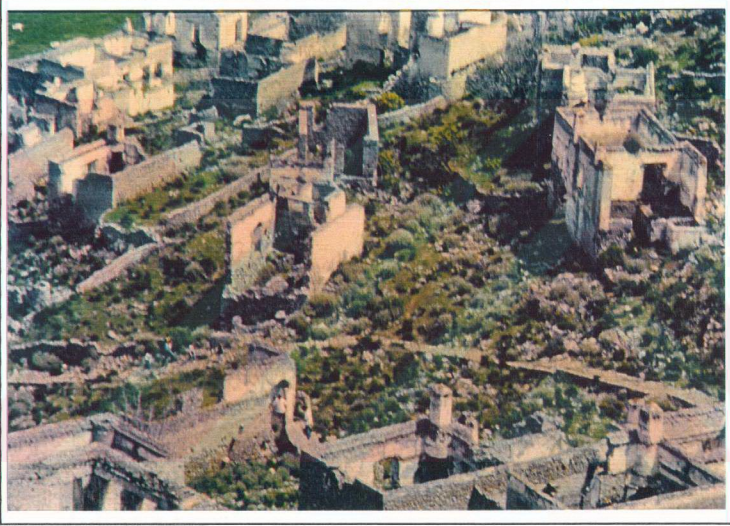
Bahsi geçen tüm bu ilişki ve ilkeler çerçevesin de, “Kayaköy”ün mekansal kimliğini belirleyen hareketli ve yoğun dokusunu incelersek, değişen yüzeyleri algılanabilir kılan bu şekillenişin, mekana ait bir üst-dil oluşturduğunu görebiliriz. Ve böylece aralarında belli bir düzenliliği ön plana çıkararak, göstergelerin konuştuğu dilin zincirleme yasalarını tanımlamaya çalışan mekansal öğelerinde yardımıyla, anlamı belirleyen ontolojik ilişkilere ulaşabiliriz.

İlişki ve ilkeler doğrultusunda meydana gelen biçimlenişte anlamı aramak, çoğu zaman benzeşik şeylerin peşine düşmeyi gerektirir. Bize ulaşan imajların bolluğu ve sıklığı içinde, bunları ayıklayarak yorumlar getirebilmekse oldukça zor bir iştir.

Karmaşıklık düzeyi, parça ve ilişkilerin sayısına bağlı olarak gelişen mekansal örgütlenmesiyle, genel biçimin üzerinde belli kurallar çerçevesinde oluşturduğu bir denetim düzenine sahip “Kayaköy”de, hareket noktamız bütündeki dizimsel bağıntı olacaktır. Binaların plan şemalarında kişisel ve kamusal alanların birbirlerine bağlantı özelliklerinin ifadesi olarak kullanılan bu yaklaşım, bütünü de anlamlandırmamızı sağlar.

Tasarım açısından kişisel alan sınırı, çizgisel ya da bir takım elemanlar yolu ile sınırlarının konulup, sahiplenilmesi anlamına gelmektedir. Bunun sosyal işlevi yalnızca fiziksel çevrede egemenlik sınırları belirlemek değil, aynı zamanda kişinin kendisi hakkındaki imajı sembolik olarak dışa vurma, çevre ile özdeşleşmesi olarak da tanımlanabilir. Mahremiyetin oluşması için temel bir mekanizma olan “kişisel alan” a Robert Summer şöyle bir yaklaşım getirmektedir: “kişisel alan tecavüzünün giremeyeceği, bir kişinin bedenini görünmez engellerle çevreleyen alanı ifade eder, tüm bu yönlerden aynı önde genişlemeyen, salyangoz kabuğuna benzetilmiştir; bir aura , bir nefes alma odasıdır.”

Yerleşimin en küçük öğeleri olan, konutların bitişiğinde, bahçe içinde yer alan tuvaletler Summer'ın aura benzetmesine güzel bir örnek teşkil ederken, geneli anlatan bir gösterge niteliğinde taşımaktadır. Bireyin ya da bir grubun, diğerleriyle arasında görsel, işitsel veya başka duyuşsal algılarla oluşacak karşılıklı etkiyi kontrol etme yeteneğiyle, mahremiyet kavramının yakın ilişkisi düşünülünce, benzer anlayıştan kaynaklanan tasarım yaklaşımlarına “Kayaköy”de de rastlayabiliriz.

Fotoğraf 4.14. Meydandan tepeye çıkarken gözlemlenen yerleşim

Ovadan, tepeye doğru çıktıkça, konfor, yakın ilişki(komşuluk), ve statüye bağlı olarak bina çevresi adaptasyonu değişmektedir(Bkz.Fiğ.4.14). Yerleşimin yukarılarında seyrekleşen yapılar, kendileri gibi geometrik kesişimlere sahip olmayan bahçe sınırlarının içine düşerken, yerleşimin alt kesimlerindeyse bitişik nizama benzer bir şekillenişle yapıların arasındaki mesafenin azaldığı gözlenmektedir. Bahçeye ayrılmış alan daha küçük olup, yapı girişine ön kabul hazırlar özelliindedir. (Bkz. Plan 4.7)

Yerleşim strüktürlerinde yapılar cephelerle son bulurken kentsel mekanlarda, cephelerle sınır bulmaktadır. Bu iki karşı karşıya geliş bir arayüz doğurmaktadır. Bu arayüz olgusu, kamusal mekandan, özel mekana doğrudan geçişlerde sert arayüz, diğer bir mekanın katılmasıyla yani bahçe ya da ön bir mekanın olması ile kademeli geçişlerde yumuşak arayüz olgusunu ortaya koymaktadır.¹³⁷

“Kayaköy”de, yerleşiminin alt taraflarında özelden kamusala geçiş, daha dar yarı özel alanlarla gerçekleştirildiğinden, yukarılara nazaran kısmen sert arayüzler oluşmuştur. Yan bahçelerle serlik bir derece kırılarak yumuşatılsada, girişlerin sokak örüntüsüyle iç içe olması farklı bir sosyal strüktürü ortaya çıkarmıştır. Karşılaşmaların fazlalığına ve komşuluk ilişkilerinin kuvvetlenmesine imkan veren bu durumun, oturma, sohbet, çalışmaya yönelik mekansal bir süreklilik sağladığı düşünülmektedir.

Ayrıca sokak mekanını sınırlayan ve sert arayüz olgusunu oluşturan cephelerin karakterini ortaya koyan pencereler, giriş kapıları ve basamaklarında dış mekan olan sokak mekanındaki aktiviteleri destekleyen ve katılımı artıran en etkin öğelerdir.¹³⁸

Yerleşimde meydana paralel, iki sıra evin arasından geçen sokak dışında “Levissi”den günümüze ulaşan başka sokak örüntüsü izine rastlanmamıştır. Eskilerden öğrenildiği kadarıyla “Kayaköy”de belirgin bir ulaşım ağı yokmuş; sadece eğime paralel geçişleri keserek, ovaya kadar inen merdivenli yollar.

Doku üzerinde, mekanlar arası görsel bağlantı sağlayan bu yollar, kat adedi 2 katla sınırlı kalmış binalarla beraber, yaşayan bireylerin çevreleriyle daha iyi ilişkiler kurmasını sağlayan ve mekanı yaşama dönüştüren bir anlayışın bugüne kalmış kanıtlarıdır (Bkz. Ftğ. 4.15). Topoğrafyaya uyum sonucu mekandaki dalgalanmalar ile hareketlenen cepheler yaya aktivitesi sürekliliğiyle birlikte ebat ve lokal olarak farklılık gösteren bir alansallık sergilemektedir.

¹³⁷ G.Konuk, a.g.k., 1989

¹³⁸ A.Balkan, a.g.k., 1997

Fotoğraf 4.15. Batı bölgesindeki merdivenli yol

Alansallığı sadece varılan mahremiyet değil, sosyal ilişkilerin devamlılık vasıtası olarak tarif eden Altman, insanların çevrelerine dönüklüğünü alan ve davranış kişileştirmesine bağlamaktadır. Bu içerik her yerleşim için aynı olsada, çeşitli biçimler içinde gelişebilir. Biçimlerin birbirinden farklı oluşuysa, içeriği sağlamlaştırır; daha zengin ve çeşitli kılar, en değişik koşullar içinde gelişmesini sağlar.

Ölçek olarak değilse de, Kayaköy ile diğer yerleşimleri kıyasladığımızda kişileştirilmiş alanlar açısından mekansal sentagmada oluşmuş farklılıklar, bu yaklaşıma verilebilecek en güzel örneklerdir: mahremiyet olgusu gözetilerek oluşan yapılaşmanın tümünde, birimler arasında sosyal ve kitle uzaklığının belirlediği mesafeler, Kayaköy yerleşimine göre bir takım farklılıklar içerir.

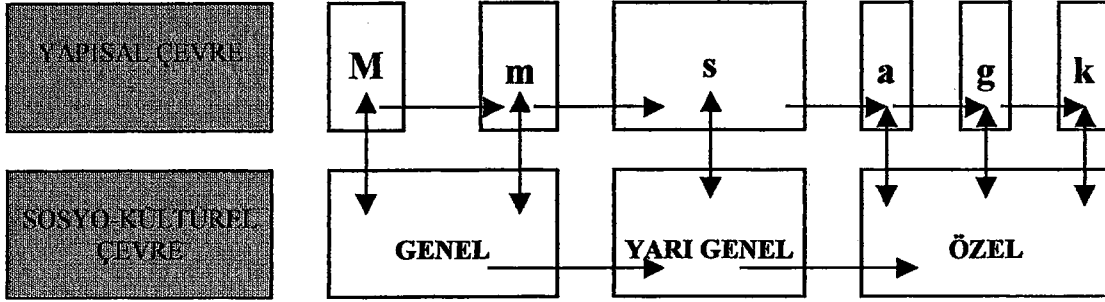
Bugün yabancıların ve yazlıkçıların evlerini yaptığı Keçiler Köyü kısmen koruduğu eski dokusuyla bu farklılıkları yansıtan bir yerleşimdir. (Bkz. Plan 4.8)

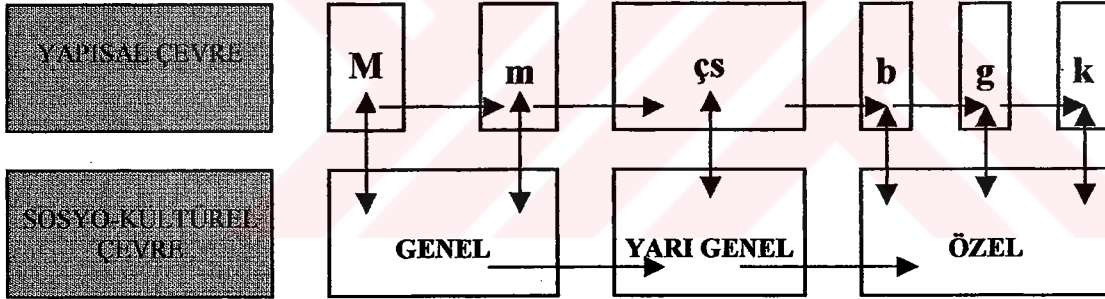
Morfolojik yapılanma açısından, Keçiler Köyü ve diğerleriyle arasında önemli farklar bulunan "Kayaköy"ün üst kısımlarındaki yerleşimden bir bölüm.

Her iki yerleşimde de sokak örüntüsünden başlayarak, özele doğru giden iyi organize olmuş görünümü, yapısal ve sosyo-kültürel çevre bağlamında kodlayarak formüle edersek, şöyle bir sonuçla karşılaşabiliriz:

Kayaköy için:

Keçiler Köyü için:

Kullanılan kısaltmalar:

- M** : Meydan
- m** : Meydancık
- s** : Sokak
- çs** : Çıkılmaz sokak
- b** : Bahçe
- a** : Avlu (yarı açık)
- g** : Giriş
- k** : Konut

Sonuç olarak:

“Kayaköy”ün, incelemeye tek tek birimlerinden başladığımız sentagmatik yapısıyla ilgili, morfolojik analize dayalı daha pek çok imaj haritası ve göstergelere bağlı gösterilen açılımı yapılabilir. Bu çalışmanın örneklem bölgesi üzerindeki sonuç hedefiyse, kesin yargılardan ziyade, bütünü anlamlandırmaya yönelik genel bir bakış oluşturmaktır.

Göstergeleri konuşurmayı ve anlamlarını bulmayı sağlayan bilgiler ve uygulamalar bütününden hareketle, göstergelerin yerlerini ayırt etmek, kendilerini gösterge yapan şeyin ne olduğunu belirleyebilmek, bağlarını ve birbirleriyle zincirleme yasalarını tanımak için, terimcesini ve ilkelerini birebir olarak kullanmak yerine biçimbilimsel analiz üzerinden referansladığımız semiyolojik çözümlemeden yardım aldık.

BÖLÜM 5 : SONUÇ

Barthes'a göre, gözlerini doğduğu günden itibaren göstergelerle dolu bir dünyaya açan "insan", bütün yaşamı her türlü okumanın üzerine kurulu bir varlıktır. Öncelikle ve de özellikle görüntüleri, el-kol-baş hareketlerini, davranışları okuyan kentlerin modern insanı, yazılı bir metin gibi tüm anlamlandırmalarında birinci bildirin arkasında saklı kalan ikinci bildiriye ulaşmaya çalışır.

Birbirinden çok farklı ve çelişki içerisindeki kavramların bir arada ortaya çıkarak görsel çatışmalara neden olduğu kentlerde ise, bu labirentin oluşturduğu söylem, tüm okumaların üzerinde ikinci anlamlar içerir.

Verdiği görüntüleri, kendi bağlamını saran çeşitli kuşku ve gerçekleriyle birlikte içerden ve dışardan saydam kılmaya çalışan kent, özgül mizacını anlatım biçimine yansıtır. Bu yüzden her an gözün görebileceğinden, kulağın duyabileceğinden fazlası vardır kentte; keşfedilmeyi bekleyen bir dekor, bir manzara vardır. Hiçbir şey kendi başına algılanamaz, çevresiyle, kendisini doğuran olaylar zinciriyle, geçmiş yaşantıların anısıyla ve daha bir çok şeyle ilintili olarak algılanır.

Tıpkı bir bina gibi, bir kentte boşlukta yer tutan bir yapıdır, tek farkı ölçülerinin çok daha büyük olması ve yalnızca uzun zaman içinde tam olarak algılanabilmesidir. Bu nedenle kent tasarımı, zamana bağlı bir sanattır, ama müzik gibi öteki zamansal sanatların baş vurduğu denetimli ve ölçülü ardılıktan pek az yararlanabilir. Değişik durumlarda ve değişik insanlar için bu ardılık tersine döndürülür, bölünür, vazgeçilir, kesilir. Yine de kent, her ışık altında ve her havada görünür.¹⁴¹

Unutulmamalıdır ki kent yalnızca birbiriyle büyük farklılıklar gösteren çeşitli sınıflardan gelen, çok farklı kişilikteki milyonlarca insanın algıladığı (ve belki de zevk aldığı) değişik tanımlamalara, örneklemelere, kültürüne ait fenomenlere sahip bir oluşumdur.

¹⁴¹ K.Lynch, a.g.k., 1996, s:153-154

Bu oluşumu anlayabilmek için -güzel bir kentin kesinlikle en önemli niteliği değilse de-, yaşanılan çevreye kentin getirdiği boyut, zaman ve karmaşıklığa bağlı olarak, algılama sürecinde özel bir önem taşıyan açıklık ve okunaklılık üzerinde durmak gerekir.

Eğer bir kentin fiziksel örgüsü açık ve okunaklı ise, bu durumda insanlar, karmaşık eylemlerini etkin bir biçimde icra etmeye muktedir olurlar. Ötesine geçildiğinde, sosyal münasebetin olanaksız hale geldiği bir eşik vardır. Bizim yalın algısal süreçlerimiz, önemli biçimlere ilişkin anlamlı bir hiyerarji ortaya çıkana kadar, karmaşık görsel alanın içinde seçme ve düzeltme yaparlar. Buna bağlı olarak gibi, genişletilmiş ve bir çevrede, grup iletişiminin muğlak olan şablonu içinde, karmaşık olanı farklı gruplara ve birimlere bölme ve sonra bunları işlevsel ve mantıksal bir şablon içinde ilişkilendirme yönünde bir ihtiyaç vardır. Kent alanı ne kadar büyürse, bileşen bölümlerinin (binalar, sokaklar, semtler) karakter açısından ve açıkça tanımlanmış sınırlar farklılaştırılması ihtiyacı da o kadar büyür. Bütün bunlar, yalnızca bireysel karakteristikleriyle değil aynı zamanda bütün arka zemin şablonuyla duyumsanmalıdırlar. Bir birimin ya da grubun bireyselliği, ayrıca kentin sosyal, ekonomik ve kültürel bütünlüğüne işlevsel bağlantısında da dikkate alınmalıdır.¹⁴²

Kısaca anlatılmaya çalışılan, algıya dayalı sürecin, gözlemciyle çevresi arasındaki iki yönlü bir işlemin sonucu olduğudur: birtakım farklılıklar ve bağıntılar sunan çevre, kendi amaçlarının ışığında gördüklerini seçen, düzenleyen ve bunlara anlam veren gözlemci. Bu biçimde oluşturulan imge, görülen şeyi sınırlar ve vurgularken, kendisi de sürgit etkileşimli bir işlem çerçevesinde süzgeçten geçirilen algısal bilgiye karşı sınanır.

Çevrenin ve kentsel mekanların niteliksel yönden algılanmasını sağlayan imgeleme olayı, beyin gücünün çeşitli olaylardan etkilenmesi ile olmaktadır. Beş duyu arasında görme duyusu, yargıların belleğe yerleşmesinde diğerlerine oranla en duyarlı

¹⁴² G.Kepes, a.g.k., 1996, s:181

olanıdır. İmge oluşumunda etken olan görme duyusunun yanında, diğer duyu organları da bir arada bütün olarak sonuca ulaşırlar.¹⁴³ Böylece, belli bir gerçeğin imgesini değişik gözlemciler değişik biçimde algılayabilirler.

Yaşları, eğitimleri, meslekleri, karakterleri ya da aileleri gereği bireysel farklılıklara sahip olan gözlemciler, mekansal algılamaları belli bir zaman süreci ve hiyerarji içinde, neredeyse tamamen benzer belleksel adımlamalarla, hareket halindeyken gerçekleştirirler. Renk, doku, boyut, doluluk, boşluk oranlarından yararlanarak oluşturulan tüm zihinsel tablolarda, mekan kimliğinin belirginliği, gözlemcinin algılamasında ki doğru okumaya bağlıdır. Doğru okumanın şartıysa, mekanı duyumsamaktır. İçine aldığı insanı harekete geçirerek, yürütebileceği bir uzam sunan mekan, bunun için boşluğu organize eder. Kişisel tecrübelerle ilişki kurulabilecek bu ortamlar, N.Schulz'a göre insanın yönelme ve kimlik ihtiyacını karşılaması açısından büyük önem taşımaktadır.

Bir seri algının, insanın zihninde belirli izler bırakmasıyla gelişen kent imajı, herhangi bir sanat eserinden farklı olarak anlık bir zaman kesitinde, bir noktadan bütünüyle algılanamaz; tersine büyük ölçekli mekanlarıyla, parça parça, uzun bir süreçte algılanır.¹⁴⁴

Bu nedenle, içinde barındırdığı şaşırtmacalar, dolambaçlar ya da sürprizlerden dolayı yön bulma duygusunu yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceğimiz düşünülürse doğru okumaların büyük önem taşıdığını söyleyebiliriz.

Toplumsal, ahlaksal, ideolojik açıdan gerekli olan diğer okumalar gibi mekansal okumalarda, yaşamımızda vazgeçilmez bir yere sahiptir; ve zorunlu olarak sistematik bir düşünce tarafından üstlenilmeye çalışmaları gerekir. En azından şimdilik göstergebilim diye adlandırdığımız da bu düşüncedir: Toplumsal bildirilerin mi? Kültürel bildirilerin mi? İkincil bilgilerin mi bilimidir bu?

¹⁴³ E.Yaşlıca, E.Tanrıvermiş ve A.Akay, a.g.k., 2000

¹⁴⁴ E.Yaşlıca, E.Tanrıvermiş ve A.Akay, a.g.k., 2000

Tanımlardaki çeşitliliği ve kararsızlığı bir tarafa bırakırsak önemli olan, göstergeler tarafından kuşatılmış haldeyken, görünüşte düzensiz durumdaki çok büyük olaylar kütesini bir sınıflandırma ilkesi altında toplayabilmektir; bu ilkeyi sağlayacak olan da anlamlamadır.¹⁴⁵

Yapılanmış bir çok şey gibi, kentler de göstergelerle doludur; ama bu göstergelerin hepsi alfabenin harfleriyle, ulaşım kodundaki işaret levhalarıyla ya da askeri uniformalarla aynı yalınlık içinde olamaz: sonsuz kez daha grift daha karmaşık olanları vardır; çoğu zamansa biz onları sezgiye dayalı doğal bilgiler olarak kabul ederiz. Orhan Pamuk'un kitabında bahsettiği gibi:

*"...Sezgilerinin kendisini yanıltabileceğine inanmaya başlarsa şehirde kaybolabileceğinden kuşkusu yoktu hiç: Hikayelerdi kendisini ayakta tutan, bir körün el yordamıyla bulup tanıdığı nesnelere gibi sezgileriyle bulup çıkardığı hikayeler. Üç gündür şehirde yüzeyle burnunu sürte sürte dolaşırken işaretlerden bir hikaye kurabildiği için ayakta kalabilmişti. Çevresindeki insanların da hikayeler yüzünden ayakta durabildiğinden hiç kuşkusu yoktu..."*¹⁴⁶

Göstergelerin gündelik yaşam pratikleri içinde mekan üzerine yazageldiği öyküsel örüntüleri takip eden insan, "toplayıcı bellek" denen o saydam ve şiirsel soykütüğüne geçirir deneyimlediklerini. Yürüyüşlerinde atalarına ait tarihsel bir fenomeni adımlar. Geçmişin, yaşanılan anın (şimdinin), kaydolduğu kente ait göstergelerle karşı karşıya gelirken yapabileceği tek şeyse dilsel örüntüleri çözebilmektir.

Kentsel mekan iki örüntüye sahiptir: ilki toplumsal gövdelerin yerde izler, işaretler, imler bırakarak ve rotalar çizerek, kentsel alanı mekana dönüştürürken kurduğu insanbiçimsel/fiziksel coğrafya; ikincisiyse, bu coğrafyayı sarıp sarmalayan mekansal hikayeler, söylemler... Kentin fiziksel gövdesi ile söylensel içeriği iki kanat gibi birlikte çırpır ve iki zıt kutup gibi birbirlerini olumlarlar. Mekan böylelikle bir

¹⁴⁵ R.Barthes, a.g.k., 1997, s:160

¹⁴⁶ O.Pamuk, Kara Kitap, 1990, s:206

çifte metin olarak yazılır ve toplayıcı bellek içinde bir harita-yazı olarak şekillenir.¹⁴⁷ Zaman içerisinde gerçekleşen değişimlerin sonunda, genellikle bu örüntülerden bize eski durumları hatırlatacak az sayıda materyal kalır ya da hiçbir şey kalmaz.

Bugün fiziksel boyutlarından ve elle tutulurluğundan arındırılmış, ışık, ses, imge gibi unsurlarını, kendisine mimari ifade biçimi olarak seçen kent, dev bir reklam makinesine dönüşmüştür. Paul Virilio'ya göre, gözlerimiz kent tarafından sürekli olarak birbiriyle yer değiştiren görüntüler veren gerçeküstü imgelerle bombardıman altında tutuldukça, kent de giderek kendi gerçekliğinden arınmaktadır.

Buna rağmen mekanın tarihselliği/bellenebilirliği karakterine dönüldüğünde, onun tarih boyunca bir dizi yerdeğiştirme ve terkedilmelerle karşı karşıya kaldığını, sürekli değişen yaşamsal katmanların izlerini taşıdığını görebiliriz.

Bu yan düşünce, önemli bir koşula işaret etmektedir: gözlemci, dünyayı algılamada bizzat aktif rol oynamalı ve imgesini geliştirmede yaratıcı katkısı olmalıdır. O, imgeyi değiştirebilme ve değişen gereksinimlere uydurma gücüne sahip olmalıdır.¹⁴⁸ Bunun için kentsel metnin satır aralarını okuyabilmek gerekir.

Kavramsal ve fiziksel gösterge taşıyıcılarıyla, su yüzüne çıkmayan, ya da görünürlüğünü bir üst sınırla çerçeveleyen kentin, metaforik metninin içine süzölmeye çalıştığımız bu araştırmada; örneklem bölgesi olarak seçilen küçük yerleşim bir kentle kıyaslanabilecek ölçülere sahip olmamasına rağmen, analitik incelemeler için uygun yapıya sahiptir.

Birey ve toplumun, ortak yaşam yolu içindeki kesişme alanlarını rahatlıkla gözlemleyebildiğimiz yerleşimde, kendine has bir kimliğin oluşturduğu peyzaj, metaforik anlamda bir çok şeye gönderme yapabileceğimiz ilginç bir görüntü oluşturmaktadır. Bunu C.Jenks'in St.Andrew Yurdu için yaptığı analiz çalışmasıyla ifadelendirirsek, "Kayaköy"ün dizgesel yapısının bize çağrıştırdıklarını somutlaş-

¹⁴⁷ Ö.Harmanşah, a.g.k., 1997

¹⁴⁸ K.Lynch, a.g.k., 1996, s:156

tırabiliriz. Tablo, mekan formunun bellekte uyandırdığı anlamla, üstlendiği işlev arasındaki benzeşim ve farklılıkları ortaya koymaktadır. (Bkz. Tablo 5.1)

Tablo 5.1. “Kayaköy” yerleşimi için metaforik analiz

No	Mekan	Form (hacim)	Context (öz, hacim)	Fonksiyon
1	Kayaköy	organik doku	spontane, manzara	yönelme, korunma
2	Harabeler	kademeli biçimlendirme	ikinci topoğrafya,	yönelme, uyum
3	Konut	bireysel rasyonellik	benzer üretim	barınma
4	Kiliseler	ayrıcalıklı üslup	odak noktası, yerleşim merkezi	ibadet
5	Şapeller	tonoz çatılı yapılar	yerleşim sınırı	ibadet
6	Meydan	dairesel	kuşatılmış alan	eski pazar yeri
7	Merdivenli yol	teraslanmış taş döşemeli alanlar	sürprizli mekanlar	sirkülasyon, yönelme

Benzeri pek çok çalışma gibi, yoruma dayalı olarak yapılan bu metaforik analizde de peşine düşülen, (her ne kadar yaşayanları olmasa da) varolan bir mekanın gizini çözebilmeye yöneliktir.

Martin Heidegger, mimari bir yapıtın, bir yer’de var olmasıyla, o yer’de bir gerçekçiliğin giz çözümünün oluştuğu; böylelikle oluşan açıklığın, bir ilişkiler ağının kesişim noktasına dönüşmesi durumunu açıklar. Böylelikle gerçekçiliğin açığa vurulduğu bir yer olarak mekan, yapıtın bir konum olarak var oluşu ile ortaya çıkabilir. Şimdilerde bu varoluş üzerinde uçuşan, asılı duran, yoğun, sise benzer anlamlar coğrafyası, aşağıdaki şehri ele geçirmiştir. Yapılması gerekense bellek(hatırlanan, anılan) ile efsaneyi(inanılabilir olanı) birleştirmektir.

TERİMLER:¹⁴⁹

- Alegori** : Bir görüntü, bir yaşantı ya da bir davranışın daha iyi kavranmasını sağlamak için simgelerle göz önünde canlandırıp dile getirme.
- Algılama** : Bir olayı ya da bir nesnenin varlığını duyum yolu ile yalın bir biçimde bilinç alanına almak.
- Anlam** : Bağlam ve durum dışında bir sözcüğün çağrıştırdığı anlaksal imgelerin tümü; "gücül anlam".
- Anlamlama** : Anlamın üretilmesi, aktarılması ve kavranması eylemi; "gerçekleşmiş anlam". Anlamlama bir görüntünün gücül anlamının ötesindeki yananlamını, ikincil anlamını ve çoğul anlamları kapsar.
- Antropoloji** : Bir grubun, toplumsal yapıların temeli olarak düşünülen ve kişilikle olan ilişkileri açısından ele alınan inançlarının ve kurumlarının incelenmesi.
- Artzamanlı** : (dikey aktarım), bilginin kuşaktan kuşağa aktarılması.
- Belirge** : İnsanların üstlerinde, herkesin görebileceği biçimde taşıdıkları, giyindikleri ve kimlik, iş, işlev vb. belirten im, gösterge.
- Belirti** : Nesnesi ile arasında varlıksal bir bağ bulunan gösterge. Örneğin fotoğraf.

¹⁴⁹ Bu başlık altında derlenen terimlerin tanımları için 'S.Büker, a.g.k., 1991', 'P.Guiraud, a.g.k., 1994', 'Türkçe Sözlük, 1981, Türk Tarih Kurumu Yayını' ve 'Büyük Larousse, 1986, Gelişim Yayın.'dan yararlanılmıştır.

- Belirtke** : Belirti olarak işlev gören biçim. Örneğin demiryolu, karayolu belirtkeleri.
- Bellek** : Öğrenilmiş ya da baştan geçmiş bir şeyi zihinde tutma becerisi.
- Biçim** : Göstereni oluşturan maddi bütün.
- Biçimbilim** : Kentsel örgenlerin yapılarını, biçimlerini ve biçimleriyle görevleri arasındaki ilgiyi izleyen bilim kolu. Morfoloji.
- Bilgikuramı** : Bilimlerin, bilgilerin mantıksal dayanağını, kökenini, değerini, sınırlarını, vb. eleştirel bir yaklaşımla inceleyen bilim.
- Dil** : Doğal diller dışında kalan gösterge dizgeleri.
- Dil dizgesi** : Çift eklemli, sesli göstergeler dizgesi. Örneğin Türkçe, İngilizce.
- Dilbilim** : Sözlü dilleri inceleyen bilim dalı.
- Dizge** : Öğeleri birbirine bağlı bütün.
- Dizi(paradigma)** : Bir bağlamda birbirini çağrıştıran göstergelerin oluşturduğu gücül düzlem. Karşıtı dizim.
- Düzanlam** : Bir birimin nesnel anlamı. Karşıtı yananlam.
- Düzdeğişmece** : Dizimsel düzeyde, benzetme amacı güdülmeksizin, gerçekleştirilen değişmece türü. Karşıtı eğretileme.
- Düzgü** : Sözleşmeye dayalı kural, yasa, "hem bildiri oluşturmayı, hem de

bildiriyi doğru olarak çözümleyip yorumlamayı sağlayan saymaca nitelikli simgeler ve kurallar dizgesi".

Eğretileme : Dizisel düzeyde, benzetme amacı güdülmeksizin, gerçekleştirilen değişmece türü. Karşıtı düzdeğişmece.

Eklemlenme : Bir dizgenin oluşturulması yönünde kurucu parçaların uç uca ve yerli yerine gelerek birleşmesi. Çift eklemlenme: İki ayrı birimler dizgesinin ortak bir işlev doğrultusunda eklemlenmesi. Doğal dilin en küçük anlamlı birimleri ve en küçük ses birimleri aracılığıyla oluşturduğu dizge.

Eşzamanlı : (yatak aktarım) bilginin aynı zaman kesiti içinde bireyden bireye aktarılmasıdır.

Fenomenoloji : Art arda gelen görüngülerin ve/ya da bir görüngüler bütününün betimleyici incelemesi. Görüngübilim.

Gönderge : Bir göstergenin belirttiği dil dışı nesne.

Gösteren : Göstergenin maddi yanı. Örneğin "ağaç" sözcüğünün ses, yazı ya da görüntü olarak izi.

Göstergebilim : Gösterge dizgelerini inceleyen bilim dalı.

Göstergesel : İmbilimsel, göstergibilimsel.

Gösterilen : Göstergenin kavramsal yanı. Örneğin "ağaç" imgesi.

Gücül : Eyleme, gerçekleşmeye karşıt olarak güç halinde kalan için kullanılır. Gücül olarak var olmak.

- İm** : Anlamlı iz ya da davranış, anlam yükletilen şey, iz, işaret.
- İmge** : Gerçekleşmesi olanaksız ya da pek güç olan düşünüyü, düşün, hayal.
- İçerik** : Söylemin gösterilen alanı. Karşıtı anlatım.
- İkon** : Benzerlik ilişkisinden ötürü nesnenin yerini tutan gösterge.
- İleti** : Göndericinin alıcıya yönelttiği bildiri.
- İlkültür** : Değişik dizgelerin temel yapısına giren, o yapıyı gizliden gizliye yönlendiren ilkil, değişmez ve evrensel tür, örnek, yapı. İlkültürler genel anlamında soyut, değişmez ve eksiksiz örnekçelerdir. Platon felsefesinde düşünceye uygulanmıştır. Bu felsefeye göre sonradan oluşan ve çoğalan düşünceler ilkültürlerin kopyasıdır.
- İşlev** : Parçaları birbirine bağımlı bir bütün içinde, bir tek organ tarafından oynanan, kendine özgü ve karakteristik rol.
- Kavram** : Bir şey üzerine ve özellikle o şeyin nitelikleri ya da imler üzerine taşıdığımız genel düşünce.
- Kod** : Bir ileti oluşturup onu açımlayan gösterge ya da kuralların bütünü.
- Megaron** : Önünde bir giriş bölümü, içinde bir odası, odanın ortasında bir ocak bulunan ve bütün Yunan mimarlığına örnek olan, taştan yapılmış Eski Yunan konutu. Ocağın dört köşesinde bulunan dört sütun hem dumanın çıkmasını, hem de ışığın girmesini sağlayan kademeli bir çatıyı tutarlar.

- Morfem** : En küçük anlamlı birim.
- Morfoloji** : Biçimbilim.
- Nedenlilik** : Bir göstergenin göstereniyle gösterileni arasında zorunlu bir bağın bulunması. Karşıtı nedensizlik.
- Nedensizlik** : Bir göstergenin göstereniyle gösterileni arasında zorunlu bir bağın bulunması. Karşıtı nedenlilik.
- Örgen** : Belli bir işi yapan parça, organ.
- Öz** : Bir şeyin temel ögesi.
- Özdeksel** : Maddi, materyalist.
- Parçasal Birim** : Ses birim, biçimbirim gibi uzamda tek başına yer kaplayan öge.
- Parçaüstü Birim** : Ton, vurgu, süre gibi uzamda tek başına yer kaplamamasına rağmen anlam oluşturan öge.
- Semem** : Anlam birimi.
- Ses Bilgisi** : Dilin sesçil öğelerinin ve sözlü bildirişim süreçlerinin bilimsel incelenmesi.
- Sesbilim** : Sesleri dildeki işlevleri açısından inceleyen bilim dalı.
- Silsile** : Art arda gelen şeylerin oluşturduğu bütün, sıra, zincir.
- Simge** : Kararlaştırılmış belirli bir anlamı olan işaret.

- Söylem** : Bir bildiri ileten anlatım bütünü.
- Tinsel** : Duyularla anlaşılmayan biçim, oylum, konum gibi madde ile ilgili nitelikleri olmayan ruhani, manevi.
- Töz** : Hjelmslev'de biçimin karşısı. Anlatımın tözü yazının grafik izi ya da ses örüntüsü olabilir. İçeriğin tözü ise dilsel birimin dışındaki şeyler.
- Yananlam** : Bir birimin nesnel anlamının yanında oluşan ikincil anlam.
- Yorumlayan** : Bir göstergenin yorumcuda oluşturduğu gösterge.
- Yorumbilim** : Felsefe, din, vb. içerikli betikleri, simgeleri, her türlü kapalı dizgeleri yorumsal olarak açıklamaya dayalı inceleme.

KAYNAKLAR :

AKSOY, Özgönül (1977), Biçimlendirme, Karadeniz Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş., Trabzon.

ALSAÇ, Üstün (1993), Türk Kent Düzenlemesi ve Konut Mimarlığı, İletişim Yayıncılık, İstanbul.

ANDAÇ, Feridun (1988), "Kayaköy: Barış ve Dostluk Ama Terk Edilmişlik", *Şehir*, s:77-78.

ARU, Kemal Ahmet (1998), Kentsel Analiz Yöntemleri Ders Notları, M.S.Ü.

BALKAN, Ayşegül (1997), Ege Kıyı Yerleşmelerinde Kentsel Mekanların Analizi Ayvalık ve Cunda Adası Örneği, Yüksek Lisans Tezi, M.S.Ü.

BARTHES, Roland (1997), Göstergibilimsel Serüven, çev: Mehmet-Sema Rifat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

BARTHES, Roland (1970), "Sémiologie et Urbanisme", *L'Architecture d'aujourd'hui*, Sayı:53.

BAYRAKTAR, Nuray (1995), "Kültür Farklılığının Konut Tasarımında Veri Olarak Değerlendirilmesinin Gerekliliği", "Kültür-Mekan" Kongresi, T.M.Ö.B. Mimarlar Odası Bursa Şubesi.

BROADBENT, G (1980), Signs, Symbols and Architecture, Pitman Press, Bath.

BUMİN, Kürşat (1990), Demokrasi Arayışında Kent, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

BÜKER, Seçil (1991), Sinemada Anlam Yaratma, İmge Kitabevi, Ankara.

CALVINO, Italo (1993), Görünmez Kentler, çev: Işıl Saatçioğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

CENGİZKAN, Ali (1999), "Kayaköy-Levissi İçin Ay Saati Tasarım İşliği", *Mimarlık*, Sayı:287, s:38-45, Mimarlar Odası.

CHOAY, Françoise (1982), "Şehircilik ve Göstergibilim", *Mimarlık*, Sayı:11-12, Mimarlar Odası, (Meaning in Architecture, s:27-37, çev: Kenan Şahin).

ÇEVİK, Ayla (1999), Batı ve Doğu Kültürlerinde İnsan-Mekan-Doğa İlişkileri, Mimarlar Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir.

ÇEVİK, Sonay (1995), "Özel-Kamusal Mekan Olgusunun Geleneksel ve Günümüz Yaşama Çevrelerinde İncelenmesi", "Kültür-Mekan" Kongresi, T.M.Ö.B. Mimarlar Odası Bursa Şubesi.

ÇUBUK, Mehmet (1978), "Kent ve İşaretbilim", *Yapı Dergisi*, Sayı:30.

ÇUBUK, Mehmet (1999), *Kentsel Peyzaj Ders Notları*, M.S.Ü.

COLQUHOUN, Alan (1990), *Mimari Eleştiri Yazıları*, çev: Ali Cengizkan, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, İstanbul.

ECO, Umberto (1968), "La Struttura assente - Göstergebilim Açısından Mimari", *Çağdaş Eleştiri Dergisi*, Sayı:1984-12.

EKİNCİ, Oktay (1997), *Kayaköyü Barış ve Dostluk Köyü Olsun*, Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi Yayını.

ERKMAN, Fatma (1987), *Göstergebilime Giriş*, Alan Yayıncılık, İstanbul.

EYÜCE, Ahmet ve KESKİNER, Kıvılcım (1995), "Mimari Mekanın Oluşum Sürecinde Kültürel Etkiler", "*Kültür-Mekan*" Kongresi, T.M.Ö.B. Mimarlar Odası Bursa Şubesi.

FOUCAULT, M. (1966), *Les Mots et Les Choses*, Galimard, Paris.

GÖKSU, Çetin (1993), *Güneş ve Kent*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara.

GUIRAUD, Pierre (1994), *La Sémiologie - Göstergebilim*, çev: Prof.Dr.Mehmet Yalçın, 2.baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

GÜMÜŞ, Korhan ve ŞAHİN, Hüsnüye (1982), "Temel Göstergebilim Kavramları", *Mimarlık*, Sayı:11-12, Mimarlar Odası.

GÜVENÇ, Bozkurt (1974), *İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi*, İstanbul.

HARMANŞAH, Ömür (1997), "Mekansal Hikayeler – Kentin Kalbine Bir Yürüyüş", *Mimarlık*, Sayı:274, Mimarlar Odası.

JENCKS, Charles (1980), *Late Modern Architecture, Academy Editions and Other Essays*, London.

KALPAKLI, Ümit (1990), *Mimarlık-Göstergebilim İlişkileri, Mimarlıkta İletişim Yolları Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Fakültesi, İ.T.Ü.*

KARAMAN, Aykut (1989), "Kamu Mekanlarında Örneklerle Anlam ve Ölçek Sorunu", *Kamu Mekanları Tasarımı ve Kent Mobilyaları Sempozyumu*.

KARAMAN, Aykut (1991), "Kentsel Tasarımda Çevresel Bütünlük ve Süreklilik", *1.Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu*, M.S.Ü.

KARAMAN, Aykut (1995), "Kenti Okumak", *6.Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu*, M.S.Ü.

KARAMAN, Aykut (1997), "Defining Regional Identity: Conceptual Parameter of Urban Morphology", *Fourth International Seminar on Urban Form*, University of Birmingham, England.

KEPES, Gyorgy (1996), "Kent Ölçeğinde Dışavurum ve İletişim Üzerine Notlar", çev: Bahar Öcal Düzgören, *Cogito*, Sayı: 8, s:177-190, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

KONUK, Güzin (1989), "Kamu Mekanları Tasarımında Cephe Düzeni", *Kamu Mekanları Tasarımı ve Kent Mobilyaları Sempozyumu*.

KOERSE, Willem (1998), *City and Memory*, Utrecht School of the Arts.

KUYUMCU, Yılmaz (1994), "Kayaköy Mimarisi", *Galata Bülteni*, Sayı:1, s:35-41, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi.

LABORIT, Henri (1971), *L'Homme et la Ville - İnsan ve Kent*, çev: Bertan Onaran (1990), Payel Yayınevi, İstanbul.

LANG, John (1987), *Creating Architectural Theory*, One Nortsun Rainhold, New York.

LOZANO, Eduardo E. (1990), *Community Design and the Culture of Cities*, Cabridge University Press, New york.

LYNCH, Kevin (1996), "Çevrenin İmgesi", çev: İlknur Özdemir, *Cogito*, Sayı:8, s:153-161, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

MORRIS, Charles W. (1938), "Foundations ot the Theory of Signs", *Encyclopedia of Unified Science*, Sayı:I-II.

MİMARLAR ODASI İSTANBUL BÜYÜKKENT ŞUBESİ (1994), *Kaya Çukuru Koruma Planı Raporu*.

MİMARLAR ODASI İSTANBUL BÜYÜKKENT ŞUBESİ - Galata Grubu Kayaköy Çalışmaları (1993-1994).

OKTAY, D. (1991), "Kentsel Biçimlenmeye Kuramsal ve Analitik Yaklaşımlar", *Mimarlık*, Sayı:1, s:24-27, Mimarlar Odası.

ONUR, Zeynep ve HABİB, Suzan (1995), "Akdeniz Kültüründe Kent Mekanında Renk", "*Kültür-Mekan*" Kongresi, T.M.Ö.B. Mimarlar Odası Bursa Şubesi.

ÖĞÜT, Rana Nergis (1990), "Günümüzde Kültür, Mimarlık ve Gerçeklik", *Mimarlık*, Sayı:3, s:59-61, Mimarlar Odası.

ÖZCAN, Zühal (1995), "İç-Batı ve Güney-Batı Anadolu Geleneksel Mimarisinden Örneklerle Tarihsel Süreçte Kültürün Mekanı Biçimlendirmedeki Rolü", "*Kültür-Mekan*" Kongresi, T.M.Ö.B. Mimarlar Odası Bursa Şubesi.

ÖZEK, Veyis (1980), Mimarlıkta Gösterge ve Simge 'Eşik Analizinin Belirlenmesi', *Karadeniz Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş.*, Trabzon.

ÖZGÜN, Aras ve OCAK, Ersan (1997), "Kent, Bellek, Görüntü", *Mimarlık*, Sayı:271, s:31-32, Mimarlar Odası.

PREZIOSI, Donald (1979), *The Semiotics of the Built Environment*, The Association of American University Presses.

RİFAT, Mehmet (1979), "Göstergebilim ve Uygulama Alanları", *Aylık Edebiyat Dergisi*, İ.Ü. Yabancı Diller Yüksek Okulu Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayını.

RİFAT, Mehmet (1980), "Göstergebilim Kuramının Düzenlenişi - Üstdilin Aşamaları", *Aylık Edebiyat Dergisi*, İ.Ü. Yabancı Diller Yüksek Okulu Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayını.

SAHİL, Sare (1995), "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Kültürel ve Mekansal Değişimin Başkent Ankara'dan Örneklenmesi", "*Kültür-Mekan*" Kongresi, T.M.Ö.B. Mimarlar Odası Bursa Şubesi.

SAUSSURE, F. de (1916), *Cours de Linguistique Générale - Genel Dilbilim Dersleri*, çev: Berke Vardar, (1976-1978), Türk Dil Kurumu, Ankara.

SENEMOĞLU, Osman (1979), "Gösterge ve Görüntü", *Aylık Edebiyat Dergisi*, İ.Ü. Yabancı Diller Yüksek Okulu Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü Yayını.

SENNETT, Richard (1992), *The Conscience of the Eye the Design and Social Life of Cities*, W.W.Norton & Company, New York.

SENNETT, Richard (1996), "Kentle Vücut Vücuda", *Mimarlık*, Sayı:1996-271, s:21-23, Mimarlar Odası, (Ocak-Şubat 1995 tarihli "Urbanisme" dergisinden Zeynep Önen çevirmiştir).

SHAPIRA, Ruth (1995), "Breaking the Ezra Neighborhood and the Urban Language", "*Kültür-Mekan*" Kongresi, T.M.Ö.B. Mimarlar Odası Bursa Şubesi.

STRABON, "Coğrafya Anadolu" (Kitap XII, XIII, XIV), *Arkeoloji ve Sanat Yayınları* (1991).

SUBAŞI, Yaşar (1995), "Mimarlıkta Değişen Parametreler ve Cephe Oluşumuna Etkileri", "Kültür-Mekan" Kongresi, T.M.Ö.B. Mimarlar Odası Bursa Şubesi.

TAMBA-MECZ, Iréne (1988), La Sémantique - Anlambilim, çev: Necmettin Sevil (1998), İletişim Yayıncılık, İstanbul.

TAŞKIRAN, Hüseyin İlter (1997), Yazı ve Mimari, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

TMÖB (1999), "98 Kayaköy Buluşması", *Mimarlık*, Sayı:286, s:42-49, Mim.Odası.

TÖNÜK, Seda (1995), "Kültürümüzün İzdüşümü Olan Kentlerimizde Halkımız, Yaşantımız, Mimarimiz", "Kültür-Mekan" Kongresi, T.M.Ö.B. Mimarlar Odası Bursa Şubesi.

TURAN, Mete (1980), "İnsan-Çevre İlişisine Eleştirel Bir Bakış", *Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Sayı:1, s:31-54, O.D.T.Ü.

ÜLKÜ, Songül (1995), Anlam Analizine İlişkin Bir Çalışma, Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Fakültesi, İ.T.Ü.

ÜNLÜ, Alper (1986), Geleneksel Çevrelerde Tasarım Verilerinin Saptanması İçin Bir Model, Doktora Tezi, İ.T.Ü.

VIRILIO, Paul (1996), "Yitik Boyut", *Mimarlık*, Sayı:271, s:20, Mimarlar Odası, (1991, "The Lost Dimension" kitabından çeviren Alev Erkmen).

YALKUT, Nesli (1995), Şehrsel Mekanların Biçimlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Arnavutköy ve Galata Örneklerinin Dizimsel Analizleri, Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Fakültesi, İ.T.Ü.

YAŞLICA, Erdoğan ve TANRIVERMİŞ,Ece (2000), "Kentsel Tasarım, Kentsel Peyzaj ve Kent Kimliği", *11.Tasarım ve Uygulamalar Sempozyumu*, 1.Kentsel Tasarım Haftası, M.S.Ü.

YURTSEVER, Hüseyin (1986), Doğal Yapılaşma İlkelerine Dayalı Bir Biçimlendirme Yöntemi, Doktora Tezi, Mimarlık Fakültesi, İ.T.Ü.

YÜCEL, Atilla (1982), "sunuş: Çağdaş Mimarlık, Çevre, Anlam ve Mimarlığımız Üzerine", *Mimarlık*, Sayı:11-12, Mimarlar Odası.

YÜCEL, Atilla (1999), "Mimarlıkta Göstergibilim", *Mimarlar Odası Seminerleri*.

YÜCEL, Tahsin (1982), Yapısalcılık, Ada Yayınları, İstanbul.

YÜREKLİ, Hülya (1980), Çevrenin Koruması ve Geliştirilmesi İçin Bir Metod Önerisi, Doktora Tezi, Mimarlık Fakültesi, İ.T.Ü.

YÜREKLİ, İpek (1993), Mimarlık ile Eğimli Arazi İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Mimarlık Fakültesi, İ.T.Ü.

ZERMAN, İsmail (1994), "Kayaköy Haberleri", *Galata Bülteni*, Sayı:1, s:42-48, Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi.

